

LE MONDE.

diplomatie

kurdi

Tîrmeh-Tebax 2010 - Hejmar 9

www.lemonde-kurdi.com • info@lemonde-kurdi.com

24 Rûpel

Îran û Rûsya, di navbera
hevkarî û xirecirê de
JACQUES LÉVESQUEHEVPEYVÎN
Diyalokeke banal di navbera
Chomsky û guhdarên wî deLi Amerîkayê, peywendiya
parêzerî û siyasetmedariyê
ALAIN AUDINasyonalîzma flamanî ku ji
motifên nasnameyî bêtir
xwedî bingehekî civakî ye
SERGE GOVAERTDi nava Ereban
de dînamîkên çandî
HICHAM BEN
ABDALLAH EL ALAOU

▶ R. 4

▶ R. 6

▶ R. 8

▶ R. 10

▶ R. 19

Civata rêzdar, Împeratoriya bêrûmet

SERGE HALIMI

Li Fransayê bablîsokeke eşkerekirinê dibe sedema ku mirov di ciyê xwe de bişeqize... Tê gotin ku birêvebirên siyasî bi berdevamî mîlîtanîyê -him jî bi dostaniyê jidil- bi mîr û jinên karsaz re dikin. Ev karsaz partiyên birêvebirên siyasî -û kampanyayên wan- finanse dikin. Li hemberî vê xizmeta xwe, ew jî dê kêmkirineke hêja a mîqdarê baca xwe bi dest bixin. Ya hîn balkêştir: kêmkirina baca li ser hatîniya pîrr (nêzikî 100 milyar Euroyî li ser deh salan) e, ku wê bi taybetî bibe xwedî îmtiyaz... hatîniya pîrr, ji sala 2006'an û vir ye bi "mortal"ekî ku bi vî niyetê hatiye çêkirin tî parastin. Di encamê de, hejmarê birêvebiran (û malbatên wan) yê ku ketine telaşa xwe bi xwe pêkanîna pêdiviyên qanûna nû ya giştî, ku ji karê sendîkayê bêtir dixwazin bibin karsaz, dê zêdetir bibe.

Bi vî awayî, "bûyera Bettencourt" ê tiştê ku ji berê ve xuya bû ¹ eşkeretir kir. Nîsana bihurî, gelo rojnâmevanên lêkolîner û profesorên rûmetê di xew de bûn, ku Bernadette Chirac ket konseya birêvebirîya LVMH, grûba luks ku ji aliyê Bernard ve tê birêvebirin û sermiyanê sereke ye Fransayê ye? Dîsa di heman demê de, Florence Woerth li Hermès'ê ji xwe re karekî birêvebirîyê bi dest xist. Ji zû ve ye ku wê bala xwe daye ser karê xwe -bêyî ku ev yek piçêkî jî be dilê wê bibijîne- pereyê Liliane Bettencourt'ê, ku ew jî sermiyana Fransayê ya duyem e. Eric Woerth jî bo wê wiha dibêje: "Ez wezîrê wekheviya jin û mîran im, heger min rê li ber kariyera jina xwe bigirtaya, min ê neheqîyê mezîna kiribûya, [...] ku beramberî ya min e"² Bi rastî jî kes nikare wî ayil bike ka çima li hemberî pêşketina jina xwe ya pişeyî dermeketîye, lê kesî dengê xwe nekir bê çawa "beramberî"yeke wiha di navbera karê birêvebireke sermayedar a mezîna ku xema wê li Seychellesê "sivikkirina bacê" ye û yê wezîrê karên civatî de ku xwe ji bo kesaxa teqawîtiya karkeran amade dike de, destnîşan bike. Ev tişt hemî, berî "bûyera Bettencourt"ê bûn. Têki-

liyên di navbera pere û desthilatê de wê demê jî weke yên îroj bû. Lê, wê demê, tu pîrsgirêk tunebû. Bandora vê "skandal" a nuha dibe ku ji hûrgiliyan be: Wezîreke Dewletê ya ciwan a li ser karê xwe azwer ku ji bo li ber birêvebirên foneke spekulatîf a bi navê City bigere ji serdaneke fermî ya Londrayê îstifade kir da ku şîrketa xwe ya bi navê "Nouvel Oxygène" finanse bike; di rewşeke wek ya Bettencourt'ê ³ de, ji hatîniya salê rêjeyêke bacê ya %1 ta %6'an tê xwestin (mortal xwe dide ber...); rojnâmevanê navdar ku li ser TF1'ê (kanaleke televîzyona ya taybetî) bi xwedîya L'Oréalê re hevpeyvînekê pêk tîne wiha dibêje: "Ez wê nas dikim ji ber ku min bi wê û mîrê wê re li mala dostên hevbeş şiv xwariye. Carinan em bi minasebeta hin pêşangeyan jî li hev rast hatine."

Ji bo ku ev bûyera ku weke livlavkê belav dibe bibe gerdeniya Qralîçeya olîgarşiya Fransî, divê dijberê wê, bi kêmanî, di navbera giştî û taybetî de encameke weha jê derkeve ku peywendiya dezgehên fermî û yê taybetî bi dawî bibe, helbet divê "xizmeta" rojnâmevanan jî neyê jibîrkirin ku wan jî bi vî awayî peymanê hevkarîya xwe ya bi dewlemendîyê re çêkir. Ji aliyê din ve, heger hêviya paqijkirina atmosfera Împeratoriya bêrûmet bûbe sedema anîna Elîzeyê ya birayekî Sarkozy yê din yê siyamî, şemateya meha dawîn bi kêrî tiştekî nehatiye. Weke mînaka, Birêvebirê Giştî yê Fona Navneteweyî ya Peryan ⁴. Sermiyanên mezîna dê serketina sosyalîstêkî din ê karsaz di xefikeke dîtir de pîroz bikin. Û her tiştê de dîsa ji nû ve dest pê bike.

Wergera ji fransî: Yakûb Karademîr

- 1- Li dosyaya me ya heşt rûpelî ya li ser «Pere û siyasetmedar» an binêrin, di serê hezîranê de derketîye
- 2- ANF / AFP, 21'ê Nîsanê, 2010
- 3- Weke Thomas Piketty dibêje, «Gelo Liliane Bettencourt bacê dide!», Libération, 13'ê tîrmehê, 2010
- 4- Olivier Toscer bixwînin, «Li çepê, lê nêzikî derdorên karsazan», Le Monde diplomatique, çîriya pêşîn, 2003

TURKIYE Û PIRSGIRÊKA KURDÎ Ji Hewldana Çareseriyê ber bi Şerrê Navxweyî ve

PROF. MITHAT SANCAR *

SERHAD BAPIR, *Libendemayin*, 32 x 32 cm, Grafîka bi şîrêjê ya li ser Linoleum

Hewldana Vebûna Kurdî ya ku Hikûmetê tebaxa sala çûyî dabû destpêkirin, kiribû ku di pîrsgirêka Kurd de hêvî jî nû ve û bi awayekî xurt vejiyana. Ji bo çareseriyê şertên derve û yê hundir guncav dixuyan. DYA'yê plana xwe ya vekîşîna ji Iraqê eşkere kiribû. Meşandina vê planê bi awayekî eşkere li Kurdistana Iraqê bi "parastina îstîqarê" ve girêdayî bû. Ji aliyê îstîqarê ve, diviya tîkiliyên Birêvebirîya Herêma Kurdistanê ya Iraqê û Turkiyeyê bihatana "normalîze" kirin. Di vî karî de şertê herî girîng ew bû ku PKK êdî nebûya "faktora serêşandinê". Şerrekî di navbera PKK'yê û Kurdên Iraqê de ne li gora fikra îstîqarê bû. Ji ber wê, pêdivî bi rêbazeke weha hebû ku PKK'yê û Kurdên Iraqê ber bi şerrê ve nebe. Di vî rewşê de, teşwîqkirina Turkiyeyê

ku pîrsgirêka xwe ya Kurd çareser bike, weke rêya herî guncav diyar dibû.

Ji hêla din ve, hilbijartinên herêmî yê 29'ê adara 2009'an, politîkaya AKP'yê ya kurdî bi awayekî ciddî hejandibû. Bêtesîrkirina tevgera kurd a siyasî û piştî wê jî "vebûna bikontrol û vebûna sînorkirî" baskê vê politîkayê yê herî girîng pêk dianî. Li pişt gîrê serokwezîr Erdogan "wergirtina Diyarbekirê" jî ev hesab hebû. Serkeftina ku DTP'yê di hilbijartinê de dest xistibû, mecbûr kir ev hesab biguherin. Êdî ji aliyê AKP'yê ve jî wexta "tiştên nû" hatibû. "Vebûna Kurdî" di vî çarçovê de weke "ceribandînekê" kete dewrê.

Hikûmetê serê ewilî xwe dîrî "naveroke pîrsgirêkê" digirt û meseleya

"rêbaz û şewazê" bi pêş derdixist. Hikûmetê di vî zemînê de civîn li dar dixistin û bi hinek derdorên hevdîtinê pêk dianîn. Bûyera herî girîng a qonaxa vebûnê ya destpêkê, hevdîtinê Erdogan a bi rêvebirên DTP'ê re bû. Ev gava hikûmetê avêt ku demeke dirêj DTP vêder kiribû weke peyameke dilxwaziya diyalogê hate fahmkirin. Di vî qonaxê de digel ku ji derdorên nijadperest û neteweperest reaksiyonên tûnd jî dihatin, hikûmetê hewl dida ku nîşan bide ku ew berdevamiya vebûnê de bi biryar e. Lê belê her ku reaksiyon tîr dibûn di nava hikûmetê de jî "diyardeyên şewazguherînê" zêde dibûn. Her ku çû, "zimanê ewlekariyê" ku pîrsgirêka kurdî di nava çarçovê "tekoşîna li dijî terorê" de asê dikir, kete nava nava axaftinê berdevkên hikûmetê jî.

▶ R. 2

Almanya: 4,50 €
Awûsturya, Belçîka, Fransa, Hollanda: 5,00 €
Britanya: 4 £, Danîmarka: 40 DKK, Norwêç: 40 NOK,
Swêd: 50 SEK, Swîsre 6,50 CHF

Vê rewşê kir ku li derdorên PKK'yê gumanên peyda bibe ku armanca vebûnê tasfîyekirina wan ya bi awayekî fizîkî û sîyasî ye. Ev guman, ji serî de bi van derdorên re hebû û wan ev tim ji bo ku mirov zû bi zû bawerîya xwe bi vebûnê neyîne weke sedem bi kar dianî.

A rast, herkesî zanîbû ku qedera vebûnê dê bi nêzîkedayina li hember faktora PKK'yê ve girêdayî bûya. Yanî kilita vebûnê di nava "pirsgirêka şiddetê" de bû. Dîtina vî tiştî ewqasî ne dijwar bû; heya kilita ku dawiyê li vî şiddetê bîne neyê dîtî wê ew qulf girtî bimaya.

Hikûmetê serê ewilî weha tev gerriya ku mirov digot qey di pirsgirêka bidawîkirina şiddetê de berê xwe dide rêya "beçekkirinê". Ji bo vî rêbaza ku li gora wê rêxistinê çekdar dê tev li pevajojê bibûya û bihataya qanekirin ku dev ji çekan berdaya jî, ji aliyê hikûmetê ve, jê re amadekariyeke baş lazim bû. Di demeke kin de hat fahmkirin ku di vî meseleyê de bernameyê hikûmetê ya zelal û projeyê wê ya ku li ser hatiye xebitîn tune. Vê kêmaniyê kir ku hikûmet nikaribe sînga xwe bide ber reaksiyonên nijadperest/ neteweperestan yê li dijî "vebûnê". Welhasil, piştî ku komên ji Qendil û Maxmûrê derbasî Turkiyeyê bûn û pêşwazîkirina wan bi awayekî girseyî û di lewnê şahiyê de hate lidarxistin û van derdorên ber-tekeke tûnd û berfireh li dar xist, hikûmetê jî biryara xwe ya „polîtîkaya ewlekariyê” da.

Bingehê vî polîtîkayê ew bû ku, bi rêya dîplomasiyê ve dorê li PKK'yê teng bike û bi rêya operasyonên leşkerî ve jî wê mecbûrî radestkirinê bike. Bi vî hêla xwe ve, tu cudahiya wê ji polîtîkayên ku dewlet ji serê 25

salan û vir ve dimeşîne tune bû. Ev polîtîkaya ku çendî caran hatiye ceribandî û îflas kiriye, vî carê dê li gel "vebûna demokratîk" bihataya meşandin. Yanî, "vebûn", dê ji bo ku ev polîtîka bi awayekî rehetir bi rê ve biçûya bihataya bikaranîn.

Lê belê, tecrûbeyên van bîst û pênc salên ku pirsgirêka kurd û pirsgirêka PKK'yê êdî bûne yek têra xwe têra xwe eşkere kiriye ku ji bilî çareseriyê li ser qanekirina rêxistinê, pêkanîna daxistina ji çiyê gengaz e û encamên rê û rêbazên wekî din jî dê gellekî giran bin. Serkevîna vî rêbaza ku em dikarin wekî "beçekkirina bi rêya siyasîbûnê" bi nav bikin, bi xurtkirina çerxa demokratîk û azadkirina qada siyasî ve girêdayî ye. Bi vî awayî, bingehê wê tê danîn ku rêxistina çekdar bi rêya "bi riya siyasî ve tasfîye" bibe. Ji ber wê, divê di serî de di mijarên mîna guhertina qanûna partiyên siyasî, bipêşxistina azadiya rêxistinbûyî û azadiya ramanî de ku bi salan e di rojêya Turkiyeyê de ne û di pevajojê şewrên bi YE'yê re de jî babetên sereke ne, gavine xurt bihatana avêtin. Lê hikûmetê xwe neda ber. Weke mînak, him reformên dadî ku nehiştaya DTP bihataya girtin nexistin rojêya xwe û him jî bi ser de helwêstê weha nişan da ku girtina DTP'yê teşwîq dikir. Girtina DTP'yê û xistina parlementerîya serokê giştî Ahmet Turk û hevseroka berê Aysel Tugluk derbeke giran li siyaseta demokratîk xist. Bûyereke din ku bi sedem ku hikûmet rasterast bibe berpirsiyara tengbûyina qada siyasî jî operasyonên KCK'yê bû. Ev operasyonên ku siyasîmedarên kurd tê de hatibûn binçavkirin û polîsan wênayên wan yê di rewşa "dîlgirtinê" de kişandibûn û belav kiribûn jî bûn sedem ku li van derdorên û bi giştî jî di nava raya Kurdan de hêrseke mezîna peyda bibe.

Piştî van rûdanên ku dan xuyakirin ku hikûmetê hemû giraniya xwe daye ser hîlbijarteka "ewlekariyê û dîplomasiyê", di nava derdorên PKK'yê de fikra ku mebesta AKP'ê bi "tasfîyekirina bi darê zorê" ye xurttir kir. Ocalan û PKK'yê di hêrê kîlîkê bi lêv kiriye ku ew ê bi awayekî tûnd li dijî "planên tasfîyekirinê" derkevin. Ji van daxuyaniyan mirov dikare derxîne û bibêje ku hêviyên Ocalan û PKK'yê li dora van herdu xalan diçin û tî: ji bo Ocalan "warekî rehet" û "ciyekî rêzdar"; ji bo PKK'yê jî sîyasîbûyîn.

Her ku Ocalanî dît hikûmet guhnade van hêviyan, wî jî zimanê xwe li hember AKP'yê tûjtir kir. Ocalanî AKP li hember çareseriyê weke astenga herî mezin dît û ew "dijminê sereke" ilan kir. Êdî, ji hêzistin/qelskirina AKP'yê û asêkirina hikûmetê, bû armanca Ocalan û PKK'yê ya herî girîng. PKK'yê nişan da ku her ku ew bitengî, ew ê hikûmetê jî bi xwe re têxe nava agirî; ji ber wê, bi çalakiyên kolanan û bi êrîşa Reşadiyeyê ve dabû xuyakirin ku, sazkirina atmosfera "şerrê navxweyî" jî di nav de, ew dikare serî li her rêyê bide. Daxuyaniyên berdevkên PKK'yê yê ku digot ku ew ê çalakiyan ber bi bajarên mezin ve bibin û stratejiya "şerrekî nîvgiran bimeşînin" vî yekê piştrast dike. Girtinên ser Qereqolan ku vî dawiyê pêk hatin, êrîşên Îskenderûn û Stembolê didin xuyakirin ku êdî ev stratejî li dar e.

Weha dixuye ku ev stratejiya PKK'yê dê ji hêla encaman ve, û bi awayekî jî mecbûrî, guherînekê têxe nava polîtîkayên wê. Ocalan û PKK, ji 1999'an û vir ve tim û daîm dibêjin ku wan dev ji doza "welatekî serbixwe" berdaye û êdî ne alîgirên veqetandinê ne. Di hevdîtinê bi parêzerên xwe re ya di 18'ê hezîranê de Ocalanî ev bi van pey-

van dubare kir: "Tiştê em dixwazin ne veqetandin e, me gellek caran ev got, em aliyê bihevrebûyîneke azad, wekhev û dilxwaz" in. Lê ev çalakî, şertên "bihevrebûyîne" tahrîp dikin. Wekî din jî, di zemîneke weha de ku ev 25 sal in ku vî şerrî bi du hêlan re jî hestên gîr û hêrsê ji hev re dane ser hev, derketina "şerrê navxweyî" ne ihtîmaleke zêde dîr e. Weke ku Enzensberg di pirtûka bi navê "Dîmenên Şerrê Navxweyî" de jî dibêje: "Şerrê navxweyî, (...) her dem ji aliyê kêmarekê ve tê destpêkirin; ji sed kesian yek jî wê bixwaze, ev dikare tîrê bike ku êdî jiyana bi hev re ya bi awayekî medenî ne gengaz bibe."

Ji hêla din ve, her ku şerr bidome, tasfîyekirina hêza artêşê a di nava pergala sîyasal de û dezgehên mîna Ergenekonê dijwartir dibe. Ji ber wê, AKP jî dêleva rêbazên "beçekkirinê" ku dê şiddetê bi dawî bike, berê xwe bide "polîtîkaya ewlekariyê" ku ji bilî gurkirina asta şiddetê pê ve bi kêrî tiştêkî nayê, ew ê hebûna xwe jî têxe xetereyê.

Em ji bîr nekin ku "zemîna hevbeş a hêmu şerrên navxweyî ew e ku cudahiya di nava xerakirin û xwexerakirinê de jî holê rabe". Serkevîyên şerrê navxweyî tunene; heta "serkevîna Pirus" jî ne gengaz e. Digel ku li Turkiyeyê şerrê navxweyî ne qeder e jî, vekirina rêya li ber aşitîyê jî ne bi qasî ku tê gotin dijwar e. Ji bo vî, pêdivî hinekî bi dilsoziyê, hinekî bi wêrekîyê û hinekî jî bi şiyane ve heye.

* Profesore hîquqê li
Universîteya Enqerê

Wergera ji turkî:
Kejo Bajar

Le Monde Diplomatique kurdi
Ji aliyê Independent
Kurdish Media Group GmbH
ve tê weşandin

INDEPENDENT KURDISH MEDIA GROUP GMBH

Konrad-Adenauer-Ufer 39
50668 Köln / Almanya

Desteya birêvebiriyê
Murat Satık
Rıza Dinç

Le Monde Diplomatique kurdi

Redaksiyona Zimanî
Îbrahîm Seydo Aydoğan

Alîkarên vî hejmarê
Semra Polat
Sharo Îbrahîm Garip

Berpirsê hunerî
Hasan Hüseyin Deveci

Designer
Fabio Biasio

info@lemonde-kurdi.com
www.lemonde-kurdi.com

Webdesigner
Erhan Yekta

ABONETÎ

Independent Kurdish
Media Group GmbH

Postbank

Konto: 371219609
BLZ: 500 100 60
iBan: de84 5001 0060 0
3712196 09
BiC: PBNKDEFF

Abonetiya Salane:

Almanya: 50 €
Derveyî Almanayê: 60 €
Abonetiya dijital: 20 €

Le Monde Diplomatique

Damezrîner
Hubert Beuve-Méry

Birêvebirê giştî
Serge Halimi

Sernivîskar
Maurice Lemoine

Cîgirên Sernivîskarî
Martine Bulardi
Philippe Rivière
Anne-Cécile Robert

Redaksiyon
Alain Gresh
Mona Chollet
Pierre Rimbart
Dominique Vidal

Birêvebirê hunerî
Alice Barzilay

Dokumantasyon
Olivier Pironet

Sekreter
Sophie Durand
Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris, France

EDÎTORIAL

Xwendevanên hêja,

Piştî du mehên bêdengiyê, *Le Monde Diplomatique Kurdi* bi organîzasyoneke nû û gellek nûbûnên di naverok û şiklê xwe de jî nû ve derdikeve. Van guherînên pêwîst em mecbûrî navbirekê kiribûn.

Nûbûna yekem ku dê her bi vî hejmarê bala we bikişîne, çapa rojnameyê ye. Herweha, bi armanca ku em weşaneke têtîje û xurt pêşniyarî we bikin, me di hîlbijartin û bicihkirina nivîsan de jî hin guherîn pêk anîne.

Ji bo ku em bikarin naveroka rojnameyê jî xurttir bikin û asta weşana wê bilindtir bikin, me ekîba xwe ya rojnameyê jî xurttir kir. Di nava nivîskarên me de, di nava lijneya me ya weşanê de û herweha di nava wergerên me de, hûn ê jî hejmara bê û bi şûn ve gellek nûbûnan bibînin.

Rojnameya me dê di warê zimanî de çavê kul derman bike. Ji ber ku em di wê baweriyê de ne ku *Le Monde Diplomatique Kurdi*, ji ber dîroka zimanê xwe yê ku tê de bi kar tîne û pê diweşe, xwedan mîsyoneke girantir e û divê li gora vî berpirsiyariyê tev bigerre. Zimanê ku di hemû wersiyonên *Le Monde Diplomatique*'ê yê din de tê bikaranîn, zimanekî bilind e, û bi zimanên din jî xwendevanên wê bêtir kesên xwende an jî rewşenbîr û siyasîmedar in.

Ji ber wê, xema wersiyonên din û ya wersiyona kurdi bivê neyê ji hev cuda dibe. Hejmara xwendevanên me yê ku bi zimanê xwe perwerde bûne pirr kême, lê îroj em dibînin ku nişkekî din radike û kurdiyê di hemû qadên hunerî, rewşenbîrî, siyasî û civakî de bi kar tîne û li astengan nasekine, digel ku hin daxwazên wî jî hene. Ji ber wê, em di wê baweriyê de ne ku weşanên mîna *Le Monde Diplomatique Kurdi*, dê di warê avakirina hişmendiyê nû û zimanekî bilind de xizmeteke mezîna bikin û bersiva daxwazên dema me yê zimanî û rewşenbîrî bidin.

Hewla me ya bilindkirin û paqijkirina asta zimanî dê her dewam bike. Armanca me jî vî hewlê ew e ku em, bi alîkarî û piştgirîya pisporên zimanî ve, vî kurmanciya ku bi awayekî civakî û çandî jî eslê xwe hatiye bidûrxistin, hatiye kêmkirin, qelskirin û bişafîtin, bi weşana vî rojnameyê û nivîsên nava wê ve bigihînin asta ku heq dike û xebatên me yê di vî warî de hê jî didomin. Ji ber wê, weke IKGM, em hewl didin ku lijneyê pisporên zimanî ava bikin û ne bi tenê di *Le Monde Diplomatique Kurdi* de, lê herweha di hemû bernameyên xwe yê weşanî yê din de, di bin çavdêrî û alîkarîya vî lijneyê de bixebitin û li gora pêşniyarên wê weşanên xwe bikin yek ji bingehên kurmanciyê ku siberojê jî bikare bi kêrî zimanê me were. Me bi vî mebestê hin hevalên xwe yê nû tev li rojnameyê kirine ku hûn ê xebatên wan di vî rojnameyê de bibînin.

me yê de bibînin.

Ji hejmara îlonê û bi şûn de, em ê rûpeleke vegera nava dîrokê jî pêşkeşî xwendevanên xwe bikin û bi navê «*Ji arşîva Le Monde Diplomatique'ê*» hin nivîsên ku ji salên 1960'î û vir ve li ser Kurdan û Kurdistanê û mijarên bi wan ve têkildar hatine weşandin di nava rojnameya xwe de bi cih bikin, da ku em bibînin ka gelo di salên 60'î, 70'î, 80'î û 90'î de, bi çavê *Le Monde Diplomatique*'ê dem bi dem niherîna li Kurdan û welatê wan çawa û li gora çî guheriyê. Bi vî awayî, em dixwazin xizmeta arşîva Kurdan jî bikin.

Rojnameya me dê herweha hewl bide ku alîkarîya xwendina kurdi jî bike û ji ber wê, ew ê cih bide weşanên nû û pirtûk û kovarên ku bi kurdi hatine çapkirin û wan bide nasandin.

Ji bilî van nûbûnan, beşekî me yê din jî dê hebe ku tê de em ê cih bidin daxwaz û rexneyên xwendevanan. Hûn jî dikarin fikr û ramanên xwe rave bikin û bi nivîsên ku di rojnameyê de hatine çapkirin re nîqaşê bikin an jî fikrên xwe li ser wan û li ser rojnameyê bibêjin. Pivana me ast e û ziman e. Rûpelên *Le Monde Diplomatique*'ê jî herkesî re vekirî ne...

Lijneya IKMG'ê ya weşanê

MÊTINGEHKARÎ, FANON Û BEŞÎKÇÎ

“Rûyên Reş û Maskeyên Spî”

SHARO ÎBRAHÎM GARÎP

Modernîzm weke teorî li hember Teoriya Emperyalîzmê derketiye. Galtung tîkiliya emperyal weke bikaranîna hêzê ya ji bo tîkiliyên newekhev tîdighê ku neteweya navendî li ser neteweya li kêlekê bi kar tîne. Modernîzm tîkiliyên ser-bîn û derdor-navendê weke pirsirêkên binyadî yên nava pergale dibîne ku li gora wê, pergale bi xwe dikare heq ji wan derkeve. Li Tirkiyeyê teorîsyenên ku meyla wan li ser rastgiriye ye xwe baş li teoriya Modernîzmê girtine, fikra çepgir jî her li derve li Emperyalîzmê gerriyaye, nexasim Antî-Amerikanî weke Antî-Emperyalîzm fêhm kiriye. Lê, beşeke pirr mezin a rewşenbîrên tirk naxwazî tîkiliyên emperyal ên di navbera Tirkiyeya ku li ser kaviên imperatoriyeke ava bûye û mêtîngeha wê ya dawîn bibînin. Hinekî zehmet e ku mirov bibêje ku helwesta pîraniya rewşenbîrên kurd ji ya rewşenbîrên turk cuda ye. Heta ku tîkiliyên di navbera du gelan de li ser hêmana wekhevîyê ava nebin, tu tişt nikare welatekî ji emperyalîzmê xelas bike. Sosyolog Dr. İsmail Beşikçi (ne bi tenê maskeya zîlamê spî, maskeya zîlamê reş jî derdixê û mêtîngehkarîyê li darî çavan eşkere dike.) Ha ji ber vê yekê rêbaza civaknasîyê ya Beşikçi hêjayî lêkolînê ye.

Rêbaza Beşikçi:

Beşikçi rêbaza danberhevê ya ku him di zanînen fennî de him jî di zanînen civakî de bi pirranî lê diqesidin, weke metoda bîngêhîn bi kar tîne. Beşikçi di peyta honakên di serê xwe de li diyardayan nagerre, berovajiyê wê, hewl dide ku ji diyardayan ji xwe re rastîyan peyda bike. Lêkolîna wî ya *Pergala Anadola Rohhilatê û Eşîreta Xalîkan a koçber* ji bo vê yekê mînakê baş e. Gava ku di gerra Kurdistanê de li diyardayên cuda rast tê, berê xwe dide lêgerîn û analîza rastîyêke civakî. Jêderka daneyan civakî bi xwe ye û bi rûqetên vertîkal û horîzantal ên ku ji jiyana civakî bi xwe hatine stendî him tebeqeyên dîrokî di nav periyodên demê de dide ber hev û him jî bi rêya rûqeta horîzantal kirûyên di wekhevî/newekhevî'yê de dide ber hev.

Di zanînen civakî de bi gelemperî du rêbaz tên bikaranîn: an gelek kirû heta ji dest tê bi hindik guherbaran re, an jî pirr hindik kirû bi guherbarên ku heta ji dest tê zêde re tên nixandî û li tîkiliya sedem-encamê tê kolîn. Beşikçi jî ber xebata xwe ya meydani bi pirranî rêbaza duyem bi kar tîne. Ji bo ku ji encaman bawer be di hevkeşeyên xwe de, bi guherbarên ku dê bîn vegotin û neyên ve-

İsmail Beşikçi

gotin re her dem guherbara kontrolê ji bi kar tîne. Ev guherbara kontrolê bi pirranî dijberê bûyereke ye. Di pirsên ku li dadgehan ji hakimînan dike de ev rêbaz veşartî ye. Cihê guherbarên di hevkeşeyên xwe de diguhere û ji hakimînan re dibêje: “Em bibêjin ku welatekî bi navê X’ê Turkiye dagir kir û turkî qedexê kir...” Pirsên ku weha dest pê dikin çongên lîneya dadgehê sist dikin.

Beşikçi jî dijberiya her tiştî dide rêyê û hewl dide ku rêya xwe bibîne; li cihê ku dijberiya ciwarî û maddî tune be hewl dide ku bi dijberiya rawejî bi ser rastîyê ve be. Ev, rêbaza herî bîbandor a diyalektîk e ku Kant bi kar tîne. Digel ku carinan bi giştî rêbaza deduksiyonê bi kar tîne jî giraniya xwe dide ser rêbaza îstîqrayê (enduksiyon). Tîkiliyên sedem-encamê yên ku ji hemû daneyên xebata meydani bi dest dixîne, axir dide ber normên mantiqî an jî gerdûnî. Ango, Beşikçi ne weke ku tê îddîa kirin pozîtîvîstekî mekanîk e. Tîkiliya moral û zanîstê ya jîndar di civaknasîya wî de berbiçav e. Rêgeza ku weke bîngêha mafên

mîrovan a gerdûnî tê hesabandin: “*tu çawa dixwazi kesên din li hember te tevbigerin, li hember kesên din wisa tevbigere*” rêbaza wî ya pirsîyariyê ye. Di vî warî de jî nêzikî rêbaza “Kategorischer Imperativ” a Kant e. Kirûyên ku Beşikçi weke kahînekî haya me jê çekir îroj xwe bi xwe dipeyitînin. Beşikçi teza “*Dadgeh, zanîngeh û partiyên Turkan xizmetê ji etnisîteya Turkan re dikin û ji bo inkara Kurdan dixebitin.*” diparêze. Weke mînak; bîyarên Dadgeha Zagona Bîngêhîn û Dadgeha Bilind ve, di derxistina tezkereyê de lihevkerîna CHP, MHP û AKP’yê an jî meşa Turkan Salyan û hevalên wê û gotinên Mumtaz Soysal û gelek mînakên ku nikarin li vê derê bîn rêzîkirin, dikin ku Beşikçi teza xwe bipeyitîne. Li Tirkiyeya ku xwedî çandê tahmsarkî ya zanînan û rewşenbîran e Beşikçi di testkirina helwesta zanîstî û entellektuelî de Pirsirêka Kurdan weke guherbarê kontrolê bi kar tîne, anga bi gotina wî “*Kaxiza Turnosolê*” ye. Ev rêbaz nîşan dide ku Beşikçi laboratûwarên xwe herî hindik bi qasî laboratûwarên zanînen fennî qenc bi kar tîne.

Entellektuelê Organîk û Estetîka Wî

Di pêna rewşenbîran de Gramsci behsa du kategoriyan dike; rewşenbîrên kevneşopîk û yên jîndar. Beşikçi gellekî nêzî katagoriya duyem e. Weke ku li jorê hatiye diyarkirin, Beşikçi çawa hesabê tîkiliya “Zanînan û Axlaq”ê kiribe, xwe nade ber lihevkerîne, bi qasî ku dev ji Serokatiya Beşa Zanîngehê berde û hucreyêke girtîgehê ji xwe re bike kursî wî ramanên xwe re dilsoz e. Ewqasî dilsoz e ku roja ku tê berdan ramanên xwe li ber deriyê girtîgehê weke mîran dibêje. Li devera ku nivîskarên bi nav û deng û entellektuel xelatên dewletê distînin, ew bi awayekî sistematîk xelatan red dike û di binê vê redkirina wî de nîrxên wî yên rewşenbîriyê hene. Korîdorên fetisokî yên zanîngeh/perestgehên tije bustên Atatürk, sempozyûm û zîmanê ku bi tenê entellektuel di nav xwe de bi kar tînin dîrî wî ne.

Zîmanê wî yê civaknasîyê pirr xwerû ye. Şivanê serê çiyê, gundî, karker an jî girtiyên girtîgehê û xwendekarên zanîngehê jî dikarin bi hêsanî ji ramanê wî fahm bikin. Beşikçi li cem xwe bînsîcam e û deriyê wî ji hemû rexneyan re vekirî ye. Dikare rexneyên herî giran li kesên ku xwedî li wî derdikevin jî bike. Berî her tiştî ji xêliya spî û tenik a ku bi rûyê rewşenbîrên kurd ve zeliqîye gellekî aciz dibe. Bê sekin û hedîn sedema ku rewşenbîrên kurd bi zîmanê kurdî nanivîsîn û digel ku ew bi xwe bi kurdî diaxivin kelecaxda wan a turkiyêke baştir hînî zarokên xwe bikin li nav çavên wan dixê.

Beşikçi vê rewşê bi tespîten Fanon xurtir dike. Fanon weke bijîşk û psîkologekî gelekî baş çavdêriya psîkolojiya bindestan dike. Tespîta Fanon ev e: “*Dema baweriya koleyan bi wan nemîne, tiştê wan namîne*”. Gotina Fanon a “*lanetiyên ser rûyê erdê*” belkî herî zêde li Kurdan dike. Beşikçi vê tespîta Fanon ji bo Kurdan weha şîrove dike. “*Statuya Kurdan hê ne statuya koleyan e jî*”. Ji ber vê yekê, Kurdan lêpirsîn/nîqaş û bixwebaweriya xwe wenda kiriye. Vê yekê, bi nefspîçûkî û bi estetîkeke qedîfeyî û di helwesteke sergezve de dikin ku tîne dide kenê wan. Çawa aciz nabe ku bi bindestan re heman renzayê par ve bike, heke hucreya wî ya girtîgehê mişt kolera bibe jî hûn ê nebihîsîn ku gazinan dike.

Li welatê wî kes li vî zanyarî bi xwedî dernakeve. Ji bo rastgir an çepgir, ji ber ku wî nîrxên “*pîroz*” deşîfre kirine, weke lanetiyekî ye. Lê di zîmanê bindestan de gotinên Beşikçi pîroz in.

Girtîgeh, çiya û şantiye bi kenekî wî re weke roniyekê dixuyin. Axir, çînarra Kurdan Apê Mûsa pêşniyar kiribû ku bustekî Beşikçi li Amedê bê çekirin. Zanyarekî ewqasî dildarê rastîyê, dev ji Tirkiyeyê berdîn, li cihanê jî zû bi zû peyda nabe. Lê mixabin cihana zanîne ya li derveyî Tirkiyeyê jî tîra xwe lê bi xwedî derneketiye. Ez bawer im ku ew jî ji ber wê ye ku ew civaknasîya lanetiyên ku hê ne di statûya koleyan de ne, dike. Lê ew, bi bîhna xwe ya fireh a pêxemberî, şovalyeyê cihana zanîne yê natebite ye û welatê xwe yê ku bûye goristana rewşenbîran materîkîne.

Em ji zanyarên kevneşop dibihîsîn ku Beşikçi xwe tim dubare dike. Belê, rast e. Beşikçi ne bi tenê zanyar e. Haya wî ji berpirsiyariyên wî yên civakî heye û ji ber ku ne “*rewşenbîrê dewletê*” ye, ew rewşenbîrêkî weha ye ku hewl dide ku birîneke weha ku çareserî jê re nehateye dîtin û xwîn dibe bi rêbazên zanîstî vebêje. Rewşenbîrêkî jîndar e, ji ber ku xwe li derveyî bûyerên civakî nahesibîne. Axir, Fanon jî weke bijîşkekî fransî çûbû Şerrê Cezayîrê û li hember dîmena ku çav lê ketibû, alî guherîbû. Ango, bi tenê weke pisporekî nebûbû bînerê bûyeran. Sartre’ê filozof digel ku weke Fanon nedifikirî jî, bûye spasdarê tespîten wî yên di derbarê mêtîngehkarîyê de. Ji bo ku em Beşikçi anga “*Fanonê Tirkan*” fahm bikin, hewce ye ku em li hêviya Sartre’ê Turkan nemînin.

Wergera ji turkî:
Kejo Bajar

Çavkanî:

Franz Fanon
Die Verdammten dieser Erde
Frankfurt 1981

Dymek, A
„Kants hypothetische und kategorische Imperative“, 2008

Immanuel Kant
Kritik der reinen Vernunft, 1788

Johan Galtung
Imperialismus und strukturelle Gewalt, Frankfurt 1972

Antonio Gramsci
Zu Politik, Geschichte und Kultur
Leipzig 1980

İsmail Beşikçi
Devletlerarası Sömürge,
Kurdistan, 1990

İsmail Beşikçi
Bilim Yöntemi, İstanbul 1976

İsmail Beşikçi
Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temelleri
İstanbul 1969

Îran û Rûsya, di navbera hevkarî û xirecirê de

JACQUES LÉVESQUE*

Biryara Lijneya Ewlekariyê ya Rêxistina Neteweyên Yekbûyî (RNY) ya ku pêşbîniya mûeyîdeyên nû li dijî Îranê dike, bi dengên 12 ji 15 endamên Lijneya Ewlekariyê ve di 9'ê hezîranê de hate qebûl kirin. Tirkîye û Brezilyayê li dijî vê biryarê dengên xwe dan. Tevî ku herkesî texmîn dikir ku dê bandoreke berbiçav a vê biryarê nebe jî, ew rêya mûeyîdeyên dualî yên ku YE û DYA dixwazin pêk bînin vedike. Ev dengdan di heman demê de dibe sedema têkçûyina baweriyaya di navbera Tehran û Moskoyayê de.

Tevlîheviyek di têkiliyên Rûs û Îraniyan de heye. Piştî ku Amerîkiyan bernameya mûeyîdeyan anî Lijneya Ewlekariyê, Mahmûd Ahmedîneçad vê tesbîtê dike: "Gelê me êdî nizane ka Rûs dostên me ne yan na." Lê, balyozê kevn yê Dewletên Yekbûyî yê li Rêxistina Neteweyên Yekbûyî (RNY), John Bolton, dibêje ku li gorî texmîna wî piştî ku Barack Obama di meseleya mertalê li dijî fuzeyan de li Polonya û Komara Çekî "stuyê xwe xwar kir" û li hemberî dagîrkirina beşeke axa Gurcistanê ya ji aliyê Rûsan ve bédeng ma, îcar di derbarê dosyaya Îranê de jî dê nikaribe ji serokê berê George W. Bushê berî xwe tiştêkî zêdetir ji Moskoyayê bi dest bixe.

Lê belê, du azmûnên girîng divê hîn vekirîtir diyar bikin ka têkiliyên navbera Rûsya û Îranê ber bi ku ve diçin. Pêşî, vekirina santrala nukler a Bûşehrê, li başûrê rojavayê Îranê, gellek caran helwesta Moskoyayê guherand ku tesîrê li Tehranê bike da ku ew jî Ajansa Navneteweyî ya Enerjiya Nukleer (AIEN) memnûn bike. Wezîrê karê derve yê Rûsya yê Sergei Lavrov bi rastî jî li Moskoyayê, 18'ê adara bihurî, diyar kir ku ev santral dê havînê bikeve fealiyetê. Wezîra karê derve ya Amerîkayê Hillary Clinton'a ku wê gavê amade bû, xwe aciz kir.

Tecrûbeyaya duyem: dayin – an ne-dayina – fuzeyên parastina hewayî S-300'ên kurtavêjê e ku Îranê kirrîne; peymanê heşt sed milyon dolarî ye ku di çileyê pêşîn a 2007'an de û di navbera herdu aliyên de hatibû îmzekirin. Şandina van fuzeyan ji havînê ve li ser îsrara Washingtonê hatiye texîrkirin. Hevîna van fuzeyan di destê Tehranê de, dê bombardimaneke Îsrailîyan ya muhtemel jî diwartir û hîn buhatir bike; lê belê, digel ku di çekên din de ne weha ye, bi saya îsrara Rûsya yê ve ev çek nakevin ber mûeyîdeyan. Dîsa jî, karbidestên We-

zaretê karê derve ya Amerîkayê di wê baweriyê de ne ku "sozên ku hatiye dayin dê bê girtin" û ew fuze dê neyên şandin. Ew ê wek wan bibe gelo?

Berî pêşkêşkirina rapora mûeyîdeyan, me li Tehranê jî devê piraniya mixatabên xwe ve şika li hemberî Moskoyayê dibihîst. Heta ev helwest li bal hinan li gel kêmxwedîtineke kevn a Rûsan diyar dibû, ji ber ku hestê xwemezindîtineke ku ji şaristaniya kevnar a farisan tê hîn jî li cem wan heye. Pisporekî karên Rûsya yê ku ji alî Dewletê ve weke berpirsiyarê avakirina civateke hevalbendên Rûsya û Îranê hatibû tayinkirin li têkçûyina xwe mikur hat; li gora wî, sedema wê ew e ku di nava rewşên biran de jî û di nava xelkê de jî, kes jî binî ve guh nade Rûsya yê. Ev lêkolîner hevalbendîya îroj ya di navbera Îran û Rûsya yê de bi rêya dijîminahiya Dewletên Yekbûyî û hevalbendên wê yên li dijî Komara Îslamî ve dinirxîne û dibêje: "Çi di warê aborî û teknolojîyê, çî jî di yê çandî de be, em ê çî jî vî welatî hîn bibin? Gava ku hîn çend kilometreyan derkevin derveyî Moskoyayê, hûn ê bibînin ku cîhana-sêyem li wira ye, lê ne li vira ye. Bi welatên Ewropayê re hîn bêtir hêlên me yên hevbeş hene." Hinekên din jî ji xwe re dibêjin "em baş dizanin ku Îran di lîstîka Moskoyayê ya siyasî ya li gel Washingtonê de ji kaxezekê pê ve ne tiştêkî din e", û baweriyaya wan pê heye ku alîgirên têkiliyêke xurt ya bi Kremlinê re di nava civata herfî bilind a desthilata îranî de jî hindikayî ne.

Çigirekî Wezîrê karê derve yê kevn bêtir bi tolerans dibêje: "Em tê digihên ku [Rûsya] divê bi Dewletên Yekbûyî re têkiliyên baş girê bide û divê em tim li cem xwe encaman ji wan derxin û binirxînin." Ew niyeta Îraniyan a ku dixwaze di nava Rêxistina Şangayê ya Hevkarîyê (RŞH) de ji asta çavdêriyê derbasî ya endameke daîmî bibe, helbet, ji aliyê Rûsya û Çînê ve hate redkirin, ji bo ku Washington xwe aciz neke, lê "di eslê xwe de, li hember Îranê weke ku endameke bi temamî cihê be hat tevgerrîn û Îran beşdarî hemû hevdiştinên Rêxistinê yên navxweyî bû" – Ahmedîneçad, tevî vê jî, nerazîbûna xwe ya ji zîrweya ku di 10-11'yê hezîrana 2010'an li Taşkentê (Kazakistan) çêbûbû diyar kir, da ku dengdana Rûsya û Çînê ya Lijneya Ewlekariyê protesto bike. Digel vê jî, wezîrê kevn asta hevkarîya di navbera Moskova û Tehranê de ya li Asya navîn a piştî hilweşîna Sovyetê û Transkafkasyaya kevn destnîşan dike û dibêje ku ew ji

BIASIO 2010

paşerojê bi hevî ye:

"Bi xurtbûna bandora Îranê ya li Rojhilata nêzîk, Rûsya dê bêtir qiymetê me zanibe û rêza me hîn bêtir bigire. Ew ê baştir bibîne ku bandora me dê li dijî berjewendiyên Dewletên Yekbûyî be, lê ne li dijî yê wê be."

Li Moskoyayê, îrada Tehranê ya di derbarê dosyaya nukleer de di heman demê de him dibe sedema nerazîbûnê û him jî ya tirsê. Hinek lêkolîner Îranê weke belayeke ku divê mirov jê bi dûr bikeve dibînin û -bêyî ku pê bawer bin- mûeyîdeyên giran li dijî wê pêşniyar dikin. Yê mayî, ku pirtir in, bêyî ku sempatiyeye wan ya ji bo Komara Îslamî hebe, berevajîya wê, ji beşdariya Rûsya yê ya di berfirekîna tevdiştinê ceza yê yê nû de ditirsîn.

Weke Fedor Lukyanov'ê semîvîskarê kovara navneteweyî *Russia in Global Affairs*, dibêje ku ew ditirsîn ku "ji mûeyîdeyên bêbandor heta bi yê ku dê negihên encamên xwestî, Rûsya xwe di nava pêvajoyeke weha de asê kiriye ku ber bi meşrûkirina bikaranîna hêzeke leşkerî ve diçe." Helwesta wan çî dibe bila bibe, hemû birêvebirên siyasî û analîst ditirsîn ku li wan herêmên cîhana misilman ku cîranên Rûsya ne encamên karesatî ku ji rêyê weha derkevin û bandora wê bigihîje nava axa Rûsya yê jî. Ji aliyê din ve karbidestên rûs, digel ku ji hevkarîyê xwe yê îranî dixwazin ku ew rêza biryarên AIEN'ê bigirin, ji Îranê re dibêjin ku qebûlkirina mûeyîdeyan li gora wan rêyê weha ye dikare rêyê li ber darê zorê bigire. Ji nîsana 2010'an û bi vir ve, him li Moskoyayê û him li Washingtonê herkes dizane ku weke Clinton jî serî de jî hevî kiribû ev mûeyîde dê kesî "felc" nekin: Çînê – piştî ku beşdariya hevdiştinê li gel endamên din yê Lijneya Ewlekariyê yê daîmî red kir,

axir biryara xwe guhert û tev lê bû- bi vê helwesta xwê ya navberkar ve piştgiyaya Rûsya yê kir.

Alexandre Choumilinê'ê ku birêvebirê navendeke lêkolînê li ser Rojhilata-nêzîk li Akademiya zanyariyan a Moskoyayê ye, bi awayekî pîr vekirî diyar kir ku ji nuha ve xuya ye ku mûeyîdeyên ku dixwazin Îranê bînin ser rêyê, "herî dereng de di dawîya çiriya pêşîn de bibe sedema bombardimaneke îsrailîyan yê bi ser dezgehên Îranê yê nukler de, û Obama jî dê ji bo rê li ber wan bigire nema bikare tiştêkî bike". Ew jî weke analîstên rûs yê din teyid dike ku ji bo dosyaya Îranê "yek ji wan dosyayan e Pûtîn bi xwe li ser dixebite" û "ew bi xwe hemû biryaran li ser dide". Wî destnîşan kir ku meha çûyî, serokkomar Dimitri Medvedev eşkere diyar kir ku êdî ji mûeyîdeyan pê ve rêyêke din nema- ye, lê serokwezîr Pûtîn carekê bi tenê û bi awayekî ku kes jê tenegehî ka çî dibêje bahsa ve yekê kiriye.

SERHAD BAPIR, *Operasyonên Enfal*, Grafika li ser bleksîglass û dar

Bi rastî jî, Pûtîn dixwaze ku tēkiliyên wan yê bi Dewletên Yekbûyî re baştir bibin û naxwaze di vî warî de berdeleke ewçend mezin jî bide. Ji bo wî, heger Washington jî niha û pê ve rêza berjewendiyên Rûsan di çarçoveya bandora sovyeta kevn de bigire, ev yek ne girêdayî daxwaza ji dil a birêvebiriya Obama ye, lê bi saya tēkoşîna dijwar a bi salan ku Rûsyayê daxe û bi taybetî jî sedem ew e ku rê li ber girtiye ku Ukrayna û Gurcistan jî bikevin nava Rêxistina peymanê Atlantîka bakur (NATO). Gellek şirovekarên nêzîkî Pûtîn, bi çorsiyê berbiçav îddia dikin ku, Dewletên Yekbûyî dê li Afganîstan û Îranê tēkevin herî û çiraveke weha ku nikaribin jê derkevin, û ji bo wê jî berevajîya ku wê ji xwe bi dūr bixin, pêdiviya wan dê hîn bêtir bi Rûsyayê hebe. Tevî ku tē xwestin jî, wê gavê divê başbûna tēkiliyên Moskova û Washingtonê pê bi pê pêk bî: êdî ew ê weke ku sala 2001'ê roja piştî 11'ê îlonê hemû çûn hawara George Bush û bi dû re destvala jê vegerriyan nekin.

Li ser biryara 9'ê hezîranê şewqa vê niherîne heye: mueyîdeyên nuha ji yê berê hîn bi wêdetir in –bi rastî

jî ji bo ku Tehranê bi awayekî ciddî aciz bikin tēra xwe hene– lê dîsa jî hîn di bin yê ku Washington dixwaze re dimînin. 27'ê gulanê, birêz Mihail Margelov, serokê komisyona karên navneteweyî li Meclîsa Bilind a Meclîsa Federal a Rûsyayê, destnîşan dike ku “mueyîdeyên nû yê li hemberî Îranê dê zirarê nedin bazirganiyê û peymanên aborî» yê di navbera Rûsya û Îranê de”³. Sala 2008'an, îxracata Rûsyayê ya ber bi Îranê ve gihişt 3,34 milyar dolaran, ku piçekî jî % 1 kêmi îxracata wê ya giştî dike– û firotina çekan bi tenê jî 14 milyon dolaran dike (bist carî kêmi firotina sala berî wê ye). Dîsa jî, Îran, li Rojhilata nêzîkî ji bo Rûsyayê hevalbenda aborî ya yekem e. Di bin destê herduyan de jî, nêviyê rezervên gazê yê dunyayê hene. Ji xeynî vê jî di gel karê Gazpromê li Îranê, ku nuha girîngiya wê nemaye, niyeta Moskovayê heye ku gotûbêjekê li gel birêvebirên îranî bike da ku bazara petrolê ya nêram tēxe duzaneke.

Danîna pêşnûmayê biryara nû ya ber Lijneya Ewlekariyê ku ji bo mueyîdeyan hatibû amadekirin bi awayekî nedîtî û dramatîk pir hate ecelewê.

piştî hijdeh saetên gotûbêjan, lihevkerina Ahmedînejad ya digel serokê brezîlî Luiz Inacio Lula da Silva û serokwezîrê turk Erdogan, 16'ê gulana 2010'an bi zorê pêk hat. Kê m zêde, ev lihevkerin weke ya DYA û hevalbendên wê ye ku çiriya 2009'an hatibû pêşniyarkirin, lê îroj ew dibêjin ku wexta wê derbas bûye: guhaztineke hemdem, li ser xaka Turkiyeyê, di navbera du sed kilogram uranyuma îranî ya kêmmeyandî û sed û bist kilo sûtemeniya ji % 20 zengînkirî ya ji bo reaktorên lêkolîna tîbbî ya Tehranê –projeya çiriya pêşin a 2009'an a AIEN'ê pêşbîniyê dike ku Tehran dê uranyûma xwe bişîne Rûsyayê û paşê jî, sed û bist kilo cewherê kartêkirî û zengînkirî, dê ji Îranê re bê şandin. Ev gotina “paşê” Komara îslamî ya ku ji bazareke xapînok bişil e aciz dike.

Acizîya Washingtonê gellekî eşkere ye: kesên ku ji adetî “rêlibergirên bêencamiyê” ne û bi îtirazên li hemberî hemû tevdirên anîna ser rêyê yê li dijî Îranê mudaxelewî Lijneya Ewlekariyê dikin – Rûsya û Çîn – ku niha endamên Lijneyê Brezîlya û Turkiyeyê şûna wan girtiye. Lula da Silva, serokê Dewleta herî mezin

û demokratîk a Amerîkaya Latîn, ku niha ne tenê li nav cîhana sêyem, lê herweha li cîhana rojavayî jî xwedî navûdengekî giran e. Û Turkiye, dewleteka din a demokratîk e, ku hîn jî wê jî bi wêdetir, endama Rêxistina peymanê Atlantîka bakur (NATO) e. Dengdana neyînî ya van herdu hêzên herêmî kêmasiyê dixê ser meşrûiyeta ku birêvebiriya Obama dixwaze pê mueyîdeyan serpûş bike û wê leke dike.

Rûsya û Çîn, hema hema bi qasî Amerîkayê mahcûb bûne, lewre herdu jî xwe weke dostê Îranê dihesibînin. Bi mehan, Moskovayê xwe li ser sehneya navneteweyî weke navberkareke ku beyî wê nabe nişan da û xwast rêyeke qanekirina Îranê peyda bike Tehranê. Helbet Îran welatekî girîng e, ku divê mirov wê tercîh bike, ji bo “hevalê xwe yê niha yê telebkar”, Brezîlya û Turkiyeya ku ne ji alî siyasî û ne jî aborî ve qet jî ne deyndarê wan e.

Ji aliyê din ve, Washîngtona ku ji bi şûn de gavavêtina Moskova û Pekîne ya ji pakêta mueyîdeyên ku bi awayekî dijwar hatibûn gotûbêjirin tir-

siya, piştî daxuyaniya giştî ya serok Medvedev ku li gor wê diviya lihevkerina sêalî bi awayekî ciddî bihataya tetkîk kirin bi çend saetan, û ya Lavrov ku mixabîniya xwe anî zimên ka çima lihevkerineke zûtir nebûye, biryar anî û xist rojeva Lijneya Ewlekariyê. Rûsya û Çînê îşaretên nerazîbûnê dan û Rojavayî deh rojan tirsîyan ku ev herdu welat dîsa astengîyan derxin. Erê, wan di encamê de dev ji vê yekê berda, ji ber ku acizîya wan ya ji Îranê jê xurtir e.

* Profesore zanyariya siyasî li Universîteya Quebecê, li Montrealê

Wergera ji fransî:
Yakûb Karademir

1- The New York Times û The Washington Times, 21-ê gulanê, 2010

2- Di 2001'ê de ava bû, endamên wê Rûsya, Çîn, Kazakistan, Ozbekistan, Tacikistan, Kirgizistan. Çavdêrên wê jî: Îran, Hîndistan, Moxolistan û Pakistan in

3- RIA Novosti, Moskova, 27'ê gulana 2010'an

HEVPEYVÎN

Diyalogeke banal di navbera Chomsky û guhdarên wî de

Zimannas û çalakvanê amerîkî Noam Chomsky, li ser vexwendina *Le Monde Diplomatique*'ê di navbera 28'ê gulanê û 1'ê hezîranê de li Parîsê bû. Chomsky, li Théâtre de la Mutualité û li Collège de France, di salonên heta ber dev tije de, hin koferans dan. Di encama axaftinên wî de, nîqaşên bi guhdaran re rê li ber danûstandineke fikiran ya rengîn û dewlemend vekir ku li ser mijarên îro bû. Vane hin beşên wan axaftinan.

Beşdarek pirsra nebûna aliyê civakî ya di siyaseta ewropî ya aboriyê ya nuha de ji xwe dike. Chomsky analîzeke cuda ya vê rewşê peşniyarî wî dike.

Di pratîkê de, polîtîkaya ekonomîk a ewropî li gorî projeyêke civakî tev digere. Weke hemû projeyên civakî, armanca yên ku Ewropa li pey wan diçe, ew e ku îmtiyazan bidin hin kesan. Bi vê yekê jî hinên din mexdur dike. Ya ku Martin Wolf¹, aborîzaneke lîberal e, dîtî jî ev e: Ev bername bi kêrî bankayan tê û zirarê li xelkê dike. Tevî vê yekê, divê mirov bi tenê di warê aboriyê de, li ser vê mijarê pirsan ji xwe bike. Em li ser aboriyê bi pir hindik tiştan dizanin, lê qet nebe em bi nimûneya Keynes dizanin: Dema ku daxwaz kêr bibe û sektora şexsî pereyan lê ranezîne, ji bo hewildana mezinbûna aborî bi tenê rêyek dimîne, ew jî (zêdekirina) mesrefên giştî ye. Divê ji nû ve aboriyê bilind bikin, da ku kar bidin xelqê û qebûl bikin ku ji bo demeke kurt budce li hev dernekeve. Ev tişt ji wan re baş e, ji aboriyê re baş e, û di dawiyê de lihevderneketa budceyê ya destpêkê jî telafî dike. Digel ku banqe hez ji enflasyonê nakin, lewre beguman riskeke enflasyonê heye. Enflasyon weke îroj hindik be jî û encama wê hêdikirina mezinbûna aboriyê û mexdûrkirina gel be jî, banqe dixwazin heta ku karibin enflasyonê kêr bikin. Lê belê ev tiştên behskirî hemû ya rastî projeyêke civakî pêk tînin. Welatekî weke Yûnanistanê ji bo çareseriyê dayina deynê xwe red kir. Carinan behsa 'deynên kirêt' dibe, bi wateya ku tu meşrûbûna wan tunebe. Balê dikşînin ser rastiya ku ev deyn ne ji aliyê gel ve hatine kirin. Ev pere ji aliyê çeteyêke piçûk ve û ji bo yên herî dewlemend hatin deynkirin: Bi awayekî mentiqî, yên bacê nadin bi xwe divê deynan bidin.

Li ser pirsêke di derbarê bikaranîna şiddetê ya ji bo tekoşîna siyasî de, Chomsky bi analîzkirina sedemên çalakîyên bi vî rengî, bersivê dide.

Wêne: Libertas Electronic Newsletter

Em keliyekê prensîpan ji bîr bikin û bala xwe bidin ser taktîkê. Divê hûn taktîkeke weha hilibijêrin ku ihtimala wê ya serkeftinê hebe, yan na her tiştê ku hûnê bikin dê pûç û vala be. Heger hûn li taktîkeke weha ku we bi ser bixe digerin, divê hûn, şiklê şerrî ku dijmin tercîh dike, qebûl nekin. Desthilatdariya dewletê bi xwe gelekî ji şiddetê hez dike: Di vî warî de hev-girtî ye. Di nava xwepêşandêran de qada şiddetê çî dibe bila bibe, Dewlet dê şiddeteke mezintir bi kar bîne.

Ji ber vê yekê ji salên 1960'î û vir ve, wexta ku bi xwendekarên çalakvan re diaxivim, min peşniyarî wan dikir ku kumê parastinê di xwepêşandanan de nedin serê xwe. Rast e ku polîs hov in lê eger hûn kumê parastinê bidin serê xwe, polîs dê hovtir bibin. Eger hûn ê bi tivingê werin, ew ê bi tankan bîn, eger hûn bi tankan werin, ew ê bi B-52'an bîn: Di vî şerrî de hûn neçar in tîk biçin. Her cara ku hûn biryarekê li ser taktîkê bidin, divê vê pirsê ji xwe bikin: "Ez hewl didim alîkariya kê bikim?". Gelo hûn ji bo ku dilê we rehet bibe, vî alîkariyê didin? Yan hûn dixwazin alîkariya hin kesên din bikin, tiştêkî ji bo wan çêbikin? Li gorî bersiva vê pirsê hûn ê taktîkên cuda hilibijêrin. Weke nimûne, boy-

kotkirina zanîngeha Hayfayê². Bi çalakîyên bi vî rengî, hûn diyariyekê didin tûndrewan. Ew ê hema bibêjin, û xebera wan e jî, ku hûn durûtiyêke pîr mezin dîkin: "Çima hûn Sorbonne, Harvard an jî Oxfordê boykot nakin? Destên welatên wan bi hovîtiyên xirabtir qirêj bûne! Nexwe çima hûn zanîngeha Hayfayê boykot dîkin?" Lewre, çalakiya we ji bo tûndrewan dibe diyariyekê ku dikarin wê ji wateya wê ya îdeolojîk vala bikin. Weke encama vê rewşê, dibe ku vî çalakîyê dilê yên ku ew li dar xistiye rehet kiribe, lê di dawiyê de ziyarê li Filistinîyan dike. Di dema şerê Vietnamê de, nerazîbûna xelkê Vietnamê bi çalakîyên weke yê Weathermen³ gelekî tesîr li min kir. Ew ciwanên sempoîtîk bûn, ez heyranê wan bûm û min xwe nêzîkî fikrên wan hîs dikir. Ji bo ku nerazîbûna xwe ya ji şerrî diyar bikin, dadiketînan kolanan û vîtrînên dikanan dişikandin. Gelê Vietnamê li dijî tiştên wisa radibû. Armanca Vietnamîyan ew bû ku ji şerrî sax bifilîtîyana: ne xema wan bû ku xwendekarên amerîkî dilê xwe bi çalakîyên bi vî rengî rehet dikir. Wan zû fahm kir ku bi hilgirtina pankartan û daketina kolanan a wan ciwanan û şikandina vîtrînan, doza yên ku şerrî dixwest xurttir dibû. Ji xwe weha pêk hat.

Taktîka ku aşkirina dilê nerazîbûnê dide ber xwe, dikare ziyarê li mazlûman bike. Berovajiyê vê rewşê jî, Vietnamî heyranên xwepêşandanan jinan yên bêdeng bûn ku diçûn ser gorên miriyên xwe. Li gorî wan, diviya ku me jî çalakîyên bi vî rengî li dar bixistana. Îro jî heman rewş heye: heger hûn bixwazin alîkariya Filistinîyan bikin, li encamên taktîka ku we hilibijartiye baş bifikirin.

Li ser pirsra lawazbûna seferberkirina gel ya li dora bernameyêke çepgirran, Chomsky behsa tevgera amerîkî a rastgir û tûndrew dîke ku navê wê "Tea Party"⁴ ye.

Xelk henekê xwe bi tevgera "tea party" dîkin. Hin tiştên wan hene ku mirov dikare henekê xwe pê bike, lê ev mirov pirsgerêkên rastîn li ber çavan radixin. Mirov henekê xwe bi ditînen wan bike jî bi kêrî tiştêkî nayê. Belkî em bikarin henekê xwe bi serkêşên wan bikin: Weke nimûne bi Sarah Palin bikin. Lê di nava van sih salên dawîn de, kesên ku tev li vî tevgerê bûne, pir êş kişandine. Ew baş fahm nakin, ka çima û çî qewimî. Eger hûn li radyoyên ku ew tê de niherînen xwe dibêjin guhdarî bikin, hûn ê pîr caran van tiştan bibihîsin: "Herçî tiştên

ku diviya min bikirana, min ew pêk anîne. Ez karkerekî spî me, xirîstiyaneke baş im. Min eskeriya welatê xwe kiriye. Min herçî tiştê ku ji min dihat hêvî kirin, bi cih anîye. Ma çima jiyana min ji hev dikeve? Çima hin kes welatê min diguherînin? Çima dihelin ku nîrxên ku ji min re hêja ne, bîn bînpêkirin? Çima banqedar di nav dolaran de dixeniqin, lê yê min, karê min tune ye?" Ev ramanên otantik in. Belkî baş nehatibin bilêvkirin lê dîsa jî rast in. Mirov henekê xwe bi wan bike, bi kêrî tu tiştî nayê. Lazim e ku çepgir van kesên bi rêxistin bikin, lê wisa nakin.

Beşdarek li dijî niherîneke Chomsky ya ku ew pîr caran dibêje radibe. Chomsky pîr caran îddîa dike ku şiklê analîzkirina siyasî ya mentiqî heye, lê gava ku weke minak li rojhilatê Qudsê dagirkirina erda Filistinê dewam dike, kirinên Îsraîlê ne li gorî mentiqê ne. Tevî ku di axaftinên xwe de Amerîka li dijî vî dagirkirinê ye jî, di pratîkê de piştgiriya wê dike. Tu mentîqa vê yekê tune ye, ji ber ku tiştêkî wisa zirarê li tîkîliyên Amerîka û cîhana Erebe dike.

Piştgiriya Îsraîlê ji aliyê Amerîkayê ve tiştêkî mentiqî ye. Vê piştgiriya di

salên 1967'an de dema ku Dewletên Yekbûyî şûna Fransayê girt dest pê kir. Wê demê, di navbera du hêzên cihana ereb de şerrek diqewimî: Muhafezekariya misilman, ku amerîkayê destek didayê û neteweperestiya laîk ku weke dijminê hêzên rojava yê sereke bû. Bi kurtasî, Erebiştana Suûdî li dijî Nasirî bû. Îsraîlê neteweperestiya laîk têk bir, piştgiriya muhafezekariya misilman kir ku hevgerê Amerîkayê bû û ew xurt kir. Washingtonê desteka eskerî da Îsraîlê; dewleta cihû bû weke dewleteke pîroz, lê berê bi vî rengî nebû.

Di salên 1970'î de, diyariyeke din a girîng danê. Weke ku Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê û Îsraîlê dixwest, Urdunê di pêvajoya ku jêrê dibêjin "îlona reş" de berxwedana filistinî çewisand û pelixand. Sûriyê di daxuyaniyekê de gotibû ku ihtîmal e ku ew ji bo parastina Filistinîyan mudaxalayê biker. Hingê, cihê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê li başûrê rojavayê Asyayê hê xweş bû. Lewre bang li Îsraîlê kir da ku eskerên xwe seferber bike û rêyê li ber ihtîmala destwerdaneke Sûriyê ya ji bo parastina Filistinîyan bigire. Û Sûriyê bi paş ve gav avêt. Desthilatdariya Melîkiya Haşemî (Urdin) ku hevgerê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê bû hat zexmîkirin û Erebiştana Suûdî jî pê re xurt bû. Lewra alikariya ku Amerîkayê dida Îsraîlê, li gora berê, çar qatan hat zêdekirin û dewama wê jî êdî bi vî awayî bû.

Çarçoveya xebata Amerîkayê ya stratejîk, ku navê hevgirtina dorhêlê lê hat kirin, li ser himê alikariya birêvebirên ereb, yanî diktatoran, ava dibe. Di vî stratejiyê de Amerîka welatê wan û petrolê kontrol dike. Divê ew ji gelên xwe bi xwe bîn parastin. Da ku bigihîje vî armanca xwe, Washington komeke cendirmeyan bi kar tîne û tercîh dike ev cendirme ne ereb bin, lewre ew di kuştina Ereban de jêhatîtir in. Di destpêkê de, ev kom ji Îrana ku hingê Şahî bi rê ve dibir, ji Tirkiye û ji Pakîstanê dihat peyda kirin. Di destpêka salên 1970'î de, Îsraîlê xwe li vî komê zêde kir û bû endamê rêxistina cendirmeyan. Nîkson navê wan kiribû "polisên dewriyê" ("cops on the beat"). Komîserên heremî hatin bicîhkirin û navenda polîsan li Washingtonê hat damezrandin: avahiya ku diviyabû herem kontrol bikirayê jî ev bû.

Sala 1979'an Şah têk diçe, rewşa Îranê "pir xirab e". Rola ku Îsraîlê pê radibe jî nû ve xurtir dibe. Wê demê, Îsraîlê xizmetên cihêreng li tevahiya cihanê dikirin. Kongreya Amerîkayê li Guatemala, Afrîkaya Başûr û li hin deverên din piştgiriyeke yekser a terorîzma dewletê asteng dikir. Lewma Amerîkayê jî bo pêkanîna tevna welatên dost bangê kir ku di nava wan welatan de Taywan, Îsraîl, Ingilîstan (û bi ihtîmaleke mezin Fransa jî) hebûn, da ku karên qirêj bi wan bidana kirin.

Di vî warî de Îsraîlê gelekî bikêrhatî ye. Civaka wê pişesaziya xwe temam kiriye û dewlemend e, xwedî teknolojiya herî dawîn e. Karkerên wê yê baş gihiştî hene. Bi van herdu tiştan, dewleta cihû bala projeyên pererazandinê yê firmayên amerîkî ku di warê teknolojiya bilind de dixebitin, dikşîne ser xwe. Hin pişesaziyên îsraîlî yê leşkerî tîkiliyên xurt bi Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê re danîn û beşeke lojîstîka xwe bar kirin wira. Ji salên 1950'î û vir ve, rêxistinên herdu welatan yê îstixbaratê bi awayekî baş hevkarîya hev dikin. Ji pişesaziya amerîkî ya leşkerî re

Îsraîlê çavkaniyeke aboriyê ye: Dema ku Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê bi milyaran dolar alikariyê bi Tel-Avivê dikan, pareke vî pereyî dikeve bêrika Lockheed Martin. Û dema ku Lockheed Martin balafirên leşkerî yê teknolojiya dawîn difiroşe Îsraîlê, hingê Erebiştana Suûdî radibe û dibêje: "Em jî ji wan dixwazin". Wê gavê, Lockheed Martin hacetên bi kalîteyeke kêmîr difiroşe Erebiştana Suûdî. Erebiştana Suûdî ya ku hê nizane ka çawa divê wan bikar bîne, dîsa jî bi tonan hacet dikirre. Yanî tê de karê Amerîkiyan dibe du qat. Lê ma gelo Filistinî dikarin çî bidin Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê? Lawaz in, belavbûyî ne, tu çavkaniya wan a bi nirx nîne û di cihana ereb de hema bibêjin ku tu piştgirtîya wan nîne. Îsraîlê welatêkî bi hêz e, ev yek hin avantajan didiyê; lewma mafên wê jî hene. Piştgiriya hêzdarên û siyaseteke li gorî berjewendiyên xwe yê rastîn tiştêkî pir mentiqî ye. Em dikarin li dijî vî yekê rabin û bibêjin ku piştgiriya Îsraîlê dibe sedema dijayetî û xwepêşandanên li welatên ereb. Lê ev tişt tu carî weke pirsgerêkekê nehatiye dîtin. Ji bo ku gelan bipêçiqînin, em baweriyê bi diktatoran tînin û çekan didin wan da ku bigihîjin vî armançê. Dibe ku hûn rast bin dema ku hûn bibêjin ku ew ne biryareke baş e, lê hûn nikarin bibêjin ku ne mentiqî ye. Ji aliyê din ve jî, siyasatên ku li deverên din ên weke li Amerîkaya Latîn, li başûrê rojhilatê Asyayê û li warên din ên cihanê hatin meşandin, bi vî biryar û mentiqê re li hev dikin. Carinan jî ev mentiqê baş nameşe, plansaziya emperyalîst bêqisûr nîne. Îroj rewş piçekî cuda ye, ne ji ber hatina Obama lê ji ber alîguhertina Îsraîlê ku xwe gelekî nêzikî hêla rastê kiriye. Pêleke bayê paranoyayê, neteweperestiyê tûndrew, hîsterî û hwd... lê dide ku ew yek di giştîkirina kirinên xirabxwaz û bêmentiq de xwedî roleke mezin e. Wekî din jî, êdî arteşên amerîkî li wira, li Iraq û Afganîstanê hene. Bêmentiqiya kirinên dewleta Îsraîlê van arteşan dixê nava xetereyê. General David Petraeus li ser pozîsyona Îsraîlê ya hişk û lihevneker bal kişand ser ku ew helwesta Îsraîlê leşkerên amerîkî dixê nava rîskeke nû. Edî ihtîmala guhertineke radîkal di siyaseta amerîkî de heye. Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê welatêkî pîrr şovenîst e, heger hinek tiştêkî xirab bînin serê leşkerên wê, ew amade ye ku qira wan bîne. Lîstîka Îsraîlê, lîstîkeke pîrr xeternak e.

Wergera ji fransî:
Bedran Dere

Li ser Înternetê

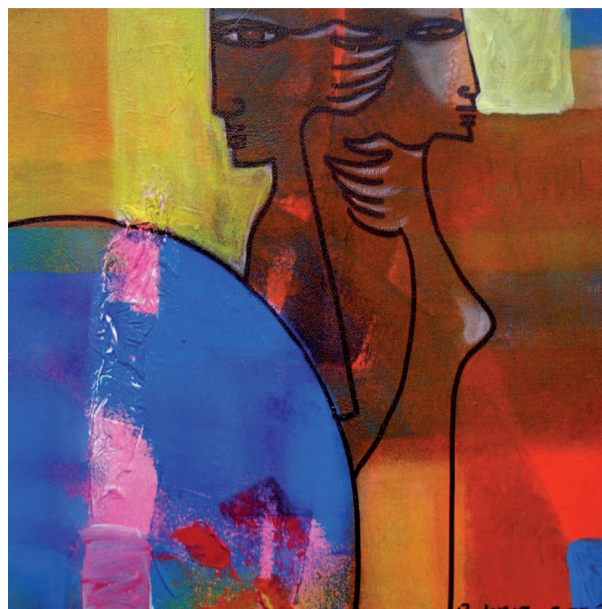
Hûn dikarin nivîs û qeydên axaftinên Noam Chomsky li ser malpera Chomsky.fr û her weha ya Le Monde diplomatique'ê www.monde-diplomatique.fr/carnet/2010-05-31-Chomsky bibînin.

1- Edîtorê *Financial Times*'ê ye.

2- Dema axaftina bi beşdarên konferansê re, pîrsa bikêrhatina protestokirina polîtîkaya Îsraîlê ya li ser erdên dagirkirî, bi boykota zanîngeha Hayfayê hê nû hatibû kirin. Zanîngeh bi cihêkariya li dijî xwendekarên filistinî ve dihat sûcdar kirin.

3- Komeleyeke xwendekarên e ku bi destpêka şerê Vietnamê re di sala 1969'an de bi armanca pêkanîna "çepeke nû" hatiye avakirin.

4- Wateya TEA *Taxed Enough Already* ye: "yên ku ji xwe tîra xwe bacê didin."

REBWAR SAEED
30 x 30 cm, Akrîlika ser tûwalê

Li Amerîkayê, peywendiya parêzerî û siyasetmedariyê

ALAIN AUDI *

“**A**ristokrasiya amerîkî li dadgehê him parêzer e, him dadger e.” Ev tesbît yek ji çavdêriyên Alexis de Tocqueville e ku ji rastiya xwe tu tişt wenda nekiriye. Li Fransayê parêzerê derdorên kar û bazirganiyê weke serokkomar hat hilbijartin. Ev yek dikare weke nimûneyeke îstisnâ were qebûl kirin. Lê belê li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê zêdehiya parêzeran ya di ast û qedemeyên desthilatdariyê yên herî bilind de pîr balkêş e.

Beşekî giring ji kesên ku li derdora serok Barack Obama (ku ew bi xwe jî kevneprofesorê hiqûqê ye) ne, ji hiqûqnas û parêzeran pêk tê; weke minak: Hillary Clinton (sekretera dewletê), Janet Napolitano (wezîra ewlekariya navxweyî), Valerie Jarrett (şewirmendeke payebilind), Joseph Biden (alîkarê serokî), Leon Panetta (Bîrêvebirê Ajansa navendî ya agahdariyê, CIA), Eric Holder (wezîrê dadê), Ken Salazar (wezîrê wargehê) ... û gelek siyasetmedarên din. Pîr caran hatiye bîrbixistin ku fakulteya hiqûqê ya zanîngeha Harvardê (Harvard Law School) bûye weke çavkaniyek yan jî tevneke weha ku serok Obama qismekî ekîba xwe yê mezin ji wê derê hilbijartîye. Ne tenê ji bo bîrêvebiriya desthilatdariyê, lê herwiha ji bo endameti û bîrêvebiriya saziyên din jî, ew bêtir parêzer û hiqûqnasan tercîh dike. Weke minak % 59'ê senatoyê û % 40'ê meclîsa nûneran ¹, ji hiqûqnasan pêk hatiye.

Ev rola hiqûqnasan ya bi bandor herî zêde li wan welatan pêk tê ku xwedî hiqûqa hevbeş (*common law* ²) û xwedî prensîba “*emsal*” in. Li gorî vê prensîbê, di nava pêvajoya dadgeriyê de, parêzerên ku dikarin derbixin holê ka “qanûn û zagon çî dibêjin” tîr wezîfedar kirin.

Di vê derê de jî Tocqueville rastî dîtiye: “Zagonên me yên nivîskî, pîr bi zehmetî tîr fahmkirin, lê herkes bi hêsanî dikare wan bixwîne; ji bo kesekî jî rêzê û di pêkanîna jiyana rojane de, ev zagonên nivîskî him şolî û tevlihev in û him jî ji wateya xwe ya ku li ser bîngehê emsalê hatiye avakirin, bi dîr ketine. Ji bo fahmkirina naveroka zagonan, bi taybetî jî li Amerika û Brîtanya'yê pêdivî û hewcedariyêke ciddî bi pîsporên hiqûqê ve heye. Ev derdorên pîspor ku gel qaşo feyde ji ronahiya wan dibîne, bi vê rola xwe ve her ku diçe, ji gel û ji jiyana rojane bi dîr dikevin û di nava xwe de çîneke cuda diafirînin. Pîsporên hiqûqê yên fransî weke zanyaran karên xwe dimeşînin, lê belê yên îngîlîz û amerîkî bi şiklekî dişîbin rahîbên Misir'ê; weke wan, ew jî dikarin bi tenê sembol û şifreyên zanyariyêke veşartî û dîz

eşkere bikin û wergerînin zimanê me yê îroj” ³

Deriyek bi tenê heye ku mirovan dibe cihana vê “çîna cuda” û ew jî fakulteya hiqûqê ye, (*law school*). Li vê derê xwendevan weke xebata stajê, qanûnên dadgeha bilind hûr dikolin û giraniyê didin ser dozên ku heta niha weke emsal pêk hatine. Dibistanên amerîkî yên hiqûqê (*law schools*) ji bo ku qeyda xwendevanekî qebûl bikin, weke şert ji wan dixwazin ku herî kêm du qedemeyên zanîngehê qedandibin. Ji bo destpêka sala yekem ya perwerdeya hiqûqê, pêdivî bi perwerdeyê xurt ya herî wê heye. Piştî perwerdeyê sê salan, xwendevan dikarin diplomayêke “*juris doctor*” bi dest bixin, ku bi vê belgeyê dikarin di buroyên dewletê de di warê xwe de dest bi kar bikin. Şagirtên herî serkeftî yên fakulteyên herî baş – Yale, Harvard, Stanford yan jî Columbia – heger jêhatî bin, xwedan wê şensê ne ku salekê an jî du salan li ber destê dadgeran stajê bikin û derbasî kabîneyên mezin yên bi nav û deng û qadên bîrêvebiriyan bilind bibin (wezaretê dad û edaletê, wezaretê dewletê û li Qesra Spî...). Şagirtên din jî bo ku rêwîtiya xwe ya di qada hiqûqê de dewam bikin, neçarî ku biçin dibistaneke hiqûqê *law school*'ê. Lê belê, ev rê buhêrêke asê ye ku meşa wê dikare pîr zehmet be.

Buhayê perwerdeyê heft salan ewqasî giran e ku piraniya şagirtan neçar dimînin ku dev ji beşê hiqûqê berdin. Ji sê şagirtan yek perwerdehiya xwe diqedîne yek û di dawiyê de jî heryek ji wan dibe xwediyê deynekî bi qasî 120 000 dolaran (100 000 €). Lewma jî ciwanên ku diplomayên xwe, nû bi dest dixin, dixwazin karekî wisa bikin ku bikarin di demeke kin de deynê xwe bidin. Hiqûqnasên ciwan divê biryara xwe bidin ⁴, yan divê di saziyên dewletê ⁵ de yan jî di kabîneyêke taybetî de dest bi kariyera xwe bikin. Lê ji ber ku saziyên taybetî sê an jî çar caran ji saziyên dewletê zêdetir heqdestî didin ⁶, ciwan zêde nakevin nava dudiliyan û xebata li cem saziyên taybetî tercîh dikin

Li Fransayê parêzerê dikare serbixwe buroyekê veke û dosyayên herî nazik jî werbigire, lê li Amerîkayê rewş berovajiyê wê ye: Tu parêzer û hiqûqnasê amerîkî be yî ku bi “kabîneyên mezin” re hevkarîyê bike, nikare hesabê serkeftinê bike. Di her kabîneyekê de, ji dusedî bigire heta hezaran, parêzer kar dikin. Hiqûqnasên herî bi bandor, yên weke H. Rodgin Cohen (parêzerê Wall Street'ê yê navdar) û Robert S. Bennett — ku parêzeriya William Clinton, Paul Wolfowitz (sekreterê dewletê yê dema bîrêvebiriya George W. Bush),

John McCain û Caspar Weinberger (wezîrê parastinê yê dema bîrêvebiriya Reagan) kiribû — hemûyan di saziyên weke van kabîneyan de dest bi kariyera xwe kiriyê.

Kabîneyên ku bi pîrsgirêkên derdorên bazirgan û karsazan ve mijûl dibin, soza heqdestekî bilind didin, — di nava parêzerên hevkar de, yên herî xwedî prestîj salê dikarin bi qasî milyonek dolar bi dest bixin — parêzerên ku berê xwe didin politikayê bi pîranî armanca wan ew e ku bibin xwedî kariyereke dozgeriyê (*prosecutor*). Bi dehan nimûne hene: Rudolph Giuliani, şaredarê berê yê New York'ê, û John Kerry, senatorê demokratî yê Massachusetts û kevnenamzetê serokatîyê dewletê. Çî dibe bila bibe, ev rewşa wan di dema hilbijartinan de, ji ber îmaja wan ya hiqûqnasîyê bi kêrî wan hat. Di rêzefilmên televizyonan yên weke «*Law and Order*» de modeleke xeyalî li ser dozger û parêzeran hatiye avakirin ku tê de dozger mîna ku serkeftineke mezin bi dest xistibe, bi awayekî bixwebawer daxuyaniyê dide çapemeniyê û gotinên wî jî, ji aliyê medya û çapemeniyê ve bi awayekî sansasyonel tê nepixandin. Ew bi piranî bi parêzerên dewletê re (*public defenders*) rû bi rû dimînin. Parêzerên dewletê bi giranî derdorên xizan diparêzin ku derfetên wan yên ku karibin ji xwe re parêzerêkî taybetî bigirin tuneye.

Rewşa parêzeran li Amerîkayê pîr xweser û taybetî ye. Dema ku mirov behsa rola hiqûqnasan ya di siyasetê de dike, ne mumkun e ku mirov behsa kategoriya binî ya parêzerên dadgehê neke. Parêzerên ku di dozêkê de dibin xwedî îdia li hemberî xwe parêzerên derdorên karsazan dibînin ku ew jî bi wan re dikeve nava bazarê. Dema ku pêdivî çêbibe ku ji bo parastina mafê hemwelatîyan li dijî şîrketan, li dijî berpirsiyariya kargehan, li dijî şaşitiyên tibî yên li cem doxtor û nexweşxaneyan doz werin vekirin, hêjmara parêzerên pîspor tîrê nake, lewma jî ji ber neçarîyê, gellek doz li ser hev û di nava dosyayek de tîr civandin. (*class actions*).

Rewşa kevnenamzetê serokatîyê John Edwards nimûneyêke baş e. Ma, li cihanê, wekî din li kîjan welatî, siyasetmedarêk be yî ku nakokiyên xwe nîşan bide, daxwaz dike ku parêzer tim di xizmeta hewcedariyên hiqûqê de bin, lê li aliyê din, wî bi xwe jî, ji vî karî bi dehan milyon dolar sermaye bi dest xistiye?

Di hin dozan de îmkân heye ku weke cezayê tazminatê, pere were dayîn (*punitive damages*) û ew jî dikeve şûna ziyana ku yê maxdûr ditiye (di

RIZA TOPAL
30 x 30 cm, Akrilika ser tûwalê

hiqûqa fransî de jî heman tişt heye) û bi vî awayî, bi berdêla tazminatê ve çewtî û şaşitiyên sîwdaran tê telafîkirin. (hiqûqa perpirsiyariya ferdî ya amerîkî). Lê, sînorê van tazminatên tuneye, heta bi milyon dolaran ve jî dikarin bilind bibin û maye ser wijdana dadgerî. Li Amerîkayê parêzerên xwediyê dozan bi piranî dixwazin belaş kar bikin, lê bi şertê ku ji tazminatên ku di encama dadgehê de tîr bidestxistin beşek bi wan re were parvekirin (bi pîranî jî sê paran parêkê werdigirin). Partiya komarparêz û derdorên kar û karsazan, li dijî vê sistêmê ne. Lê belê partiya demokrat sistêmê diparêze. Di vê derê de tişteki ku mirov lê ecêb bimîne tuneye, ji ber ku namzetên vê partiye % 96'ê alîkariya aborî ji American Association for Justice ⁷ bi dest xistiye (di salên 2009-2010 ⁸ an de)...

Finansoriya taybetî ya di dema hilbijartinan de, ji parêzeran û siyasetmedaran re deriyên nû yên qezencê vedike, ji xwe ew jî pîr bi hostatî dizanin ji vê rewşê sîudê werbigirin. Bajarekî li Massachusetts'ê dema ku ji ber tîkçûyina borsayê fona wê ya teqawîtiyê kêm bû, serî li rêbazêke nû da: bi qasî diwanzdeh (12) hisseyên dadê xistin bazarê. Di vê derê de jî tişteki ku mirov lê ecêb bimîne tuneye... Di dema hilbijartinên ji bo hesabgeriya bajêr de, tenê parêzerên kabîneyekê 68 alîkariyên cuda yên aborî xistine xizmeta hilbijartinan. Ev yek li Amerîkayê bûyereke adetî ye ku di dawiyê de ⁹, bû mijara gotareke rojnamenivîs Michael Kinsley: Li Washingtonê bûyerên skandal ne îlle gal in, lê qanûnî ne.

Li Amerîkayê dozger û dadger jî aliyê raya giştî ve bi hêsanî tîr hilbijartin,

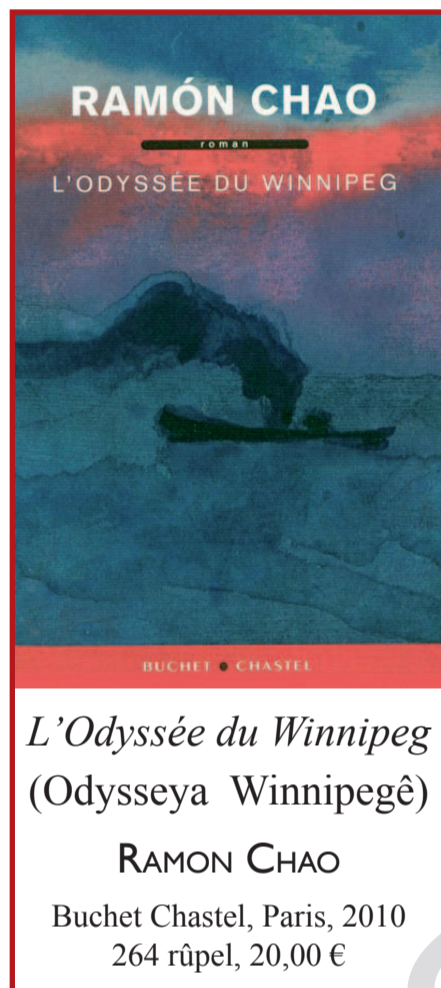
lewma ji tevlebûna wan ya nava siyasetê ji tê tercîhkirin.

Alexis de Tocqueville ji berê ve bal kişandibû ser xetereyên xwezayî yê awayê tayînkirina mirovên hiqûqê: "Ez dikarim bibêjim ku ev nûbûn û ev awayê xebata hiqûqnasan de rojekê bibe sedemê encamên xirab û hilweşînê jî. Her ku serxwebûn û bêalîbûna dadgeran kêr dibe, mirov lê wardiqile dibe ku yê ku ziyane dibîne ne bi tenê desthilatdariya dadî ye, lê herwiha komara demokratîk bi xwe ye jî." Meseleya dadger Brent Benjamin'ê serokê dadgeha Virjînyaya rojavayê ya bilind nimûneyeke berbiçav e. Benjamin xwe ji doza şîrketa ku di hilbijartinan de jê re finansorî kiribû bi şûn ve nekîşand. Di hezîrana 2009'an de dadgeha bilind gihîşt wê biryarê ku ew neheq e. Sedema neheqiyê jî weke newekheviya alikariya ku hatiye girtin hat nîşandan. Ji ber ku wî dozgerî ji kesên din zêdetir alikariya aborî bi dest xistiye (nêzî 3 milyon dolaran). Ev rewş nîşan dide ku li gorî dozgerên pispor dema ku alikariyeye piçûk yan jî alikariyeye veşartî were girtin, pirsirêk dernakeve.

* Parêzerê amerîkî, birêvebir

Wergera ji fransî:
Bedran Dere

Ev berhem ji wan pirtûkan e ku tê de serpêhatiyên eşqiyatî û drama, çîrokên xeyalî û dîroka rastîn bi hostatî li hev hatine hûnandin û, bi giştî, bûye weke tabloyeke humanîst ya tîjî macera. Em behsa pirtûka Ramon Chao ya bi navê Odysseyaya Winnipegê

L'Odyssee du Winnipeg
(Odysseyaya Winnipegê)

RAMON CHAO

Buchet Chastel, Paris, 2010
264 rûpel, 20,00 €

- Liste li vê adresa elektronik dikare were dîtin: www.abanet.org/poladv/documents/lawyerleg110thhouse_nofooter.pdf
- Di şîrovekirina zagonan de, dadger dikare dozeke kevn weke emsal nîşan bide
- Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Flammarion-Poche, Paris, 1999, beşê 8'an, xala 2
- Binerin: «Lifting the Burden: Law Student Debt as a Barrier to Public Service», American Bankers Association (ABA) Commission on Loan Repayment and Forgiveness, Washington, 2003
- Vê rêyê di salên 1970'an de, bala bi sedan ciwanî dikîşand. Tercîha wan ew bû ku bikarin bibin parêzerên dewletê
- Binêre: Association for legal career professionals (NALP), «New Findings on Salaries for Public Interest Attorneys», NALP Bulletin, îlon 2008, www.nalp.org/2008sepnewfindings
- Navê wê yê berê Association of Trial Lawyers of America bû
- www.opensecrets.org/orgs/summary.php?id=D000000065
- Bixwîne: Mark Maremont, Tom McGinty et Nathan Koppel, «Trial Lawyers Contribute, Shareholder Suits Follow», Wall Street Journal, 3 sibat 2010

PERWERDEYA LEZGÎN YA FRANSI

Li Fransa'yê, zagona sala 1971'ê bi biryareke nû di sala 2008'an de hat guherandin. Li gorî vê yekê karmendên payebilind û kesên hilbijartî dikarin bibin parêzer... tenê divê îspat bikin ku bi kêmanî perwerdeyeye normal dîtin. Di nava kesên ku ji vê guherîna nû istifade kiriyê de Ségolène Royal û Rachida Dati, François Hollande, Jean-François Copé, Frédéric Lefebvre, François Baroin, Manuel Aeschliman, Pascal Clément, Dominique de Villepin, Noël Mamère, Christophe Caresche, Jean Glavany, Hervé de Charette, Hervé Gaymard û Georges Tron hene.

Destana şerrê Îspanyayê

HÉLÈNE ANGER

Bi tenê kêmasiyeye piçûk heye : sernivîs yan jî navê pirtûkê yê firansî mixabin bi tîra dewlemendiya naveroka romanê nake. Ya rastî, serpêhatî û rêwîtiya Pablo Neruda ya tebaxa 1939'an ku bi keşiyê jî bajarê Kanaadayê Winnipegê dest pê dibe û heta Şîliyê diçe û ji wê derê jî derbasî welatên Amerikaya latîn ya îspanyolî dibe, bi tenê di beşê vê pirtûkê yê dawîn de hatiye vegotin. Lê pirraniya berhemê li ser Odysseyê, bi gotineke din, li ser serpêhatiyên lehengî yê traîjîk-komîk yê xortê bi navê Luis Gontan e ku bêtî hemdê xwe tev li dîniya şerrê Îspanyayê dibe.

Kodnavê wî Kilowatt e, kesekî niv-diz e, niv-maqûl e, xwedî terbiyeyeke nivco ye. Heta ku şerrê nava gundê wî Galice jî ew tim bi zexeliyan dijî, jiyana wî tîjî dek û dolab e: "şerr bi hemû dijwariya xwe ve, hêdî hêdî ber bi gundî ve dihat, weke pizota êgir ya bi şewat, xwe dabû ber deriyê malan, him jî di demeke wisa de ku kesî hatina wî hêvî nedikir".

Ji wê demê û pê ve, êdî jiyana wî û hezkirîya wî Maruxayê dibe doje. Diviyabû jî herême bi dîr biketaya, lê bi carekê ve xwe di nava şerrî de dibîne û ji neçarî tev li refên komarparêzan dibe. Di destpêkê de jî baweriyê bêtir ji ber berjewendiyên xwe tev li şerrî dibe. Piştî demekê, di nava pevçûnan de, êdî ew ne bi tenê

temaşevan û şahidê bûyeran e, lê herweha dibe aktor û bi dilsozî yan jî ji neçarî hema hema her cure rolan qebûl dibe û dilîze. Weke mînak: rola keşîşê parsek, rola şerrvanê fransî ku piştî kuştina wî nasname û herwisa karta wî ya endametiya partiya komunist bi dest dixe û bi wan ji nav lepên gerillayê bi nav û deng Foucellas difilite, hinekan jî ew bi wî gerillayî re tev li hev dikirin. Herweha, dema ku dixwaze biçe Winnipegê jî, di nasnameya leşkerê fransî bi kar tîne.

Di dema bikaranîna nasnameyên sexte de û herweha di dema guftogoyên di navbera nûnerê hikumeta komarger û Stalîn de ya ji bo alikariya çekan û alavên şer bide espanyolan, nivîskar bi hostatî ji zimanekî komîk û mîzahî derbasî traîjedyê dibe, ji gotinên ciddî derbasî yê vala û yê beradayî dibe, ji çîrokên xeyalî derbasî dîroka rastîn dibe. Beşê pirtûkê yê li ser şertên penaberên espanyolî yê dijwar ku weke heywanan di kampen fransî de hatine komkirin, bi zimanekî giran û bi bandor hatiye nivîsandin: "dev û lîvên me hatibûn mixkirin, em di rewşeke wisa de bûn ku me spasî wan dikir, ji ber ku em heta nuha nedane ber guleyan û nekuştine".

Di rewşeke ewqas traîjîk de bûyerediqewime ku hewayê hawîrdorê hinekî nerm dibe. Hevdiîna bi jinan re, bilindbûna hestên cînsî di vî cîhana kaosî de, dibe weke parantêzeke kêf û eşqê. Lehengê pirtûkê, Luis, ne ji wan kesan e ku ji destpêkê ve tev li bûyeran bûne û, di rêya îdealan de, bûne

xwedî prensîbên politîk. Ew dixwaze xwe piçûk nîşan bide, lê ji nişka ve xwe wisa di nava bûyer û pêşketinan de dibîne ku ew ji tu wateyê nade vê rewşê û tişteki jê fahm nake: "zarokek heta qirîkê ketiye nava tevliheviyeye beradayî û bêwate ku redkirina wê ne gengaz e" weke hemû kesên din ku li ser rêya şerrê birakujiyê weke mertal hatine bikaranîn.

Tevliheviya rolên ku dilîze û tevliheviya nasnameyan, bêwatebûna bûyeran gellek tiştan tîne serê lehengê romanê : du caran ew meziyên aliyên şer tev li hev dike, carekê bêtî hemdê xwe derbasî aliyê faşîstan dibe û carekê jî ji aliyê heval û koma xwe ve bi cezayê kuştinê ve tê mehkûmkirin! Lê di nava vî mij û dûmana bûyerê tevliheve de, ew kontrola çarênûsa xwe digire dest. Hemû rê û buhêrkên ku tê re derbas dibe (Las travesias – buhêrk – navê pirtûkê yê orjînal) tev ber bi eynî armanc û îstiqametê ve diçin. Armanc: redkirina desthilatdariyeye totalîter û zalim û bîdestxistina kesayetiyeke serbixwe û azad.

Ew vî yekê ancax li bajarê Winnipegê dibîne. "Ev der weke gerr û rêwitiyeye weha ye ku mirov di dawiyê de xwe digihîne. Her ku çû, min ferq kir ku koçberî ji bo min bûye parçeyekî jiyana. [...] Ev der weke niştîman û xaka min e, herêmeke veşartî ye, weke xezîneyeke ku mirov keşif bike û bi dû re tu caran nikaribe dev jê berde."

Wergera ji fransî: Bedran Dere

Fatoreya salên Margaret Thatcher

J. B.

Jim Doherty kesekî teqawîtbûyî yê ji derveyê norman e. 62 salî ye û li taxa Parkheadê ya li rojavayê Glasgowe ku li wê derê temenê mirovan, heger tu li navê bixî, li derdora 53,9 salan e. Li ser karî qeza derbas kiriyê, lewma ew her mehê 560 sterlîn meaş wêdigire û cîxarê jî dikîşîne. Ji me re dibêje «mêze bikin, di wê navberê de jî perdeyan vedike. Li wê dera hanê, karxaneyeye hesinan (metalurjî) hebû. Di wê karxaneyê de 8.000 kesan kar dikir. Li paş wê, 3.000 karker di karxaneyeye erebeyan de dixebitîn. Li paş wê jî, di karxaneyeye hesinên polayî de 7.000 kesan kar dikir û ew nuha ji kar hatine derxistin. Van hemû karxaneyan, di salên 1970-1980'ê de, ji vir bar kir û çûn Asyaya Navîn û Rojhilatê Ewropayê.» Doherty, di hemû jiyana xwe de weke karkerekî xebitiye û di cihê karê wî de qeyran tunebûye: karê xirabkirinê. «Min gellekr tax û geto xirab kirine. Li wan deran karker di man, heman tax hatin valakirin, da ku şênîyên wan biçin deverên din û li getoyên din bijîn. Li cihên wan yê

nû hemû zarokên wan bêkar man. Min pir karxane jî xirab kirine, karxaneyên ku yek bi yek hatine girtin Ev jiyana min bû.»

Li dora mala wî zibara pişesaziya modern li ser hev tov bûye. Li vî taxê dikanên ku hene bi hesinan hatine dorpêçkirin, narkotîk lê tê firotin û çete li her derê hene. Li Glasgowe, siyaseta tîkberîna pişesaziya ku ji aliyê hikumeta Margaret Thatcher (1979-1990) ve hatibû meşandin bi ser ketiye. Demekê dirêj beriya wê, Doherty komeleye Gallowgate Family Support Group ava kiriyê: derdorê sîh mîlîtanan, bi derfetên aborî û yê moralî, ji malbatên kesên ku narkotîkê bi kar tînin re alîkar dibûn. «Di nava 10 salên dawîn de, me li vî derê pênc hezar ciwanên xwe bin ax kirin.» Hemûyan bi doza narkotîkê û bi şidetê jiyana xwe wenda kiriyê. «Îro, di nava karê sektora tendurustiyê de, ya tendurustiya psîkiyatîk de, xercên ji bo karmendên girtîgehên, programên metadon û yê şîngayê wan, xercên xebatkarên sosyalê, yê

xebatkarên taybet ku di warê narkotîkê de dixebitîn, yê memûrên komeleyan, yê dermanxaneyan, yê girtîgehên ku penaber lê dimînin, bêtî ku em pereyê ku ji aliyê derên din yê der be cur ve tê wergirtin bihesibînin, li Glasgowe, kara herî zêde ji sektora narkotîkê ye.» Jim baş dizane bê ka, çî dibe bila bibe, bêtî kariya heyî de bibe sedema çî. «Du kurên min, bîst û pênc (25) salan hogirê eroînê bûn. Nuha, ez hewl didim ku herdu zarokên xwe ji vî xirabiyê xilas bikim», ev gotin ji devê Ian Duncan Smith derdikevin ku destê wî di nava qutiya tûtînê de ye, di dema bihurî de berpirsiyariya muhafazakaran kiriyê, niha sloganê siyasî a «Brîtanya xerab bûye» diavêje. Think tank'a muhafazakaran Centre for Social Justice gellek caran Doherty kişandiye nava niqaşan.

Di 2007'an de, Smith hatiye taxa wî û tev li cenazeya ciwanekî bûye, pişt re bang li vî kesê teqawîtbûyî kiriyê. Bêtî ku agahiyê bide çapemeniyê, ew hatiye vî derê jî bo ku rewşa Brîtanîyaya xirabbûyî fahm bike, jê dersê

wergire û bingehekî ji bo afirandina exlaqî çêbike ku jê re dibêjin «çanda alikariya dewletê». Doherty tîne bîra xwe ku «rojekê Duncan Smith ji min pirsî ka çawa mirov dikare li taxa Parkheadê dengên muhafazakaran zêde bike. Min jê re got ku heya ku Margaret Thatcher bijî, partiya muhafazakar nikare ji van taxan dengêkî jî werbigire. Ev rewş encama wan xebatên wê ye ku wê bi xwe, dema ku seroka partiya muhafazakar ya Brîtanîyayê bû, kirine. Heke cihên şênîyan nehatibûna guhertin, karxane nehatibûna girtin, bi awayekî girseyî karker ji kar nehatibûna derxistin, em ê îroj di vî rewşê de nebûna. Çendî tîkiliyên min bi Duncan Smith re hebîn jî, ez çepgirekî orospî me. Dibe ku ew kesekî durust be jî, lê belê tu carî ez ê dengê xwe nedimê.»

Wergera ji fransî: Ahmet Dere

- Bixwîne: James Chapman, «Work or lose your benefits: Ian Duncan Smith heralds biggest shake-up of welfare state since the war», Daily Mail, London, 28 gulana 2010

BELÇÎKA: PIŞTÎ SERKEFTINA N-VA'YÊ DI HILBIJARTINAN DE

Nasyonalîzma flamanî

ku ji motîfên nasnameyî

bêtir xwedî bingehekî civakî ye

SERGE GOVAERT*

«**N**il volentibus arduum» (dilê mêrxas astengan nas nake): Bart De Weverê, serokê Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA, Hevpeymaniya Nû ya Flamanî), şeva 13'ê Heziranê, li Brûkselê, bi vê hevoka bi latîni dest bi beyana serkeftina xwe kir. Bi bîst û heft ji sed kursiyên parlamentoyê û neh ji çil kursiyên senatoyê ku wê rojê di parlamentoya federal a Belçîkayê de bi dest xistin, partiya wî bû girîngtirîn hêza siyasî a li vî welatî. Hevokê weha ku tîpên pêşiyê yên peyvyan pir bi zîrekî hatiye hilbijartin.

Çalakvanî û kampanyaya N-VA'yê ya heyama hilbijartinan, ku xwe li ser nasyonalîzma flamanî dide nas-kirin, qet nebe bi qasî rêya dûr a ku ew jê hatiye balkêş e. Partiya ku li ser kavilên Volksunie'yê (Yekîtiya Gelî) di 2001'ê de ava bû, wê çaxê bi tenê kursiyek hebû di Meclîsa temsîlkeran de -bi tenê û yek parlamenter-, Geert Bourgeois, ku du sal berî hingê li ser listeya partiya Volksunie'yê hatibû hilbijartin ku ew partî jî di nav heyameke kurt de belav bûbû. Geert Bourgeois'ê ku di 2003'an de careke din hate hilbijartin wek tenya nûnerê partiya nû ma di parlamentoya federal de. De Wever di 2004'an de dibe serokê wê, di demekê de ku Bourgeois wek wezîr bo hikumeta flaman tê destnîşankirin. Ne tenê wî karî partiya xwe ji marjînalîyê derxe belkî ser ket ku baştirîn dengên ku heta hingê nasyonalîstên flaman di hilbijartinên federal de bi dest nexistibûn bîne ji partiya xwe re.

1971'ê, kalikê partiya wî, anku Volksunie, gava di lûtkeya heyama xwe de bû, % 18,8'ê dengên flaman wergirtibûn. 13'ê Heziranê N-VA'yê meydan bi wergirtina % 28'ê dengên ramalî. Hêj jî ew ne tenya fraksiyona nasyonalîst e ku li parlamentoya Belçîkayê tê temsîlkirin: digel Vlaams Belangê, ku di 1978'an de ji dubendiyê rastgirên tûndrew û kzenofob ên ji Volksunie'ê cudabûyî saz bûbû, qet nebe % 40 ji hilbijêrên flamanî dengên xwe dane partiyên ku heta heyameke dirêj doza serxwebûna Flandrê dikin.

Seyr e, piştî duyem şerê cihanî êdî nasyonalîzma flamanî li rûyê siyasî ve bi temamî miribû. Ji ber ku di-

gel dagîrkeran hevkarî kiribûn, êdî li Belçîkayê ku ketibû jê tesîra reflekseke welatparêziyê li dû pênc salên desthelata Naziyan, nema dikarî dengê xwe bide bihîstin. 1954'ê, digel vê hindê jî, Volksunie'yê pê çêbû hilbijartiyekî bişîne parlamentoyê. Piştî re, pêşveçûn û tekamûla wê ya di hilbijartinan de pîrr hêdî ye, lê belê di nav çarçoveya dubendiyên siyasî de, ku her mezintir dibin di navbera Wallon (û bi gotineke giştîtir, fransîxêvan) û Flamanan de. Rêveberên wê daxwaz û merema xwe ya reformkirina saziyan ji bo pêkanîna dewleteke federal a Belçîkayê venedîştartin. Dizanîn ku, ji bo gihiştina wê derê, pêwîst bû beşdariyê di rêveberî û iktidarê de bikin û gava hat bizanin tazîwan ji bidin. Ne ku bêyî zehmetî, lê piştî hilbijartinên 1977'ê digihine wê armanca xwe.

Lê belê ev yekem beşdariya di hikumetê de ji bo wan bêtir dibe têkçûnê: reforma ragihandî bû sebebê nerihetiyê bi taybetî di nava tevger û pêkhatiyên flamanî ên tûndrewtir û Volksunie'ê de. Lewre di hilbijartinên 1978'an de piştî bi lihevkirinê ketine nava refên birêveberiya Belçîkayê, nivê hilbijêrên xwe ji dest dan ku ew yek jî li dû belavbûna Senatoyê çavêkirî pêk hat. Herweha hingê pareke terefdarên xwe yên herî muhafezekar jî ji dest dide ku ew par jî bi rexê xwe ve hevpeymaniyê digel şexsiyetên rasta tûndrew dadine û Vlaams Blok'ê -sala 2004'an dibe Vlaams Belang- ava dike.

Ji dawîya salên 1980'an ve, paşdeçûna bere bere ya Volksunie'yê hevterîb e digel bilindbûna hêza Vlaams Blok'ê. Bernameya wê pê de pê de bi cih bû -hinek caran digel, gelek caran jî bêyî wê. Belçîka di 1993'an de bi awayekî resmî bû dewleteke federal. Di çarçoveyê komalayetî de ku koçberî her zêdetir dibû û parçeyê başûrî yê welatî (frensîxêv) her bêtir feqîrtir lêdihat, telex û daxwazên Vlaams Blokê yên serxwebûnxwaz û zenofob dibin xwedanê bandor û sîtaveke her mezintir li Flandrê. Vlaams Blok bi awayekî pîrr aşkere doza xelasbûn û jibejnçûna Belçîkayê û avabûna komareke flamanî dike. Bi ya wê partiyê, «gelê flaman» heye ku bêpar e ji dewletekê, yekgirtî ye bi xêra nixêr çandî -hetta dîni- û bi zimanekî hevbeş (hollandî);

gelekî ku homojenîya wî ji ber biserdehatin û zextên îslamê ketiye xeterê, û herweha dewlemendiya wî ketiye ber însafa transferên finansî yên ku ber bi welatê Wallonê têne kirin. Xwe li sloganeke navdar a derdêrên nasyonalîstên flaman ên navbera du şerên cihanî dike xwedan: «Volk, wordt Staat!» (Gelo, bibe dewlet!).

Beramberî vê, sebebê hebûna Volksunie'yê -avakirina federasyonê-diyar e firriyabû û şûn lê nemabû. Encamên wê yên hilbijartinan jê re tabloyeke tirsnaq derdixin; hilbijêr û mîlîtanên wê dev jê berdidin heta digihe wê dereceyê ku paşdeçûn û zêffketina partiyê bi çavên rût jî tê dîtin. Sala 1992'an, serokê wê Jaak Gabriels, digel hejmareke din a rêveberan, digihe lîberalên flaman. Ji 1992 heta 1997'an, serokê partiyê Bert Anciaux hewl dide partiyê bixe ser rêyê bêtir bi xetê çepgir. Ev yek jî bi tu awayî kêmetina terefdarên wê çare nake di demekê de ku Vlaams Blok bi biryardarî dide ser rêya xwe û her ku diçe bihêztir dibe. Sala 2004'an, Blok digihe % 24'ê dengên li Flandrê. Axirî di 2000'an de, Anciaux cihê xwe dihêle bo Bourgeois, anku bo fikr û hizrên bêtir muhafezekar. Ji hemû caran zêdetir nerihetî û dubendiyên navxweyî zererê digihîne Volksunie'yê.

Çawa N-VA'yê, mîratgirê vê partiya mirî, karî di nava kêmtir ji deh salan de bibe yekemîn partiya Flandrê li Belçîkayê? Diyar e ku ji aliyê taktîkan ve pêngava yekemîn di 2004'an de tamam bû. Wê salê, anku sê salan berî hilbijartinên federal ên Belçîkayê, fraksiyoneke din, Partiya Demokratên Xrîstîyan (CD&V), ku ji 1999'ê ve ji koalîsyonên hikumetan hatibû vederkirin, biryardê digire helwestên xwe yên hişk sist bike û bi vî rengî hevpeymaniyê bi rêk dixê bi N-VA'yê re. Nexşeya wan digihe armanca xwe: ev hevpeymanî derfetê dide demokratên xristîyan ku piştî hilbijartinên 2007'an careke din para xwe ji desthilatê wergirin. Yves Leterme (CD&V) wek serokwezîr tê destnîşankirin.

Lê belê, bi îdiaya ku reforma saziyan tê astengkirin û rê li ber daxwaz û planên wê yên bidestxistina otonomiyê firehtir ji bo Flandrê tê girtin, N-

VA'yê di îlona 2008'an de piştigiriya xwe ji hikumetê kêşa. Axirî, koalîsyona heyî nema xwedanê pîrraniyê ye di baskê flaman de. Koalîsyon li dû vê qewimînê jî dikaribû berdeham bibûya (lewre hêj jî xwediyê pîrraniyê ye di Meclîsa Senatoran de), lê bi awayekî lawazketî. Ev yek daketin û belavbûna koalîsyonê bi lez dike û pê li pişka hilbijartinên çavêkirî yên 13'ê heziranê dike.

Serkeftina N-VA'yê qismen xwe dispêre hêvîskestên ji realîteyê derhatî: Flamanên ku ji bo nifûsa xwe pîrranî ne, di navbera 2007 û 2010'an de qîma xwe pê anîn ku bi destê hikumeteke federal a weha bêne birêvebirin ku di bin serokwezîriya yekî flaman de bû (wekî ji 1978'an ve dibe) lê belê piştigiriya xwe zêdetir ji hûrdeparçeyên bakurê welatî wergirt. Bi gotineke giştîtir, raya giştî ya flaman naxwaze qebûl bike ku daxwaz û dozên wê li vî toyan dialiqin, ku bi ya wan ev yek bi awayekî sistematîk bi destê mînorîteya frensîxêv tê kirin. Diyar e serokê N-VA'yê biryar daye ku li ser wê pêlê bilize.

Ji serxwebûna xwe ya di 1830'an de heta bi nivê sedsala XX'an, Belçîka li jêr serdestiya bûrjûwaziyê frensîxêv jiya ku wê bûrjûwaziyê bo demeke dirêj, çî di zagonan de û çî di pratîkê de, bikaranîna frensiyê wek zimanê resmî da sepandin.

Dûr ji nasyonalîzma flaman ku bi tenê li ser hestên dîrokî ava bûye, an jî li ser daxwazê otonomiyê ku xwe dispêre hebûna pêleke «nasname»ya flamanî, De Wever gotarek [diskûr] da pêş ku béguman xwedanê karîgeriyê bêhisab mezin bû: «Belçîka, wî bi zimanê fransî diyar ku li pêş çapemeniya navneteweyî, bûye jûkstopozîsyona [danana du objeyan li rex hev bêyî ku temaseke wan hebe] du demokrasîyên cihê»¹; du rayên giştî ku hevdu xirab nas dikin, ku êdî nema hev fahm dikin û xwedanê bendewariyên siyasî yên ji hev cuda, hetta dijber in. Flandreke ku bara pîrrtir dengê xwe dide partiyên rastgir û Walloneke

ku berê dengên wê bi çepgirî ve ye.

Cuda ji Vlaams Belang, N-VA û De Wever paytextê welatî ku di resmîyê de duzimanî ye, naxine jêr pîrsyaran. Lê belê, ji ber ku Destûra Belçîkayê ji bo «herêma-paytext» statuyê otonomiyê ya mîna Flandr û Wallonê terxan kiriye, ew dozê lê dikin ku di dahatûyê de bi destê Flaman û Wallonan ve bê rêvebirin, lewre bi ya wan, kêşeyên wê yên darayî jî bêtevgerî û bêjindariya siyasî ya ji ber statuya wê ya taybet rû didin. Herweha, Brûksel bi tenê li ser kaxezan duzimanî ye. Di rastiyê de, zêdetir ji sed netewe û hind jî ziman tê hene, lê belê parte-siyasiyên frensîxêv li wir, bo hejmara hilbijêran, pîrraniyê mutleq di destê xwe de digirin.

Qadeke din a şerrî ku serokê N-VA'yê xwe dide ber û naverokeke pîrr dîr ji nasyonalîzma flamanî a klasîk dide mesaja wî ya siyasî ew e ku buhayê Belçîkayê giran e û pîrr bedmesref e. De Wever xwe jî wê hindê baş diparêze ku berpirsiyariyê bixe stûyê Wallonan an jî frensîxêvan: Ji bo wî bes serserebek heye, ew jî bêkarîgeriya sazî û dezgehên federal e. N-VA bi hûrtir pê de diçe, «sîstemeke konfederal a wisa pêwîst e ku navenda biryargirtinê ji Dewleta federal wergire û bide ber destên Dewletên federe»².

Herweha, serok û partiya wî bêyî tu kompleksê xwe di nava refên baskê rastgir de terif dikin. De Wever bi xwe heyraniya xwe bo filozofê îrlandî Edmund Burke (1729-1797) diyar dike ku yek ji avakerên muhafezekariya modern û dijberê îdealên şoreşa frensî yê aşkere ye. Berevajî Volksunie'ya ku carinan li ser hinek meseleyan helwest û pozîsyonên bêtir ber bi rexê çepê ve digirtin, N-VA bernameyê aborî û civakî ya bi aşkereyî lîberal dide ber xwe: herêmîkirin, daxistina bacên şirketan, wergirtina bacên serbixwe ji bo sîgorteya tendurustiyê, nedamezrandina karmendên nû li şûna yên ku teqawid dibin an jî derdikevin, bisinorkirina alîkariyên békariyê bere bere, sext û zehmetkirina zagonên di derbarê biyaniyan de û hwd.

Pêwendiyên wê digel Vlaams Belangê bi xerabiya xwe navdar in. Derveyî baweriya nasyonalîst, N-VA'yê hiç alî û taybetiyêke muştêrek nîne

digel vê partiya rastgirên tundrew. N-VA liberal e; Vlaams Belang dijminê dexaleta dewletê di aboriyê de nîne bi şertê ku ew mudaxele xizmetê li parastina berjewendiyên xebatkarên flaman bike. Wekî pîrrianiya partiyên flaman, N-VA jî girîngiyeke pir mezin dide ser pêwîstiya entegrekirina koçberan; bi ya VB'yê îmkana vê entegrekirinê nîne, lewre bi ya wê hevahangiyeke civakî bi awayekî çêkirî durust nabe. VB dixwaze ku, li ser navê rêzgirtina li nîrxên rojavayî, nas-kirina herêma îslamî jî layê dewletê ve bê betalkirin, û herweha doza wê hindê dike ku hindê jî grûbên koçberan bêne dersînorkirin. Dijminatiya Yekîtiya Ewropayê dike, herçî N-VA ye, ew piştgirê wê ye. Wekî xala dawî, di warê etik û exlaqê de jî gelek muhafezekar e, bi taybetî dijminê fikra azadkirina kurtajê an jî zewaca homoseksuelan e. Du jî hîlbijartiyên nû yên N-VA'yê bi rêzê jî binyadên fasî û tirk in, ku hema îmkana fikirîna tiştêkî weha nabe di nava refên Vlaams Belangê de.

Bi gotineke din, N-VA'ya îro, ku bi pragmatîkbûna xwe serbilind e, serê xwe jî cawê nasnameya hîlbijêrê flamanî bêtir bi bêrik û cuzdana wî re diêşîne. Serkeftina wê digel xwe rêzeke pîrsiyaran jî tîne. Pêşî, hebûna vê partiyê serbixwe nîşaneya tekamûl û veguherîna nasyonîzmê dike li ser zemînê Ewropayê.

Diyar e ku qutbûna hevgerîna dewletî û hevgerîna di navbera dewletan de zêdetir terefbaran li dora xwe berhev dike, û ne tenê li Belçikayê. Li Awûstûrya, li Lombardî (Italya), li Katalonyayê (Spanya) -carinan (lê ne hergav) li herêmên ku çep jî layê sazîbûnê ve lawaz e jî ber endustriyalîzasyonê derengketî-, terefên cuda wisa difikirin ku erd û welatê wan di bin gefa paytextên dûr de ne ku bi ya wan ew paytext erd û samanê wan hişk dikin, jî wan distînin û didin herêmên feqîrtir ên heman welatî. Bi kurtî ew doza awayekî herêmî ya prensîba thatcheryen dikin «I want my money back» (Ez dixwazim pereyê min li min bê vegeandin).

Bi dû re, ev serkeftinê tê wateya nerehetiyeke aşkere bermaber elîtên siya-

sî. De Wever terzeke «rastgotinîyê» anî meydanê û ev jî derfetê dide wî ku gava axaftineke bi prensîbên liberal û asayîşparêz dagirtî jî dike jî, hîlbijêrên herî ciwan cezb bike.

Divê em wê xalê jî lê zêde bikin ku tenya parlementerê Ewropayê yê ji N-VA'yê, ku di 2009'an de hatiye hîlbijartin, di parlamentoyê de di nava koma hîlbijartiyên Kesk/ALE de rûdine,

li rex temsîlkerên partiyên din ên serxwebûnxwaz ên wek SNP'ya skoçî an jî Plaid Cymru'ya Walesê, lê herweha ekolojîparêzên Belçîka û Frensayê.

Serkeftina N-VA'yê çepa flaman (li Flandrê, Kesk û sosyalîst herdu pêkve bi zor % 20'ê dangan werdigirin) vedixwîne kontrol û nîrxandina nexşe û şîûra xwe. Çawa dibe ku, di heyama qeyrana aborî de, gava ku bêkarî

zêde dibe li Flandrê (herçend rast be ku nahiye asta bêkariyê ya li Wallon û Brukselê), ku dewlet pîrr bi giranî ketiye bin deynan û ferq û cudaiyên [ne-yeksanî] civakî her ku diçe zêdetir diyar in, û hikumeta Belçikayê sê sal berê dirûvê şêlûbêl û aloziyeke giştî dabû, partiyeke xwedan qereqereke populist dikare rabe û bi-be navnîşana çareseriyê jî bo nerehetî û nerazîbûnên gelî?

* Rêveberê Centre de recherche et d'information socio-politiques (Crisp: Navenda lêkolîn û zanyariyên sosyo-polîtîk), Bruksel.

Wergera ji fransî:
Ergîn Opengîn

1- Pres-konferans, 8 hezîran 2010 li Brukselê

2- Heman pres-konferansa navhatî

Li gorî Mandela Incîl

ALAN GRESH

“Qehremanekî serdema me” sernavê hejmareke taybet a *Courier International* (Hezîran-Tebax 2010) bû. *Le Nouvel Observateur* (hejmara 27’ê Gulana 2010’an) bi sernavê “wî dîrok guherî” li wê zêde kir. Herduyan jî portreyê Nelson Mandelayê dibêşe di rûpela serî de bi sernavê xwe re weşandin; ev herdu serrûpel şahidiya heyraniya yekdengî dikin ku filmê *Invictus* yê ku Clint Eastwood derhêneriya wî kiriye asta wê ya herî jor bû. Bi Kûpaya Cihanê ya futbolê re tevahiya dunyayê ketiye nava kulta pêxemberê vîzyoner yê ku şiddet red kiriye, yê ku ber bi welatekî soza wî dayî ve pêşengiya gelê xwe kiriye, li wî erdî reş, melez û spî di nava hevdegiyê de dijîn. Girava cezayan ya Robben Islandê, cihê ku ew kesê hevalên wî jê re dibêjin Madiba, gelek salan lê girtî mabû û ji bo mêvanên biyanî cihê tewafê yê mecbûrî ye, “bêriyeke” hinekî zelûl tîne bîra mirov, a dema apartheidê rûreş ku bi tenê dikare bibe sedema şermezarkirineke gerdûnî û di serî de ya demokrasîyên rojavayê.

Ev kêr zêde du hezar sal çêbûn ku Îsa di çarmixê de mir. Gelek lêkolîneran li ser lihevkerina Îsayê Incîlê û Îsayê dîrokî, lêkolîn kirin. Em di derbarê jiyana dunyewî ya “kurê Xwedê” de bi çi dizanin? Kijan belgeyên me hene ku em dikarin pê weazên wî bişopînin? Bûyerên ku di Incîlê de cih girtine, gelo bawerî bi wan tê? Mirov dikare bawerî bike ku hêsantir e “Mandelayê dîrokî” fahm bike, lewra li ber destê me, Incîleke bi destê wî hatiye nivîsîn heye ¹ û her weha gelek şahidiyên yekser jî. Û dîsa jî efsaneya Mandela, eger ne bêhtir be, bi qasî ya Îsayê Incîlan, dûrî rastiyê xuya dike, ewqasî ku mirov gellekî bi zehmetî lê mikur tê ku Mesîhê nû “terorîstek” bû, “hevgirekî komunîstan” û Yekîtiya Sovyetan (yê “goulag”ê), şoreşgerekî biryardar bû.

Kongreya Neteweyî ya Afrîkî (ANC), hevgerê stratejîk yê partiya komunîst a Afrîkaya Başûr, piştî komkujîya li bajarê Sharpsville ya 21’ê Adarê ku tê de bi dehan mirov hatin kuştin, sala 1960’î kete nav şerrê çekdarî; reşan li dijî sistema pasaportan xwepêşandan li dar dixist (pasaporta hundirê welatî). Mandelayê ku heta hingê têkoşîna legal ji xwe re esas digirt, hingê bawerî bi vê anî: hindikahiya spî wê tu carî bi awayekî pasîf ji hêza xwe û îmtiyazên xwe gavan bi paş ve neavêje. Di dema pêşî de ANC’yê sabotaj li pêş girtin, ANC’yê sîleha “terorîzmê” jî bêguman bi kar anî, xwe jê neda alî ku hin bombeyan di kafeyan de bi cih bike.

Madiba sala 1962’an hat girtin û ceza lê hat birrîn. Ji sala 1985’an û pê ve gelek pêşniyarên berdana xwe yên bi berdêla terikandina şiddetê red kirin. Di biranînên xwe de weha dinivîse “hê jî ne bindest lê zordar şewaza

têkoşîna diyar dikin. Eger zordar şiddetê bi kar bîne, ji bilî bikaranîna şiddetê tu rêya din li pêşiya yê bindest nîne.” Û bi tenê vê yekê seferberiyê her çû zêdetir bû ya gel û desteka sistemeke cezakirîna ya navneteweyî ya bi demê re zor li sistema apartheid kir, kire dewrê ku karîbû pûçbûna sistema zordar nişan bide û kir ku desthilatdariya spî poşman bibe. Prensîpa “yek zilam, yek deng” a qebûlkirî, Mandela û ANC’yê diviya êdî nermbûna xwe di pêkanîna “civaka pirreng” de û di garantiyên bidin hindikahiya spî de, îspat bikira. Wan dewam kir tevî – lê belê ev meseleyeke din e – dîrketina ji projeya xwe ya veguherîna civakî.

Yekîtiya Sovyetan û “kampa sosyalîst” alîkariyê maddî û manevî da stratejiya ANC’yê. Gelek kadroyên wê li Moskova an jî Hanoî hatin perwerdekirin. Şerr belavî tevahiya Afrîkaya Başûr bû. Artêşa Afrîkaya Başûr dixwest li vira hegamonîya xwe pêk bîniyaya. Li Angolayê mudaxeleya artêşa Kubayê ya sala 1975’an û serkeftina wê mudaxelê, serkeftina li Cuito-Cuanavale ya di çileyê paşîna 1988’an de bi xwe re anî ku wê bûyerê dê destek bidaya şikandina mekîneya şerrî ya desthilatdariya spiyan û piştrastkirina nederî-

ya rêya ku ev desthilatdarî tê de ye. Li gorî Mandela şerrê Cuito-Cuanavale “di azadiya parzemîna me û gelê min de werçerxek” ² bû. Diviyabû ew wê ji bîr neke û sala 1994’an wî serokê Kubayê Fidel Castro kire yek ji mêvanên rûmetê yê merasîma destpêkirina serokdewletîya xwe.

Di vê şokê de di navbera pirraniya gel û desthilatdariya spî de Dewletên Yekbûyî, Brîtanya, Îsraîl û Fransa (ew bi xwe heta 1981’ê) di şerrî de “aliyê xirab” girtin, li ser navê têkoşîna li dijî xetereya komunîst wan aliyê parêzvanên rejîma apartheidê girt. Di salên 1980’î de zilamê serokê DYA’yê Ronald Reagan yê kilidî ku di warê siyaseta “angajmana avaker” ya başûrê Afrîkayê de dixebitî, Chester Crocker bû. Crocker weha dinivîsî: “Bi awayekî xwezayî û bi dîroka xwe ve, Afrîkaya Başûr parçeyek ji tecrûbeyê rojavayê ye û ew bi tevahî parçeyekî ekonomîya rojavayê ye.” (*Foreign Affairs*, zivîstana 1980-1981). Washingtona ku sala 1975’an li Angolayê destek da Pretoria (paytexta birêveberîya Afrîkaya Başûr), xwe jê veneda ku ambargoya sîlehan a li ser Afrîkaya Başûr binpê bike û bi awayekî fireh hevkarîyê bi rêxistina îstîxbaratê ya Afrîkaya Başûr re bike û pê re jî her red kir ku tevdira zorê li

desthilatdariya spî bike. Li benda beridîneke bi demê re, bang li pirraniya reş hat kirin ku nerm be.

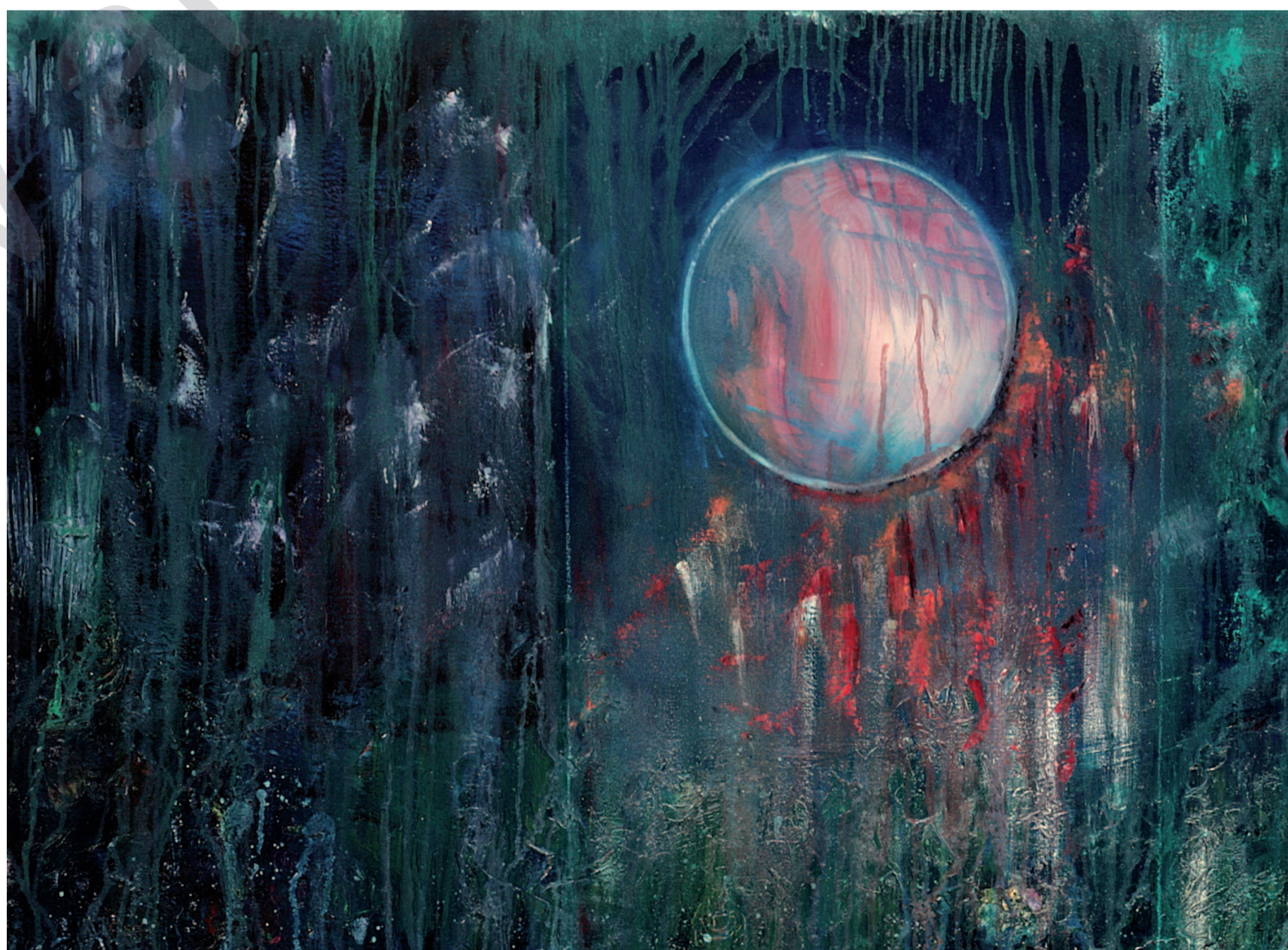
22’ê Hezîrana 1988’an, 18 mehan beriya azadkirina Mandela û legalbûna ANC’yê, musteşarê wezaretê karê derve ya Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê John C. Whitehead li pêşiya komîsyoneke senatoyê weha dipeyivî: “Divê em qebûl bikin ku veguherîna ber bi demokrasîyê ne nijadî ya li Afrîkaya Başûr, wê ji ya ku em hêvî dikin bêhtir wext lê biçe.” Ew bi zanîn wisa nişan dide ku kirinê li elitên spî” neke û ev tedbîr di serî de dê welatîyên Afrîka Başûr ên reş ceza bikin.

Di sala dawî ya erka xwe ya serokatiyê de Ronald Reagan careke din bêtî ku bi ser bikeve hewl da pêşiyê lê bigire ku Kongreya Amerîkayê rejîma apartheid ceza bike. Ev, ew dem bû ku wî “şervanên azadiyê” yê afgan û nîkaraguwayî pîroz dikirin û terorîzma ANC û Rêxistina Rizgariya Filistinê (PLO) rûreş dikir.

Brîtanya jê kêmtir nedîma; hikumeta Margaret Thatcher heta azadbûna Mandela ya di sibata 1990’î de hevdîtina bi ANC’yê re ji binî ve red

dikir. Dema civîna bilind a li Commonwealth de Vancouver a Cotmeha 1987’an, Thatcher li ber qebûlkirina kirinê cezayî rabû. Dema ku li ser gefên ANC’yê yê derbkirina berjewendiyên brîtanî yê li Afrîkaya Başûr pirs jê hat kirin, wê ev bersiv da: “Ev nişan dide ka (ANC) çiqasî rêxistîneke terorîst a besid e”. Di vê serdemê de komeleya xwendekarên muhafezekar a girêdayî partiya Thatcher posterên li ser wan weha nivîsandî belav dikirin: “Nelson Mandela û terorîstên ANC’yê hemûyan bi dar ve bikin! Ew qatil (qesab) in.” Serokwezîrê nû yê muhafezekar David Cameron biryar da ku ji bo wê helwestê di sibata 2010’an de lêborîna bixwaze! Belê karê çapemeniyê hêsan bû, bi bîra wî ve xist ku ew bi xwe bû yê ku li ser vexwendina lobiya li dijî kirinê cezayî yê li dijî rejîma apartheidê, sala 1989’an çûbû Afrîkaya Başûr.

Îsraîl heta dawiyê weke hevgera dils-oz ya rejîma nijadperest a Pretoriayê ma. Sîleh dan rejîmê û alîkarî dayê da ku bernameyên xwe yê eskerî yê nukleer û fuzeyan bi pêş ve bixe. Di nîsana 1975’an de serokkomarê Îsraîlê yê nuha Shimon Peres, wê demê wezîrê parastinê bû, peymaneke ewlekariyê ya di navbera herdu welatan

Gelo Afrîka bêyom e?

JEAN MICHEL DJIAN

de mohr kir. Salek bi şûn de, serokwezîrê Afrîkaya Başûr Balthazar J. Vorster, ku kevneseempatîzanekî nazîyan e, bi rûmeteke mezin li Îsraîlê hat pêşwazîkirin. Rayedar û berpirsiyarên rêxistinên îstîxbaratê yê herdu welatan her sal li hev dicivîyan û şerrê li dijî “terorîzma” ANC û PLO’yê koordine dikirin.

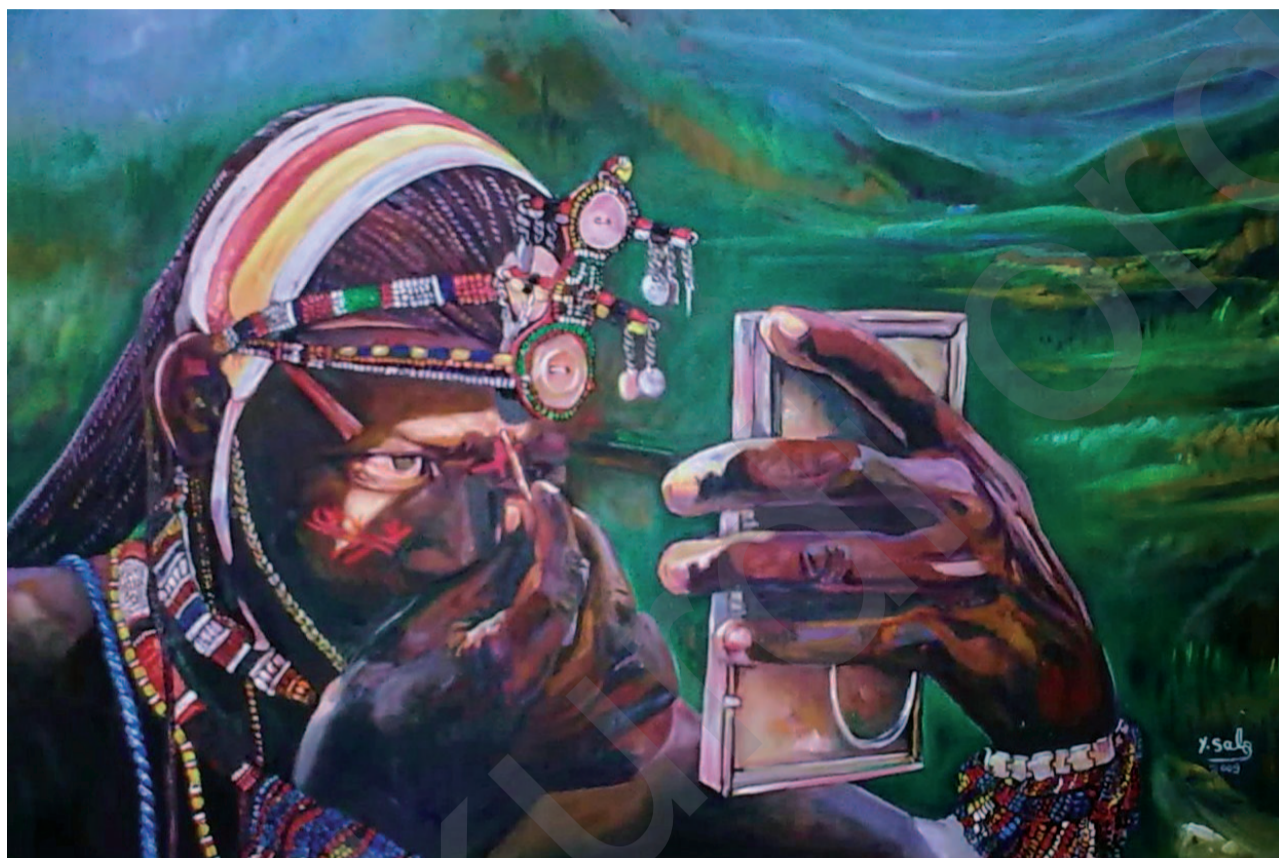
Gelo Fransayê çi dikir? Fransaya General De Gaulle û rastgirên ku piştî wî hatin, têkiliyên ne tevlihev bi Pretoria re dewam kirin. Di hevpeyvînekê de ku ji aliyê hejmarê *Nouvel Observateur* ya li jor behskirî hatiye weşandin, Jacques Chirac pesnê xwe dida ku ji berê ve piştgirî dida Mandela. Weke gelek kadroyên birêvebir ên rastgir, bîra wî jî lawaz û kurt e – û rojnamevanê ku hevpeyvînekê dike jî bêyî ku bikeve dudiliyê birokebûna wî qebûl dike. Chirac di navbera 1974 û 1976’an de serokwezîr bû. Hezîrana 1976’an Chirac peymanê bi Framatome re ya ji bo avakirina yekemîn santrala nukleer li Afrîkaya Başûr qebûl kir. Li ser vê bûyerê editoriya rojnameya *Le Monde*’ê ev dinivîsî: “*Di nava komeke piçûk a hevalbendan de hevalên Franseyê yê ecêb hene ku Pretoria wan weke “ewle” dibîne*” (1’ê Hezîrana 1976’an). Rojnameya Afrîkaya Başûr a gellekî tê firotin Sunday Times’ê di rûpela pêşî de bi tîpên mezin sernavê “Bijî Fransa. Afrîkaya Başûr dibe hêza atomî” bi kar dianî. Ji ber zexta dewletên afrîkî, Parîsê sala 1975’an biryar dabû ku êdî sîlehan yekser nefiroşê Afrîkaya Başûr, lê belê hê gelek salan rêz ji peymanên

firotina sîlehan yê di meriyetê de re girt. Di heman demê de panzerên wê Panhard û helikopterên wê Alouette û Puma dê bi lîsansê li Afrîkaya Başûr bihatana hilberîn.

Tevî nîqaşên fermî yê şermezarkirina rejîma apartheidê, Parîsê heta sala 1981’ê, ji kêmasî ve gellek şewazên hevkarîyê bi rejîma nijadperest re dewam kirin. Alexandre de Marenches di navbera salên 1970 û 1981’ê de daireya belgekirina karên derve û dijsixurtiyê (SDECE) bi rê ve dibir. Wî bi kurtî felsefeya rastgirên fransî weha rave dikir: “*Apartheid béguman sistemeke weha ye ku giriyê mirov pê were, lê belê divê mirov bike ku bi nermî biberide*.”³ Heger ANC’yê guh bidaya şîretên wan ên “nermbûnê” (yan jî şîretên Reaganê serokê DYA’yê), Mandela wê di girtigehê de bimiraya, Afrîkaya Başûr wê noqî nav tarîtiya kaosê bibûya û dunyayê dê nikarîbûya efsaneyê Mesîhê nû bifirandaya.

Wergera ji fransî:
Luqman Guldivê

- 1- *Un long chemin vers la liberté* (Rêyeke dirêj ber bi azadiyê ve), Fayard, Paris, 1995
- 2- Ronnie Kasrils, *Turning point at Cuito Cuanavale* (Li Cuito Cuanavale werçerx), 23’ê Adara 2008’an, <http://www.iol.co.za/>
- 3- Christine Ockrent, Alexandre de Marenches, *Dans le secret des princes* (di nava sîrr û raza miran de), Stock, Paris, 1986, rûpel 228

YAHIA SILO, *Afrikî*, 100 x 120 cm, Boyaxa rûnî ya ser tûwalê

Nivîskarê Afrîkî Moussa Konaté di pirtûka xwe ya dawî de berê xwe dide serokên afrîkî û di rexneyên xwe de îddîa dike ku wan Afrîka zêde kirine ewropawarî û ev rewş jî bandoreke neyînî li parzemîna reş dike. Nivîskar jî bo ku balê bikişîne ser mijarê vê pîrsa balkêş dike: «*ji bo ku qêrîn û hawara kesekî were bîhîstin an jî ji bo ku mirov were fahm kirin,*

ma hewce ye ku mirov kêrê bi dijwari di birîne de bade?» Michel le Bris (patronê festîvala St Malo) di wê baweriyê de ye ku ev pîrs rast e. Lewma navê ku li mijara rojevê hatiye kirin “Lanet” e.

Nivîskarê ji Malîyê, bi zîmanekî vekirî herweha balê dikişîne ser hin mijarên girîng û nazik yê herêmê. Weke durutiya (polîgami) ferejinî,

ango zewaca bi pîr jinan re û karesatên civakî ku ji ber bandora olî û ji ber bertîlxwuriyê rû didin. Moussa Konaté ku yek ji nivîskarên Afrîka’yê yê herî xwedî tecrûbe ye, di hemû pirtûkên xwe de, çiqas jê tê, mijaran bi awayekî vekirî dikolê, berpirsiyaran destnîşan dike û bi rexneyan diçe ser wan. Ew di wê baweriyê de ye ku êdî dem hatiye ku mirov her tiştî vekirî bîne zîman.

Nivîskarên afrîkî ku li parzemîna wan dawî li dagirkerî û mêtîngeriye nayê, herçend bifikirin ku tenê nivîsandina pirtûkan ji derdê wan re ne çareye jî, di çarçoveya karê xwe de hewl didin, balê bikişînin ser pîrsgirêkên li welat û li parzemîna xwe. Ne tenê nivîskarên li hundur herwiha yê ku li her derê cihanê belavbûne jî, bala wan tim li ser pêşketinên li welatê wan e û hew jî hewl didin bi nivîs û pirtûkên xwe neheqîyan bigînin rayagîştî ya navnetewî. Festîvala St-Malo bû wesîleyek ku nivîskarên ji Amerîka, Ewropa û Afrîkayê hatine vexwendin karibin li wê derê, hev bibînin, pîrsgirêkan bi niherîna xwe par ve bikin.

Heta ku “bêyomiya” a li ser Afrîkayê dewam bike, qêrîn û hawara nivîskaran jî dê nesekine. Weke mînak: Eleonora Miano dibêje, “*pêdivî bi wîjdanekê nû ya polîtîk heye*.” Michel le Bris û Jean Rouaud’un jî pirtûkên weke «*Je est un autre*» (ez kesekî din e) re serkêşiyê dikin, ev jî nîşan dide ku ji bo perspektîvên nû, îmkan û derfetên wan ne kêman in”.

Wergera ji fransî:
Bedran Dere

ISMET POLATLI, *Conega*
80 x 100 cm,
Teknîka tevlihev ya ser tûwalê

GLASGOW

Jiyana dewlemendan
li bajarekî xizanan

JULIEN BRYGO

«**H**ûn difikirin ku klûbên taybet ji derdorên elî re hatine veqetandin? Ji bo dewlemendan? Ji bo kesên xwedî iddîa? Bi awayekî giştî hûn mafdar in. Ev sedema hebûna me ye?» Di navbera dikaneke fistanên zewacê, leystokên ji bo derdorên dewlemend û buroyên xebata bazirganî de, Glasgow Art Club, di sîteya bazarî de, weke «*tiştê Glasgowê yê veşartî û herî baş haiye parastî*» xwe dide pêş. Deriyê vê mala mezin a bi stîleke serkeftinê, bi ser sê odeyên fireh vedibe, ji van odeyan, mêvan derbasî salona mezin dibin. Her hefteyê, derdorên bijare, li vê klûbê hevdu dibînin.

Rotary Club'ê Îskoçya'yê, ya herî kevin ku di sala 1912'an de hatiye damizirandin, li wê derê, bi armanca bipêxistina niqaşên cur be cur û balkêş, civînekê li dar dixê; li dereke weha hatiye sazîkirin ku navê wê «*artîstên amator*» e û di nava demeke şoreşa pişesaziyê de, ji aliyê ressamê ciwan hatiye avakirin, ku bazirganî qumaş, ên şekir û ên koleyan muşteriyê wî bûn. Li vî cihê taybetî, ev derdor silavê li hevalên xwe, carinan jî, bi armanca dozeke baş ku bibe sedema niqaşan, kîsê peryên xwe derdixin û xwe didin nîşandan.

Michael Guy'ê ku bi awayekî rehet li ser kursiya xwe rûniştîye, radibe, bi vir de û wê de xwe amade dike, milê xwe ên reş radike, bi awayekî nezan toqmaqî li zengilê ziv dixê. Vê roja 22'ê hezîrana 2010'an, saet 13 ye. Bi awayekî berbiçav xwarina nîvro dest pê dike. 40 mêvanên rojê -rayedarên bankeyan, xwediyê firmeyên sigorteyan, parêzer û birêvebirên firmayên cur be cur - hemû bi hev re radibin ser xwe, li pêşiya Qralîçeyê xwe ditewînin, piştî re jî li pêşiya Guy'ê 67 salî ku ji ber qolyeya giran ku li ser wê navê 98 serokên beriya wî nivîsandî ye û heya ser zîkê wî daketiye, nerihet e. Beriya ku ew kêra xwe di nava roast beef de bike, bi devkenî, wî weha digot «*Buhayê vê qolyeya zêr dike 38 000 sterlîn (46 000 euros). Ha ji wê re buhayekî ku vê demê ne hindik e*».

Digel ku qolyeyê ew nerihet dikir jî, Guy naxweze bide der û, di derbarê xizaniya ku li taxên rojhilatê vî bajarê mezin heye weha digot: «*Belê, em dizanin: li Glasgowê, hin tax hene ku li wan deveran jiyan di binê ya li Îraqê de ye! Rewşa jiyanê, gunehkarî... Em dizanin. Li bajarê Glasgowê tim xizan û dewlemend li kêleka hev dijîn. Bi tenê koçberên îrlandî heman ast hinekî berjêr xistiye. Lê belê, ev zede*

girîng nîne. Glasgow tim weke sîteyê-ke hejiyayî maye û li wê derê bêrika xizanan vala ye. Li vî bajarî muzeyên xweş, konserên pîrr awarte û kesên taybet hene!»

Di meha tebaxa 2008'an de, Rêxistina Tendirustiya Cihanê (RTC) raporek weşand. Di heman raporê de tê gotin ku, li Glasgowê, di derbarê hêviyên ji bo jiyana zarokên taxên dewlemendan û ên taxên xizanên de ferqeke mezin heye. Di navbera taxên dewlemendan- li başûr û li rojava- û taxên xizanan- li rojhilat- ferqa jiyanê zarokan digihêje 28 salan¹. Ev rastî weha tê binavkirin «*di navbera jenerasyonêkê de mezelek heye*», ev rapora ku ji aliyê lêkolînerên zanistîya civakî, bijîşk û siyasatvanan ve hatiye amadekirin, diyar dike ku di nava welatên Ewropayê de, hin taxên Glasgowê di warê sînorê jiyanê de xwediyê rekora herî kêr in: Ji bo zilaman 54 sal, ji bo jinan 75 sal. Pêşniyarên ku ji bo têk-birina vê kêmasiyê weha hatine rêzkirin² - bidestxistina xwarina bingehîn, (av, xwarin, cihê mayinê, derfetên bidestxistina dermanan, enerjî), herweha perwerde, çand, hînbûna jiyanê bi hev re û şertên karî yên baş... -, vê raporê bandora bombeyekê çêkir. Ew bû sedema avêtina hin gavên girîng. Li gorî Guy, Peter Steven, «*yek ji endamên vê klûbê yên dewlemend e*»,

bi zehmetî li gotinên xwe digere. Di odeya ku tê de panoyên daran, ên buhayên wan bilind in, û derî li odeyên din vedibin de, demekê ew difikire û weha dest bi axiftina xwe dike: «*Çima di navbera hêviyên di nava jiyana dewlemend û xizanên vî bajarî de ewqas ferq heye? Ji ber ku xizan baş xwarinê naxwin û ji bapîrên xwe tiştên xerab hîn bûne. Ev jî jiber kêmaniya perwerdehiyê ye. Em, weke Rotary Club, pîrr kêfxweş in ku, di dibistanên taxên bajêr xizan de, çalakiyên weke pêşbirka perwerdehiyê, pêk binin. Pîrr ji wan kesên ku hûn behsa wan dikin, bi alîkariya dewletê dijîn, wekî din tu derfetên wan nînin. Ji bo wan kîrîna Fish & Chips, ji ya xwarinê pîrr girîngtir e!» Guyê ku kêr di destê wî de ye, pîrr baş behsa vê xwarina skoçî «*Fish Supper*³» dike.*

Çend saetan beriya vê xwarina weha fermî, serokwezîrê Brîtanîyayê, David Cameron, projeya kêmkirina xercan, ku ji şerrê cihanê vir ve, ev cara yekem e ku li Brîtanîya'yê pêk tê, aşkere dikir: Ji nuha heya 2015'an 110 milyar euro wê were qezenckirin⁴. Ji bo ku sekinandina karê dibistanên taxên xizan li derveyê vê projeyê bihêle - 4,1 milyar euro -, wezîrê perwerdeyê, («*education secretary*»), Michael Gove, 4,7 milyon euro pêşniyar kir. Ev pere wê bi rêya

rêxistîneke alîkariyê ve were dayin ku navê wê Teach First Charity ye û armanca wê «*qanekirina profesorên baş e*», da ku ew di dibistanên taxên xizanan de kar bikin⁵. Bi destê rastê şûr digire, bi yê çepê jî sedeqê belav dike. Gelo bi vî awayî mirov dikare rewşa Glasgowê rave bike?

George Russelê ku ji şirketeke telekomûnikasyona navneteweyî teqawît bûye, li ser podyûmê ye, bi alîkariya xwarina xwe ya bi çîqolatayê, ew li ser xwe ye, weha bangê dike «*bi rêya alîkariyê baş*» li dijî «*Êrişa koalîsyona li ser desthilatdariyê ku li dijî xizmeta gel e*» rawestî. «*Digel kêmkirina alîkariya dewletê, a ku hatiye ilankirin, David Cameron hejmarên xwe li ser alîkarxwaziyê çê dike. Ji bo ku em bibin civateke homojen, divê em hemû rola xwe bileyzin. Divê kesên weke me, ên dewlemend, zêdetir fedekariyê bikin, ev rastîyek e û baweriyê dide derdorên*». George Russel gotinên xwe, bi «*ciwanên sosyalîst*» qedand. Lê belê, serokî dixwest bala me bikişîne ser pîrsgirêkeke bajêr a din ku xweş dihatê guhê me. «*Hûn dizanin, pîrr kar dikêşe Glasgowê. Navendên bangewaziyê, şirketên sigorteyan, navendên xizmeta aborî... Bi taybetî sektoreke otelan ya baş heye. Di van nêzikên de oteleke 5 stêrkî jî vebû, li kêleka ava Clyde'ê. Oteleke pîrr xweş e...*»

Di navbera salên 1980-1990'î de, gemareke mezin, a ku ji şewata febrîqeyan derdiket û li ser Glasgowê belav dibû, bi xurtkirina alîkariyê hate paqîjkirin. Pişesazîya deryayê, kanên komirê û karsazîya hesinî hatibû xitmandin. (*bixwîne: «*Fatoreya salên Thatcher*»*). Ji bajarê Skoçyayê yê herî qerebalix, bajarekî huner, çand û cudakariyê hatiye çêkirin. Modelkirina ji nû ve, makyaj, xurandî. Ji vîra û bi şûn de hemû afîş, di nava tevahiya sîteya bazarê de û herweha li derveyê wê, bi vî awayî diyar dikin «*Glasgow, Îskoçya xwedan stîl*». «*Feqîr di nava taxên bajêr de, kom bi kom hatibûn bicîhkirin, malên wan ên şexsî, bi xêra Margaret Thatcher, a ku ruhê wê ji xaniyên sosyalê diçû, hatibûn firotin*». «*Kapuçînoîzasyon*» a Glasgowê, weke pêvajoya hevalbendiya pêşxistina şexsiyê, dikaribû edî dest pê bikiraya», ev analîz ji aliyê Bridget Fowler, sosyologa zanîngeha Glasgowê, ve hatiye kirin.

Bîst salan piştî ku ev bajar navê «*paytexta çandê ya Ewropa'yê*» bigire, di sala 1990'an de, bajarê muhendîs Charles Rennie Mackintosh xwe weke yek ji sê paytextên hunera

Ewropayê ya hemdem nîşan dida. Ev bajar hertim xelatan digire, («*bajarekî brîtanî yê muhendîsiyê û dizaynê*» di sala 1999'an de), bala çalakiyên mezin ên sportîf û tûristên dewlemend dikişîne ser xwe⁶, bi taybetî bi xêra 7 golfên taybetî û 5 otelên 5 stêrkî, ku xwediyê hezar û sê sed û pêncî û heşt odeyên luks in. Dikeve serê mirov ku ew hevpeyvînên pesindariyê ku di çapemeniya ewropî de derdikevin berhev bike. Çapemeniya ewropî bi awayekî sistematîk ji bir dîke ku, di nava jiyanê rojane de cur be cur hêviyên jiyanê hene⁷.

Çendî li Glasgowê rêjeya bêkariyê, ya mirina ji ber narkotîkê, ya ji ber nexweşîya kansêrê, û kuştina bi kêran pîrr li jor be jî, li vî bajarî pîrr dewlemendî jî heye. Sala 2007'an, hejmarê 11 288 Glasgowî xwedan «*karta milyonerên brîtanî*»⁸ bûn, ev hejmar di nava Brîtanîyayê de xwedî cihê heftemîn bû. Bûrjûvaziya mezin ya Edimbourgê, bi 9.738 milyonerên xwe ve, tenê dikaribû 5 xalan ji wê dûr cih bigire.

Çawa di bajarekî xizan de mirov dikare jiyaneke dewlemend bijî? «*Ez ji Hindîstan'ê tîm, ez dikarim ji we re bibêjim ku, mirov li rojhilatê Glasgowê dikare ji hindûyan baştir bijî. Rewşa aborî ya xizanên Glasgowê ji ya dewlemendên Malawiyê baştir e!» William Haugheyê ku 53 salî ye û mîltî milyoner e, di qata çaremîn ya împaratoriya xwe de, City Refrigeration Holding - împaratoriya ku di sektora çêkirina xaniyan de hatiye naskirin û di tevahiya cihanê de 12 000 xebatkarên wê hene - di derbarê encamên RCT'yê de weha digot. «*Pîrsgirêka xizaniyê û her weha ya tendurustiyê di van taxan de nîne. Em nikarin bi encamên xizaniyê van hejmaran şîrove bikin. Her weha ne bi sedemên civakî jî. Ez bawer im ku ji mêj ve ew pîrsgirêk hene.*»*

Di odeyekê de ku tê de çend xelatan wî hatine rêzkirin («*Karmendê salê*», «*Xelata bajarê Glasgowê*», «*Karsazê salê*»...), serdaneke kurt li Hindîstanê, serdaneke kurt li Qatarê û du hefte tehtîla li Las Vegasê, li wê derê ew tev li tûrmûvaya pokerê jî bûye, Haughey di derbarê çîna xwe ya civakî de diaxîfe. Ev zarokê ku di nava malbateke karkerên pispor de û di taxeke gelêrî de mezin bûye, piştî ku bûye endamê vê klûba girtî û ya çêkirina pereyan, pîrr baş dizane di derbarê dewlemendan de biaxîfe. «*Mirovên ku peryên wan pîrr in, naxwazin ku kes di warê bikaranîna pereyan de şîretan li wan bike. Zêdekirina bacê*

SEAN GROUNDWATER, *Abandonnées*
2008

Deryaya reş

Deryayeke girtî, bi awayekî pirr bibandor şêlû bûye, hin caran weke dereke «marjînal» hatiye dîtin. Digel vê jî, Deryaya Reş xwediya wateyeke mezin a stratejîk e. Li wê derê, di navbera welatên Kafkasyayê, Yekîtiya Ewropayê, Rûsyayê, Turkiyeyê, welatên Asyaya Navîn û welatên Rojhilata Navîn de cerri andina hêzê tê bikaranîn. Herweha ev dere weke karta rê ye

JEAN-ARNAULT DÉRENS Û LAURENT GESLIN*

SINOP (Turkiye)

1'ê gulana 2010'an, dema ku sendîkayan hêzên xwe li meydana Atatürk civandibûn, xebatkarên lîmana masiyan a Sinopê jî li heman derê xwepêşandek bi armanca protestokirina xebatên nukleerî li dar dixist: «Sinop nukleer istemiyor!» – «Sinop nukleerê naxwaze!»

Projeya nukleer, li vê bajarê piçûk yê turk ku li ber Deryaya Reş e, hêrsa şênîyan bilind dike. Dê were zanîn ku qiraxa deryayê, ji Sinopê heya Stembolê, her tim weha ye, tê parastin, parçeyê din, yê ku ji Sinopê diçe heya sînorên Gurcistanê, derdorê 600 kilometre, bi tevahî hatiye betonkirin. Otobaneke mezin, hemû bajar ji qiraxa deryayê bêpar kirine. Bi sedan xanî, weke kivarkan, hatine çêkirin û di wan de şênîyên ku demeke berê ji herêmên çiyayî hatine û armanca wan peydakirina kar û bidestxistina jiyaneke baş e, dimînin.

Li hinek deveran, ev otoban li ser axa ku ji deryayê hatiye qetandin derbas dibe, ew îro ji bi xetereyeke şeqitandina erdê ve rû bi rû ye. Bi armanca ku vê xetereyê ji holê rakin, her ji çend kîlometreyan, kevirên mezin ên ji betonê hatine çikandin. Ev derman ji nexweşiyê xirabtir e, ji ber ku rêyê li bayî digirin û nahêlin ku xweza bi hemdê xwe bi pêş bikeve, tenê ew xetereyê çend metreyan dûr dixin. Carinan mirov hin keştiyan li ber van kevirên betonê dibîne, lê belê ev lîmanên nû yên ku bi tenê dema ku mirov di otobanê de diçe dibîne, tu xizmetê nakin û gellek keştî di rewşa terkîrî de ne.

Masîgirî, hin caran xebata herî baş ya Deryaya Reş e, bi xetereya tunekirî ve rû bi rû maye. Ji ber ku her ku diçe çavkaniyên wê tene xitimandin. Rûsyayê, hin şertên pirr dijwar, ên sînorîna masîgiriyê, bi Turkiyeyê dane qebûl kirin. Avên Deryaya Reş di bin gefa qirêjiyê de ne, bi taybetî ji ber madeyên organîk ên bijehr. Ev rewş weke encama rasterast ya qirêjiya ku di vê deryayê de hatiye rijandin û herweha ya cihên xwedîkirina fosforê ye. Maddeyên ku ji bo çêkirina fosforê ku li vê derê hatine reşandin û kêmbûna oksîjenê; bûye weke fenomeneke xurtkirî di Deryaya Reş de. Ev derya zêde sor nîn e, ji ber ku avên çemê Dniestr û yê Danûbeyê diherikin ser wê.

Wêne: LMD

Gellek saziyên navneteweyî, weke komîsyona ji bo parastina Deryaya Reş a li dijî qirêjiyê, bi salan e ku bangewaziyên dikin ku balê bikişînin ser vê pirsgerêkê; lê belê, ji ber pêknehatina hewldanên kêrhatî û nebûna mafê biryar girtinê, ev komîsyon nikare tu tiştî bike¹. Û divê were zanîn ku parastina hawîrdorê ji bo welatên li qiraxa deryayê, weke berpirsiyariyekê nehatiye naskirin.

Piştî ku hikumeta turk qiraxa deryayê beton kir, ew ketiye nava hewldanên ji bo bipêşxistina elektrîkê. Piştî ku saziya elektrîkê ya neteweyî, Turkiye Elektrik Kurumu, hatiye feshîkirin û qada elektrîkê hatiye firotin, projeyên cur be cur ên barajên elektrîkê zêde dibin. Dewlet, bi lîstina rola xwe ya birêvebirina bazarê, bi rêya ajansa xwe EPDK, xwe kêfxweş dibîne û ji firmeyên taybet re rêya 49 salan xebatên di vê qadê de vedike. Bi tevahî, ji hezar û sê sedî zêdetir proje di teva-

hiya welatî de, bi giranî jî di herêma Deryaya Reş de, hatine destpêkirin. Li gorî Selco Gunay ku xwediye oteleke newala Firtinayê ye, «Ji bo vê demê, reaksiyonên girseyî karibûn nehêlin projeyê navenda nukleerî bimeşe». «Ev proje dikare % 14'yê pêwîstiya elektrîka welatî pêşwazî bike. Ji aliyê din ve, wendayîyên me, ên ji bo veguhestina elektrîkê, % 30'î derbas dibin». Gunay bi xwe berdevkê platforma ekolojîst ya vî bajarî ye. Tevera ji bo muxalefeta li dijî barajan dikare hemû gelê herêmê li hev bicivîne. Turkiyeya ku demên berê ji Bulgaristanê elektrîkê dikirî, nuha bûye welatê ku dikare xwe bi xwe bijî, lê belê firmeyên taybet dixwazin elektrîkê ber bi Kafkasyayê ve bibin, lê belê li Turkiyeyê, li bajarên mezin, ên weke Stembolê, buhayê elektrîkê her ku diçe bilindtir dibe.

SAMSUN (Turkiye)

Orhan Dogbayê serokê komeleya Çerkezên ya li Samsunê weha dibêje «Ji şêş nişan û vir ve Çerkez masiyan naxwin.» Çerkez, piştî dagirkeriya Rûsan ya li herêma derdora Deryaya Reş, hatine Turkiyeyê. «Bapîrên me, herêma qiraxa Deryaya Reş, a ku nuha di destê Rûsan de ye, ji Novorossiisk heya Sochiyê, hemû kontrol dikirin. Ji destpêka sedsala XIX'ê û bi şûn ve, ji bo bidestxistina Circassie² 'yê, Rûsyaya Çarî şerr kiriye. Ev şer di dawiya sala 1864'an de, bi pelçiqandina êlên çerkez, li Kbaadayê, bi awayekî fermî hatiye bi dawî bûye. Kesên mayî tenê karibûne biçin û xwe biavêjin Împaratoriya Osmanîyan. Ew li qiraxa deryayê civiyane ser hev, li wê derê sekinine da ku rojekê keştî werin û wan bibin³. Ji wan

gellek kesan, ji ber nexweşiyên cur bi cur, jiyana xwe winda kiriye. Ên din, di rêwitiyê de pirr zehmetî kişandine. Wan termên miriyan ji keştiyan avêtine deryayê. Ji ber vê sedemê, çerkez masiyan naxwin.»

Dozeke mezin Çerkezên Turkiyeyê dixwe tevgerê, hejmara wan derdora çar heya pênc mîlyonan e: muxalefeta listokên Olîmpiyad yê zivistanê ku tê xwastin ku li Sochiyê, di sala 2014'an de, pêk werin. Navenda van listikan wê li nava çiyayên jora bajarî be. Îstasyona skiyê Krasnaïa Polianayê, li ser axa şerê Kbaadayê hatiye çêkirin. Dogbay weha dibêje: «Bi rûsî, "Krasnaïa Poliana" tê wateya "hevguhertina sor", û Rûs bi xwe dibêjin ku ev nav ji rengê gîhayên ku li wê derê şîn dibe tê. Lê belê, em dizanin ku li wê derê xwîna bapîrên me hatiye rijandin.»

Digel ku rêxistinên Çerkezên agahî

daye Komîteya Nevneteweyî ya Olîmpiya dî jî, wan tu bersiveke erênî negirtine. Rêxistinên Çerkezî daxwaza naskirina komkujîya Çerkezî dikin. Destpêka nîsanê, delegasyonêke bi navê Kongreya Cihanê ya Çerkezî, a ku navenda wê li Amerîkayê ye, bi parlamenterên gurcî re civiyane. Hikumeta birêz Mikheil Saakachvili ku vê demê muxalefeta Moskovayê dike, dikare Gurcistanê bike welatê yekem ku komkujîya Çerkezî, bi awayekî fermî, nas bike.

TRABZON (Turkiye)

Di tevahiya sedsala XX'ê de, gelên li qiraxa Deryaya Reş tim di nava hev de jiyane. Ji peymanê Lozanê bi şûnê de, Yûnanên pontûs⁴ ji qiraxa Deryaya Reş, aliyê Turkiyeyê, winda bûne. Li gorî Peymana Lozanê dê gel, di navbera Turkiyeyê û Yûnanîstanê de, bi hev bihatana guhertin. Trabzon, navê wê ê kevin e, bi yûnanî, Trebizonde ye, nuha bûye cihê netewperestîya turk. Qatîlê rojnamevanê ermenî, Hrânt Dink ku 19'ê çileyê 2007'an hatibû kuştin, ji vî bajarî ye⁵. Gültekin Yücesan hewl dide ku komîteya parastina mafên kesayetiyê zinde bike, ew xwe weke «şoreşgerê lûksembûrgîst», bi navê dikin, yanê Rosa Luxemburg. Heta sibehê wî xwast bi me bidaya fêmkirin ku artêşê sazîyê îstixbaratê dixwazin Trabzonê bikin weke cihê sembola: «Li cem me, bandora leşkerîya kemalîzmê⁶ hê nemirîye.» Digel vê rastiyê, di heman bajarî de mirov bandoreke pirr aşkere ya îslamê dibîne. Ji bo alkolê vebixwî, divê tu dakevî taxên li ber deryayê û biçî bîrxaneyan. Di heman demê de, keçên ciwan jî bala mirovan dikişînin ser xwe. Wisa diyar e ku muşteriyên wan jî rûs in, ne turk in.

Her rojê, keştî ji Trabzonê diçin Sochiyê, bajarê Rûsyayê. Keştî tim tije ne û di saetên xwe de jî naçin û nayên, digel vê rewşê, her tim jî bi hejmareke mezîna rêwî li benda wan in û ji bo cih bigirin ecele dikin. Di nava rêhevalên me de, jinên rûs ku bazara valêzan dikin hene, ew cilan

û hin tiştên kavnar tînin welatê xwe; herweha di nava rêhevalên me de Gurcî hene ku ji Rûsyayê tînin û dixwazin biçin welatê xwe. Ji ber ku ji şerrê sala 2008'an vir ve ew nikarin ji Rûsyayê rasterast biçin welatê xwe. Herweha gellek kafkas jî di nava wan de hene. Komeke ciwanên ku bi rûsî û bi zimaneke kafkasî diaxifin û li ser wan cilên sportîf hebûn jî bi me re bûn. Di kontrola deriyê Turkiyeyê de me dît ku bi wan re torbeyên tije Qur'an hene.

SOUKHOUM (Abhazya)

Ev bajarê hinekî taybet nikare ji rêwîtiya Sochiyê re bibe asteng, bajarê ku lê amadekariyên Listikên Olîmpiya dî tînin kirin. Nuha otobanek, ji gundê pêşerojê yê Listikên Olîmpiya dî Adler diçe heya Krasnaïa Polianayê tê çêkirin. Rawestgeha piçûk Adler, di sînore Abhazyaya cudaxwaz de ye.

Viatcheslav Chilikba şewirmendê serokê Abhaz weha dibêje «Bê guman em li benda hatinên aborî ên Listikên Olîmpiya dî ne». Abhazyaya ku di nava sînoren sovyeta kevn de dimîne, û bi abhazî jê re dibêjin Apsny, an jî «welatê ruh», di sala 1994'an de bi Gurcistanê re şerrekî dijwar meşand. Di wî şerrê de heşt hezar kes hatin kuştin. Piştî şerrê 1994'an, pîrrianiya gurcî Abhazyayê jî vî bajarî reviyane. Tu kes nafikire careke din vegere. Li gorî serok Sergeî Bagaptch «Heke penaber vegehin, wê careke din şerrekî dijwar çêbibe.» Pîrrianiya wan destbixwînin.

Abhazyaya⁸ nuha di bin bandora ambargoya Gurcistanê ye, herweha heman ambargo jî aliyê pîrrianiya welatên endamê civaka navneteweyî ve jî pêk tê. Li ser lîmana paytext Soukhomê, aleke mezîna ya Abhazyayê heye û ew hemû qiraxa Deryaya Reş dagir dike.

Digel hemû rewşa heyî, ji Trabzonê her tim kargo tînin vî lîmanê. Ev keştî bi mebesta ku biçin Batoumê, bajarê Gurcistanê, dikevin rê, li ser deryayê ew berê xwe didin Abhazyayê.

Şênîyên bajarê tim di qahwexaneyên li qiraxa deryayê ne, ji ber ku li vê derê hinek tûrist hene. Lê belê Rûsyayê jî dest pê kiriye ku li vê komarê çalakiyan bi pêş bixe. Digel vê rewşê jî, Soukhomî naxwaze weke piyoneke Rûsyayê were naskirin. «Di welatê me de du wargehên leşkerî ên rûs hene, di wan de deh hezar leşker hene û armanca wan ew e ku li dijî êrişên hêzên Gurcistanê, me biparêzin. Ji 1994'an vir ve, cara yekem e ku em rehet radizên û di nava aştîyê de ne», ev gotin jî devê Bagaptch derdikevin. Zimanê wî tûjtir dibe: «Heke Abhazyaya weke piyonê Rûsyayê be, gelo Gurcistan piyonê Amerîkayê nin e? Çima Kosovo weke welatê serbixwe tê naskirin, lê Abhazyaya nayê naskirin?»

Li derdora paytextê, jiyana hêdî hêdî xwe ava dike: çendî avahî kaviil bûbin û ji wan bêhn were jî, mirov tê de rûdînin; li her derê kafeterya û dikanên piçûk vedibin. Li bajarê Soukhomê, xaniyên zanîngeha dewleta Abhaz, nîşanên dema şerrî vedihewînin, lê belê, dîsa jî li wê derê nêzikî deh hezaran xwendevan hene. Gudisa Tskaliyê bîst salî, li wê derê, tîkîliyên navneteweyî dixwînin. Ev xwendevanê jî bajarê Gudautayê ku pêncî kilometre ji wê derê dûr e, xwedan wê xeyalê ye ku rojekê bibe diplomat û di qada navneteweyî de welatê xwe temsîl bike. Vê gavê, ev welat tenê ji aliyê Rûsyayê, Nîkaraguayê, Venezûelayê, Grava Nauruyê û –herweha jî aliyê kluba welatên piçûk ku nehatine naskirin, ên weke Transnistriya, Osetiyaya Başûr, Komara turk a Qibrîsê ve hatiye naskirin. Guftugoyên ku bi rêya Neteweyên Yekbûyî ve dimeşin, ber bi asta xitimandinê ve diçin. Herweha, di sala 2009'an de, Abhazyayê karî bikiraya ku leşkerên Neteweyên Yekbûyî vekişin û derî jî çavdêrên leşkerî yê Ewropayê re girt.

BATÛM (Gurcistan)

«Sînore» di navbera Abhazyayê û Gurcistanê de, pîreya li ser ava Ingourî derbas dibe ye. Ev pîr tenê ji bo kesên peya tê bikaranîn. Li wê derê em rastî komeke Gurciyên ku li Abhazyayê dijîn tînin, ew dixwazin biçin bajarê Zugdidiyê ku çend kilometre li aliyê Gurcistanê ye, ji xwe re tiştan bikirin. Derbasbûn bi nêzikatiya leşkerên gurcî û ên abhaz ve girêdayî ye, heke ew bixwazin wê bihêlin ku mirov derbas bibin. Gellek caran li ser vî sînorî tevlihevî û şerr diqewime. Roja 8'ê hezîranê, leşkerê abhaz hatiye kuştin. Gurcistan tenê difikire ku rojekê Abhazyayê bike bin kontrola artêşa xwe, wekî din li çareseriyekê nagere. Ji «şoreşa gulê» ya 23'yê çiriya paşîna 2003'an ya ku bû sedem ku Saakachvili bibe serok û bi vir ve, Gurcistan hewl dide ku cudaxwazên Adjarî, Abhaz û Ossetiya Başûr di nava xwe de entegre bike. Saakachvili li Adjarîyê pîrrianiya dengan girtibû.

Ji wê demê û bi vir ve, hikumeta Tîblîsê ku pîrrianiya rojavayê ye, dixwaze renekî nû bide Gurcistanê. Kesên derdora serokdewletî, ketine cihê birêveberiyê ên girîng û dixwazin li bajarên weke Batûmê karekî baş bi dest bixin. Di wî bajarê kevin de, otelên luks tînin avakirin. Sheratonê li ser 24 qatan, 1'ê nîsanê hate vekirin. Gellek xaniyên din tînin çêkirin: oteleke Hyatt, yek Hilton û yek jî Radisson... Ji serê 2008'an û vir ve, mirov dikare bibêje ku pîrrianiya tîrî tînin vî bajarî, lê belê ew kara xwe jî hatina turkan dikin. Ji ber ku li Turkiyeyê gazîno qedexe ne, tûristên turk tenê gazînoyên vî bajarî. Lewre hejmarê gazînoyan jî ya otelan zêdetir e.

Lîmana karmendiyê ya hema di ber bajarê kevin de ye, ji nû ve tê çêkirin. Ew jî bo 49 salan, ji aliyê holdingeke neftê ya kazak ve hatiye kirin, KazTransOil. Trafîka salane ya 2009'an, derdikeve heya heft mîlyon ton neftê. Bi rêya hesinî, ji Azerbaycanê, ji Kazakîstanê û ji Turkmenîstanê ber bi Batûmê ve tînin.

Bûroya birêveberî lîmanê, bi wêneyên du serokan ve hatiye xemilandin: Saakachvili û serokê Kazakîstanê Noursoultan Nazarbaïev. Birêveberî bi xwe, di dema sovyetê de 22 salan diplomatî kiriye. Bi giranî wî li welatên ereb xebitiye û bi hevkarîya aborî ve elaqadar bûye. Bi dû re, ew bûye balyozê Gurcistanê yê li Kazakîstanê. Wê demê rayedarên Kazakîstanê pêşniyarî wî kiriye ku karê balyoziyê di cî de bihêle û bibe birêveberî vê holdînga li lîmana Batûmê.

Herçend Kazakîstan pîrrianiya Rûsyayê ve girêdayî be jî, ew bi Gurcistanê re gellek karan dike. Li gorî çavdêrên ku van dosyayan baş nas dikin, Rûsya xwe jî karê firmeyên Kazakîstanê re kerr dike, daku firmeyên welatên bi hêz yê ku dikarin zora Rûsyayê bibin, li Gurcistanê kar nekin. Shoulgai, di derbarê sekinandina şerrî de bi hêvî ye û jî me re weha dibêje: «Hemû şerr neçar in ku rojekê bi dawî bibin.»

POTÎ (Gurcistan)

Derdora pêncî kilometreyan li bakurê Batûmê ye, lîmana Potiyê jî, a ku di şerrê 2008'an de ji aliyê artêşa rûs a li ser Deryaya Reş ve hatibû dagirkirin, ji bo 49 salan jî aliyê Mîrekiya Rasal-Khaimah ve hatiye kirrîn. Jinûvekirina wê baş dimeşe. Bi rêya vî deriyê deryayê ve, di navbera Kafkasyayê û Asyaya Navîn de Potî dê bibe deriyê herî mezîna.

Maxim Shoninê berpirsiyarê komeleyeke lîmanên Deryaya Reş ku navenda wê li Odesa, bajarê Ukraynayê ye, balê dikêşîne ser girîngiya bipêşxistina tîkîliyên di navbera Potî û lîmana bulgar Varnayê. Bipêşxistina dan û standinên di navbera avên rojhilat û rojavayê Deryaya Reş de ku Rûsyayê marjînalîze dikin, di çarçoveya Korîdora gihanîyê ya Ewropa-Kafkasya-Asyayê de (TRACECA) çê dibe. Vê Korîdora ku di 1998'an de hatiye zelalkirin, çardeh welatên

Wêne: LMD

herêmê û Yekîtiya Ewropayê bi hev dide girêdan.⁹ Li wê derê tenê nefta deryayên Hazar û ya Asyaya Navîn mijara gotinê nîne, herweha ew rêyê li Anadolûyê jî vedike. Lîmana Potiyê rêyê li Ermenistanê jî vedike û ji wê derê, bi hêsanî xwe digihîne Îranê jî.

Di navbera lîmanên Odessa û Varnayê de dijminatîyekê dijwar heye. Pêşxistina aktuel dikare Ûkraynayê zêdetir marjînalîze bike. Ev welat, ji hilbijartinên 7'ê sibata 2010'an û vir ve ku Viktor Ianoukovitch bûye serok, di navbera Ûkrayna û Moskovayê de têkîlî xurttir dibin. Vê gavê, em hê nikarin di derbarê tiştekê erênî de bi axîfîn, lê belê pirsgrîka di navbera Potî û Varnayê de, piştî ku dan û standinên di navbera Rûsya û Turkiyeyê de bi pêş dakevin, hinekê piçûk tê dîtin. Shonin weha texmîn dike ku «% 80'ê keştiyên ku ji kenda Çanakkaleyê derbasî Rûsya dibin rûs in.»

SEBASTOPOL (Ukrayna)

Sebastopol di demeke dirêj de bû sedemê dijwarbûna asta tîkîliyên di navbera Rûsya û Ukraynayê de. Di dema sovyetê de, ev bajar xwedî statûyê taybet bû, ew girêdayî komara xwesa ya Kîrîmê bû ku Kîrîm din bin bandora Ukraynayê de bû. Piştî ku Ukraynayê serxwebûna xwe îlan kir, di 1991'ê de, heya demeke dirêj jî Rûsya nedixwest bandora Kîvê li ser vî bajarê girtî nas bike. Ji bo hatin û çûyîne, pêdivî bi destûreke taybet hebû. Di sala 1997'an de peymanek çêbû: Moskova êdî bandora Ukraynayê ya li ser Sebastopolê, nas dike, lê belê ew lîmanên li ser Deryaya Reş ji bo wargêhen xwe ên leşkerî kirê dike. Peymana kirêkirinê, di meha nîsanê de, ji aliyê Ianoukovitch ve heya 2042'an hate dirêjkirin. Nêzîkî 20 hezar leşkerên rûs li Sebastopolê teva malbatên xwe dijîn.

Di navenda bajarê Sebastopolê de, li qiraxa heykelê pîr mezin yê Lenin, avahiya xizmetê ya hidrograffîka deryayê ya rûs heye. Rengê boyaxê piçêkî guherî be jî, dekorasyona wê a welatparêziyê hê ya dema sovyetê ye. Lê belê, Evgeni Georgievitch, leşkerê rûs yê bi eslê xwe ve ukraynî, bi devkeniyê mezin û bi silaveke jî dil û can tê û pêşwaziya me dike û ji me re dibêje «Hêza rûs ya Deryaya Reş tim hebûye». Di serê 2008'an de, artêşa rûs jî wê wargeha Sebastopolê çûye ser Gurcistanê û hêzên wê ên li lîmana Potiyê pelçiqandîye.

Ji derekê bilind ê bajar, birêz Andrei Chobolev awirêkî diavêje ser lîmana Potiyê ku ew baş nas dike. Ew herweha xwediyê rojnameya Sevastopolska Gazeta ye û li Sebastopolê pîr tê hezkirin. «Ji bo pîrraniya şênîyên Sebastopolê, ev bajar xwediyê cîhekî pîr bi wate ye, ji ber ku vî bajarî li dijî hêzên nazî li ber xwe daye, lewre, di dîroka Yekîtiya Sovyetê de cîheke wî yê bi rûmet heye. Ev dîrok tim zindî ye: Sovyet û herweha lewendiyên wê tim teva me dijîn. Sebastopol nikare bibe ukraynî, lê belê ew tam rûs jî nîn e. Ew bi serê xwe ve lîmanek û cîhanek e, bajarekî bi serê xwe ye.»

Chobolev xewneke mezin li ser Sebastopolê dibîne, bajarê şerrî, dê bibe bajarê aştîyê ku dê roleke navxîyê (navwelatîyê) bilîze. Di heman demê de wargeha Rûsya ya artêşa wê ya Deryaya Reş dê tim li wê derê be, ji ber ku tu kes nikare bifikire ku rojekê Rûsya dev ji wê «keleha xwe ya Deryaya Reş» berde, bi taybetî jî wê dema ku NATO wergehên xwe ên li Bulgaristanê û li Romanyayê xurt dike.

ODESSA (Ukrayna)

Heke di van mehên dawî de, tîkîliyên Rûsya bi Ukraynayê re hinekî baş bûne, lê yên bi Romanyayê re hê tûnd in, sedem ew e ku Ava Tûna di navbera van du welatan de weke sêveke ku nayê parvekirin e. Ev av

di axa herdu welatan re nêzîkî 3 500 kilometreyan diherike. Ew deriyê avên Ewropayê ku diçin ser Deryaya Reş e. Herweha, ev ava mezin ji bo Ewropayê li herêma xwezayî ya yekem e. Di sala 1991'ê de ew weke Nirxa Mirovahiyê ya Cîhanê ji aliyê Rêxistina Neteweyên Yekbûyî a ji bo Perwerde, Zanistî û Çandî (Unesco) ve hatiye naskirin. Li wê derê hezar û dused cure nebat, sêsed cure teyr û çil û pênc cure jî masî dijîn.

Profesor Nikolai Berlinski ji me re weha dibêje ; «Divê parastina wê ava mezin bi hevkarîya rayedarên romen ve pêk were, sîstema ekolojîkî sinoran nas nake. Min krîzeke dilî derbas kir, di akademiya zanistî ya Kîvê de, min şerr kir da ku ez bi dewleta Ukraynî ve bidim qebûlîkirin ku ew ava Tûnayê qirêj neke». Berlinski nuha ji bo Enstîtûya Hidrologîkî ya Odessayê kar dike. «Ez li dijî qanalan nîn im, û herweha li dijî gihaniya li ser Tûnayê jî nîn im, lê belê cureyê ku em wê avê bi kar tînin pîr xirab e.»

Di 2004'an de, Kîvê dest pê kir ku ew xebatên ji bo gihaniya avê ya li ser parçeyekî xwezayî yê Tûnayê ku di axa Ukraynayê re derbas dibe, kanala Bystroe, geş bike. Ji 14'ê gulana 2007'an û vir ve, piştî xebata sê salan, nuha keştiyên kargoyê û yên konteyneran dikarin di ser Tûnayê re, ji Ewropayê bigihîjin Deryaya Reş. Çend meh pişt re, li ser ava Tûnayê ku di axa Ukraynayê re derbas dibe, bi armanca vekirina rêyêke bi çend

kilometreyan, buldozeran dest bi kar kir û diwarên betonî çik kirin. Ji bo Kîvê armanca ticaretê ew e ku ji sedan keştiyên ukraynî re rêya ku ew bacê nedin dewleta Romanyayê vekin. Ji ber ku heya nuha bi sedan keştiyên Ukraynayê di ser ava Sulînayê re, di axa Romanyayê re, diçin û tîne. Armanca ew e ku bi wê rêyê ve ew bikare piçêkî pereyên din bike qaseya dewleta Ukraynî.

Berlinski weha dibêje ; «Bêyî ku em li encamên hawîrdorê bifikirin, niherîna çêkirina wê kanalê bi xwe tiştekî bêaqil e. Bi xurtbûna beşên avê, Tûna dikare her salê çil metreyan firehtir bibe, ev jî tê wateya ku ji bo parastina rêyêke qiraxa avê, pêwîst e ku her tim kanal werin paqijkirin...» Betonên ku îro di kanala Bystroe'ê de tîne çikîrin, pênc kilometre di qiraxa avê de ne, ew bi bayê zora pêlan ji bakur dişemitin başûr. Nuha ew dişemitin ber devê kanala Sulînayê, rêya avê ya din ku li aliyê Romanyayê ye, ev jî hêrsa Bukreşê tîne.

Ji belavbûna Yekîtiya sovyetê bi şûn ve, ev du welat, li ser sinorên avê û herweha pirsgrîkên parvekirina ava ku di axên wan de derdikeve, li hev nakin. Pirsêke pîr girîng e, dema mirov difikire ku di binê herêma ku li ser niqaş tîne kirin de sed (100) milyar metre kûp gaz û deh milyon ton neft heye. Romanyayê ev pirsgrîk bir pêşîya Dadgeha Navneteweyî a La Haye. Roja 3'ê sibata 2009'an heman dadgehê biryar daye ku : % 20'ê herêma ku herdu welat li ser li hev nakin, ku ew jî dike 2 500 km², ji Ukraynayê re bimîne, % 80'ê jî, ku dike 9.700 km², ji Romanyayê re bimîne.

VILKOVO (Ukrayna)

Li vî bajarê ku ji pirsgrîkên jeopolîtîkî dîr, Vilkoovo, heşt hezar kes dijîn, ji ber kanalên ku di nava wê re derbas dibin, ew weke « Venedîka Ukraynayê » hatiye binavkirin. Digel soza rayedarên ukraynî ku di 2004'an de gotibûn ku kanalê dê bibe wesîleya xebata çar hezar kesan, hê jî rewşa aborî pîr xirab e. Kaptan Nikolai, kevneleşkerê ku nuha rêberîya tûrîstan dike, ji me re weha xemgîniya xwe dianî zimên «Mirov ji vir diçin, kar tune, lîman û karxaneyên sovyetê hatine girtin. Tenê tiştê ku mi-

rov dikare jê pereyan qezenc bike, jêkirina qamişan e ku mirov bifiroşe Hollandayê.»

Digel ku ew li aliyê avê yê din e, ji bajarê Vilkoovo hemû rêyên komûnîkasyonê yên bi Romanyayê re qut in. Ne rê, ne pîr û ne jî rêwitiya li ser avê, di navbera Vilkoovo û Tulceayê de tune. Tulcea, bajarekî mezin yê Romanyayê ye. Ji bo ku mirov biçe Romanyayê, pêwîst e ku rêwitiyêke bi saetan bike û di derên pîr xirab re biçe. Kaptan Nikolai weha berdeham dike ; «Nuha Romanya bûye endama Yekîtiya Ewropayê, ji me re vîza divê». Cîhekî kontrola ukrayniyan ku di nava qamişan û cîhê hezik de ye, hemû rêwiyên di kontrolê de derbas dike. «Nuha sinor ji dema Sovyetê zêdetir dijwar bûye, diwarekî din yê hesinî wê ava mezin ji hev qut dike.»

* Redaktorê hezkirî yê Courier des Balkans û rojnamevan e. Herduyan bi hev re pirtûka bi navê *Rêwitiyêkê li welatê Goraniyan Di destpêka sedsala XXI'in de Balkan* nivîsandîye (Voyage au pays des Gorani. Balkans, début du XXIe siècle), Cartouche, Paris, 2010

Wergera ji fransî:
Ahmet Dere

- 1- Bixwîne: «Herêma Tûna û ya Behra Reş», Europa.eu, hezîran 2005
- 2- Ji herêma berê ya Kafkasyayê, ber bi gelên ku pîranî musulman in ve
- 3- Bixwîne: Alexandre Grigoriantz, *Kafkazî. Sedemên sereke bêdawî*, Gollion, Infolio, 2006
- 4- Ev gotin ji navê Behra Reş bi yûnanî tî Pont Euxin. Digel ku ji destpêka salên 1990'î vir ve, pîraniya Pontusên Sovyetê çûn Yûnanistanê, hê li Rûsya'yê û li Kîrîmê hejmareke girîng ya Pontusan heye
- 5- Hrant Dink damezrînê rojnameya pîr-zimani ya Agos'ê bû, yek ji entelektûlên bi bandor ên civaka Ermeniyên li Turkiyeyê bû
- 6- Ideolojiya ji Mustafa Kemal Atatürk maye (1881-1938), damezrînê komara turk ku bi nêzîkatîya laîsîzmê û nijadperestiyê ve dimeşe
- 7- Bixwîne: Vicken Cheterian, «Pênc rojên ku Kafkasya hejandî», «Cinq jours qui ont fait trembler le Caucase», *Le Monde diplomatique*, sibata 2009
- 8- Bixwîne: Leon Colm, «Abhazyya bêşans. Çîroka dewleteke nenaskirî» *«Improbable Abkhazie. Récits d'un Etat-fiction»*, Autrement, Paris, 2009; Jean Radvanyi û Nicolas Beroutchachvili, *Atlas géopolitique du Caucase*, Autrement, Paris, 2010
- 9- Bixwîne: Jean Radvanyi, «Gihani û jeostratejiya li başûrê Rûsya'yê», «Transports et géostratégie au sud de la Russie», *Le Monde diplomatique*, hezîran 2008

Wêne: LMD

Di nava Ereban de dînamîkên çandî

HICHAM BEN ABDALLAH EL ALAOUÎ*

Di nava serrûpela rojewa navneteweyî de, gelek caran bi rêya şiroveyên jeopolîtîk ve behsa cîhana erebî dibe. Herweha, raya navneteweyî balê dikişîne ser wan kêseyên demokrasiyê û adaleta civakî jî ku di nava cîhana erebî de hene. Lê belê, haveynê çandî yê li vê herêmê nabîne û xwe jê re kerr dike. Digel ku ev dînamîka çandî fikr û kiryan û tevgerên herkesî diyar dike. Bi vî awayî, belavbûyîna girêdana serê xwe ya li Rojhilata Navîn û welatên Mexribê (ji bilî Îran û Erebiyana Suûdî) bêyî biryareke siyasî û bi tenê bi rêya zexta civakê ve pêk hat. Çand bi rastî jî dergûşa gotar û kiryan e.

Di pêvajoya van du sed salên dawîn de, ulemayan hergav xwe ji şewazên modern ên derbirînê parast, bi tîrsa ku ew dê bibin sebeb ku xelk jiyane û cihanê, bi rêyên li derveyî şert û çarçoveya olî binasin û têbigihin. Wan çiqas dijayetiya wê kir jî, piraniya berhemên hunerî û çandî, li bal alim û rayedarên olî, qabilî qebûlkirinê nebûn. Rast e ku hindêk ji wan şewazên afirandina hunerî (bo nimûne, wênesaziya hemdem), mohra Rojavayê li ser bû û bi tenê balafendiyan (burjuwayên rojavadost) dikişand.

Ev xweşbîniya tevdirî, ji çarçoveyê fikrî ya teolojîk (kelam) dihat ku di wê çarçoveyê de ol di nava sînoren hiqûqa olî (şerîet) de asê nabe, belkî heta dereceyêkê pirrengiyêkê jî di nava xwe de dihevine. Herçend qaideyên heyî bin pê bikin jî, weha hate qebûlkirin ku berhemên edebî û hunerî yê kêm-zêde sekuler (helbest, hunerên plastîk, destxet, muzîk) ne li dijî olê ne. Berhemên cihêrengiyê berfireh û afirineriyêkê dilê, parçeyê dîroka me yê navendî pêk tînin.

Mezînahiya Îslamê bi taybetî ji şiyaweriya wê ya damêtina hejmareke pîr a teşîr û çavkaniyên çandî dihat. Cîhana îslamî, mîrat û gerdîşên mezîn ên edebî û feylesofîya klasîk diparastin, vedikolîn û pêş dixistin. Ji dêlewa ku kitêban bişewitînin, kitêbxane ava dikirin ji bo parastina wan. Ev yek, ji bo dem û heyamên dirêj, bû depoya belgeyên avaker ji bo Rojavayê. Cîhana musulman tégîhiştîbû ku ev mîrat, ev kelepûr, sermiyanê rewşenbîrî yê hemû mirovahiyê ye. Digel derhatina tevgerên tûndrew/binyadger, qaideyêkê nuh xuya bû. Ge-

lek caran jê re dibêjin “salafîst” ji ber tégîhiştina wê ya ortodoksiyê ya berteng ku ew xwe dispêrê. Erê, ew raste-rast weke îdeolojiyêkê nayê pejirandin, lewre kêm caran bi rêya qanûnan û birêveberiyê ve tê destîşankirin, lê dîsa jî ev yek tiştekî ji hêza wê kêm nake; belkî bi pêçevane, tesîra wê xurttir dike. Ev îdeolojî, hêz û desthilata xwe êdî ne ji iktidara siyasî, lê ji wê wersiyona Îslamê ya tûndrew werdigire ku êdî di nasnameya erebî de cihekî navendî werdigire: ew êdî temsîla berxwedana li dijî rojavayîkirin û neo-kolonyalîzmê ye.

Heta çend dehsal berê, ev şewaza oldariyê li neteweperestiya erebî ya serketî dialiqî. Îroj, dengên “sekuler” ên miyanrew bi xwe jî dudil in û newêrin bi awayekî aşkere dijberiya wê bikin: di kemîna nasnameyê de asê bûne û ditirsîn ku ji aliyê rejîmê ve weke muhafazakar an jî weke komîkên dijminên resenî û kevnariya çandî û nasnameya erebî bêne naskirin.

Nimûneya heyirînê ew koma Fasiyên ciwan e ku havîna 2009’an, xwestin rojîya Remezanê bi pîknîkêkê li parkeke giştî bişkinin. Ji bilî lehiya kerban ku ji nav refên oldar û îslamiyan rabû, Yekîtîya sosyalîst a hêzên gel [YSHG] jî, ku pêkhatiya sosyal-demokrat ya herî mezin li welatî ye, doza pêdaçûn û cerîmekirina koma rojîşikên kir. Vê «oldariya» çepgirî armanca xwe bi zimanê neteweperestan derdibirî, lewre bi ya wan, pîknîk/seyan kiriyareke heqaretwarî ye bo çanda Fasê û xeternak e ji bo yekîtîya nasnameyî. Rayedar bi van îddiyan biryarê digirin ku koma ciwanan bi tawana “têkdana nizama giştî” bidin dadgehê; bê guman, li vir zagona sekuler di xizmeta dabînkirina nizama olî de ye. Zumreyên siyasî di helwêsta xwe de yekdeng bûn ku kêmîrîn averêbûna ji hukmên kitêbî [Qur’anî] jî dê neyê qebûlkirin.

Meydana siyasî bi vî rengî berebere dikeve nav sînoren çarçoveya qaideyên çandî yê hişk û tund, ku ew çarçove bi xwe jî wan mecbûriyet û qedexeyan pêk hatiye ku ji xwendîneke hişk û berteng a deqên olî hatine destîşankirin. Ola ku bûye parçeyêkî merkezi ya îdeolojiya serdest, ber bi wersiyona xwe ya salafîst ve dadîkeve û sînordar dibe û di encamê de mentiqêkê cî bi cî dike ku li gor wê mentiqê, çanda ku heta niha kafir bû, êdî ber bi xwedênasîyê ve diçe. Li şûna feraseteke Îslamê ya bi çandê ve yekbûyî û girêdayî, şiroveyêkê tûndrew a şerîetê bineci dibe ku şikl û rengê çandê tayîn dike. Neqeba di navbera meydana pîroz a olî û qada kufri ya çandê êdî vegirtî ne. Digel vê hindê jî, ev dînamîka “salafîkirinê” rêyê bi temami li ber

xelkî nagire ku berhemên çandî yê bi wasîteya televîzyon, vîdyo, internet an jî edebiyata popûler tene belavkirin tahm bikin. Li hesabê herkesî tê ku çavkaniya vê pêdaçûn û serhişkiya li dû şewazên modern bi tenê bi Rojavayê û pêvajoya globalîzasyonê ve were girêdan, yanî bibe “biyanî” an jî “xaricî”. Fikreke weha bêguman dê neheqiyê li wê afirineriya Ereban bike ku karîne pê şewazên berhemênana çanda hevçerx li şert û rewşa xwe bin.

Li nav elîtan, wisa diyar e ku zewqek û elaqeyek ji bo hunerên modern bi pêş dikeve, ku bi sistemeke handan û finansîkirinê ve tê destekkirin û di wê handanê de saziyên rojavayî, rêxistinên ne-hikûmî (RNH) û monarşiyên Xelîcê pişkdar in. Li rexê xwe ve, bi elaqeya ku ji wan re bexş dikin, xelk jî heta dereceyêkê para xwe ji berbelavbûyîna şirketên navneteweyî yê hengê [entertainment] û medyayê werdigirin. Çavkaniyên berhemênana çandî yê xwemalî jî li berbelavbûna berhemên Amerîka-ya bakur zêde dibin, wekî kanalên agahîyan El-Cezîre û El-Erebiye, rêzefilm an edebiyata popûler, bi taybetî namilkeyên pêşniyarên pratîk an jî evîndariyê, herweha pişqîna afirineriya muzîkî û hunerî ku bi rêya internetê ve îmkân bi dest xist û, di nava ciwanên ereb de, bû armanca elaqeyêkê mezin. Kawdaneke wisa bi awayekî wazjênehên bi xwe re wersiyoneke ticarî û “festîwalî” ya çanda erebî ya modern jî tîne; fenomeke weha ku bêguman mexsûs bi cîhana erebî nîne, û ku berfirehbûyîna wê bi saya serê karsazên mezin, teşwîqker û navbeynkarên lokal e.

Pirraniya van prêzeyên çandî ne xwedanê muhtewayêkê olî ne. Di bin bandora globalîzasyonê de -û ne bi tenê rojavayî, belkî hindî, latîno-amerîkî û hwd.- îmajeke bi temami sekuler didine der. Digel rabûn û hemleya Îslama siyasî, hewlên îslamîkirina huner û çandê nisbeten lawaz û bêfayde dimînin. Lê belê, hunermend û produktorên ku di bin pêwîstî û şertên dijber ên çanda globalbûyî û qaideyên olî de mane, bi dilxwazî qereker û taybetmendiyên xwe yê “musulman” didine pêş, digel ku berhemên wan qet pêwendî bi olî nîne û carinan têkoşîna sekulerkirina civatê ye jî. Bi xwebicîhkirina li jêr sîwana vê aidiyetê, ew hunermend nasnameyêkê ji xwe re pesend dikin, ne prêzeyêkê olî.

Rengêkî şizofreniyê meseleya olî dagirtiye: di mehrema malê de, an jî li qadên niv-giştî yê dîrî kontrolê, xelk çanda kufri an jî derveyî olê dimezêxe; di meydana giştî û di nava xelkî de, mirov pîr hewl didin ji bo

nîşandana nasnameya xwe ya musulman, bo numûne bi şiklê neçûna sînemayê, bi çûna mizgeftê, bi dirêjkirina ridnê an jî dapoşîna destmalê. Ev herdu qadên jiyana çandî di eynî wextî de û paralel diguherin û dewam dikin, lê nizama olî di qada giştî de hegamoniyaya xwe radigire.

Xelet e ku em rabin û vî diyardeyê bi dabeşbûn û ferqên civakî yê di navbera elît û tebeqeyên xelkê asayî ve rave bikin. Bêguman sedsala bihurî, burjuwaya rojavadost dikaribû bi zewqê xwe îstifadeyê ji her cûre berhemên çandî yê sekuler bike û xelkê asayî jî pîrî caran di nav dîwarên çanda adetî de dima ku wê çandê jî bi reng û serdestiya Îslamê ve şeweyê xwe girtibû. Ev cudayî û qutbûyîna civakî, ne ku ji beyn rabû, lê belê ev qedere zêdetir ji bîst salan e ku pêşketinên di warê perwerde û xwendariyê de, herweha pê re zêdebûn û berbelavbûyîna amûrên peywendiyê -di serî de televîzyon û internet-, ferq û cudayiyên di meydana civakî de serûbin kirin. Bihîstin û nasarbûna digel ziman û çandên cihê êdî nema bi tenê îmtiyazeke çînen raser û elît e. Naverokeke her cihêrengtir û çepereke her firehtir pêkhat. Ciwan, gellek caran bi zimanekî ji derveyî erebiyê, romanax dîxwînin, li filman temaşe dikin, belgeyan raçav dikin, guhê xwe didin muzîkê, li blogan diniherin. Ew bi tenê wan berhemên çandî namezêxin, xwe baş fêr dikinê -hetta hindêk caran ew bi xwe derdixine bazarê- kar û barên çandî yê di cewher de teşîr û tégîhiştinên Rojhilat, Bakur, Başûr û bêguman, Rojavayê li ser zal in.

Cihêrengî û pirrûreyîbûna çanda giştî, ser bi xwe û xwe bi xwe pêvajoyêkê sekulerkirin û demokratîzekirinê bi xwe re nayne. Lewre, mirovê ku îroj romaneke evîniyê dixwîne dikare sibehê deqêkê olî bixwîne; yê ku li pêş weşana Iqraa TV’yê, kanala peykî ku bo weşana Îslamî terxankirî ye, dest bi firavîna xwe dike, dikare şîva xwe li ber klîbeke Rotanayê, “MTV’ya erebî”, temam bike.

Salafîstan jî herwiha xwe bi şikleki rêkûpêk li van alavên nû yê wêk internetê adapte kirine. Baş dizanin ka dê çawa wan ji bo berjewendiyên xwe de bi kar binin. Di hişmendîya wan bawermendan de, mezaxtina berhemên çandî yê sekuler divê wek “guneheke xef û nepenî” bimîne; ji bo rejîmên otorîter, divê ew berhem di nav çarçoveya zewqewergirtin û hengê de bimîne û qet encameke wê ya civakî û siyasî nebe. Û her kesek divê riayetê li qaideyên salafîstiyê bike, herçend di qada arizî û şexsî de jî be. Diyardeyêkê nakokbar e, lê wisa diyar e ku têperbûn an jî ihlalkirina şertên kitêbî di “heng” û pratîkên na-

va malê de, bi tenê bi kêrî zêdekirin û bihêzkirina desttewerdana oldariya tûndrew tê: lewre, têperbûn an jî ihlalkirin tevgerêkê şexsî ye, qaideyên salafîst giştî ne. Pêkîhiştina van her duyan rêyê li ber durustbûna hêzeke îdeolojîk a “nerm” vedike ku ji sansurreke burokratik xurttir e.

Ev şizofrenî bêguman li zimanê nabuhure, lewre ziman qorziherê çandê ye. Ji qedîm heta nuha, ûlemayê hergav nivîs wek balatîrîn awayê derbirîna rewanê mirovî nixandiye û bi vî rengî qedr daye nivîsê. Digel vê hindê jî, wêjeya erebîziman di nava civakê de xwedanê cihekî marjînal e, ji ber ku rewşenbîrên ereb bi zimanê ku gelê wan pê diaxive nanivîsin. Neteweperest û oldarên tûndrew li ser xalekê digihîne hev: bi tenê erebiya klasîk, yanî zimanê Qur’anê (foşe), wek alavê derbirîna çandî qebûl dikin. Ji bo hindêkan, foşe, xerxa neteweya erebî ye; ji bo hindêkên din, ew xet e ku cîhana musulman, yanî ummetê musulmanan pêk ve digire. Ev hişmendî û tégîhiştina hanê bêguman girîngiyê nade wan ferq û cudahiyan kûr ên di navbera erebiya klasîk, ku li derveyî medreseyên olî kêm caran pê diaxivin, û erebiya kolanê, hetta erebiya „standard” ya di medyayê, axaftinê cemawerî û çîrokên popûler de serdest e. Ji bo nivîskarên, ew mijar gellekî aloztir e, lewre roman çeşneke şikber e, ji ber ku roman pirsên hebûnê di nava xwesepandina du şertan de kişf dike: yek, bi rêya rawnîşandana li aliyê olî û yek, bi rakêşana zimanê erebî ya ji sînoren fosheyê bi wêdetir. Ev qutbûn, rêyê li ber rabûn û berbelavbûna derbirîneke popûler a bi rêya wêjeyê digirin.

Her heman zehmetî û kêşe di meydana huqûqî de jî tînin. Her dewletek wersiyona xwe ya zagonî û “îslamîbûnê” destnîşan dike; gellek caran di zagona wan de qaideyên huqûqa modern tene bicîhkirin, lê herweha şerîetê wek çavkaniya zagondariştinê ya bingehîn nas dikin. Vê duseriyê, heta niha ihtîmal û derfetên siyasî sînordar kirine. Lê belê, dîsa di vê qadê de jî, dasepandina rêzîk û qaideyên olî, hergav biryar û awayê birêveçûna fiilî ya dadgeh û birêveberîyan diyar nake.

Bi rêdan û qebûlkirina salafîkirina qaideyên olî di meseleya exlaq û tevgeran de (fişara bi pênave dapoşîna destmalê, girtina sînemayan û hwd.), dewleta erebî ya modern, siyaseta xwe ya hevkarîya nerasterast ya digel wê ulemayê, yanî parêzvanên resmî yê Îslamê peyrtir dike ku ev civata ulemayan jî wisa diyar e ku ji veguhartina rejîmê bêtir, li dû wergirtina her zêdetir qencî û îmtiyazan e. Dewlet heta dereceyêkê dikare bi wan

İslamiyên “miyanrew“ re bigihije lihevhatinekê ku bernameya wan îstifadkirina ji îdeologên olî ye -ne ku îstifadeya ji hêza polîsî- ji bo binecîhkirina serweriya oldariyê ya di nava civakê de. Bi vî rengî, meydana ku dewlet xwedîgotîniya xwe tê de diyar dîke bi qedexekirina şert û kiriyarên herî tundrew ên şerîetê (bo nimûne, recmkirina jin û mîrên ku ketine têkiliya cinsî bêyî ku zewicîbin) sînordar e. Ev yek rê didiyê ku qedrê wê li bal miyanrewên navxweyî û çavdêrên rojavayî bilind bibe ji ber ku nahêle îslamîbûneke temamî bi cih bibe, lê belê di heman demê de serdestiya salafîzmê wek qaîdeya sosyal binecîh û qahîm dîke.

Li aliyê din, rewşenbîrên aligirên sarkariyên demokratîk li dû parastina dewletê ne li dijî gefên ûlema li tevgerên tundrew. Beramberî vê yekê, carinan razî dibin ku piştigiriya rêveberên xwe bikin. Bi dîtina wan, hikumetek herçend gellek otorîter jî be, karesateke ji îslamîzmê siviktir e, ji ber ku qet nebe hindêk meydana azadiya çandî diparêze û pêla hêviyên azadiyê berfirehtir ji bo paşerojê radigire. Di heyema salên 1990'î, rewşenbîrên laîk bi vî rengî piştigirî dane dewleta Cezayîrê di têkoşîna wê ya li dijî îslamiyan de. Li Misrê, nivîskar Seyîd El-Qemî îstifade ji parastina dewletê kir gava ku bi fetwayekê ceza (yê kuştinê) lê hate birrîn. Hetta gelek qedrê wî hate girtin û alîkariyê mezîni jî pê hate kirin.

Digel ku kes pê xweş nebe jî, dewlet carinan digel hindêk rêxistinên îslamî, bo nimûne, yên weke Bira-derên Musulman kêmxetnaktir tene zanîn, li hev were. Hetta carinan dikare heta wê dereceyê jî biçu ku, bi navê muxalefeta xweşdîfî, di meclîsê de xerentiya kêmayetiyeke sabîd jî bide wan. Lihevhatinekê bi vî rengî derfetê dide dewletê ku hem cihadgeran û hem jî wan îslamiyên ku dixwazin sistema siyasî di nav re veguherînin serkur bike.

Dengeya hessas ku di nava aktorên civakî yên cihê de serdest e, destê desthilatdariyê xweş dîke û dike ku di siyaseta xwe ya zext û tepeserkirinê de berdeyam be, erê, dîsa bi awayekî bênsaf lê belê êdî li ser armançên diyartir dibe fişar û zext û herwiha rêyê li ber dasepandina qaîdeyên salafîst jî vedike.

Ev rewşa hêvîşikên di nav rewşenbîran de bi tezahûra şeweyên meyl û encamên siyasî yên cuda tê ber çavan. Li aliyekê, cûreyeke “reva mîjîyan“ a rastî û vîrtûel li kar e. Hejmareke hunermend û nivîskar êdî li derve dijîn an jî karê xwe jî bo cemaetêke dîrî welatê xwe dikin. Xwe wek “ereb“ û “musulman“ didin nasîn, ne wek misrî an jî tunîsî; ji xwe re nasnameyekê diyar dikin ku hemanên avaker ên wê nasnameyê pîr nêzikî nixên salafîzmê ne; bi foşe dinivîsin û wisa digirin ku “ereb“ û “musulman“ yek tişt in. Endamên diyasporayêke coxraffîk an jî îdeolojîk in û lewma digel welatê xelkê xwe peywendîya wan namîne, û axir, êdî bêtir nasnavê giştî yê “ereb“ tercîh dikin. Digel vê hindê jî, qet xema birêvebiran nîne gava ku rewşenbîrên wan radibin û dikevîne dî dozên hevpar yên weke Filistin û Iraqê; yanî heta ku li ser dîka siyaseta neteweyî dest bi çalakvaniyê nekin jî bo rêveberan sebebek nîne ku pê aciz bibin.

Bi qasî ku rewşenbîr li hember dubendiyên civakî yên li welatê xwe rêya xemsariyê didine ber xwe, ewqas jî

bi dilxwazî berê xwe didine dergehên civaka navneteweyî; lewma bazarên lokal bi tenê dibine bîngehêkî teng û piçûk ku hunermend û nivîskar bikarin xwe bispêrinê. Nebûna polîtîkayêke neteweyî ya piştigiriya afirandina hunerî dîke ku produktorên berhemên çandî her bêtir şexsî û depolîtîze bin, û herweha berê xwe bidine derveyî welatî jî bo cemaet û çavkaniyên dahatan. Gellek jî piştigirî darayî, ji bo veguherandina civakê, meydana çandî ya “pak û nezîh“ tercîh dikin. Bo nimûne, rewşa weqfa Fordê weha ye, ya weqfa Soros û ya zanyarîhezên ji monarşiyên petrolê jî weha ye. Bi vî rengî, galeriyên hunerî û wîtrînên şîk û luks ên Xelîcê birrîn berhemên li ser navê nasnameya ereb-musulman numayîş dikin, lê belê ji ber sponsorên wan ên rojavayî, ew pêşangeh jî civakê qutbûyî û dîrî wê dimînin.

Di meydana romanê de, çend navendên reqîb berhemên “herî baş“ ên çanda erebî han didin: xelata Emirates Foundation International bo romanê; xelata edebî ya Blue Metropolis Al-Majîd Ibn Daher (Lubnan); xelata navneteweyî bo fiksiyona erebî, digel Booker Foundationê (London).

Reng e qet kêşe nebe ku hunermendên herêma me bi aramî û bi hejmareke mezîni beşdariya di yariya çandî ya cihanî de bikin -hetta belkî ev awayekî pêşketinê jî be. Lê belê, dibe ku hunermendê “ereb“ yê ku li ser dîka cihanî dibe xwedanê qedrê û qiymetê, jî gelê welatê xwe bi dîr bikeve. Û bi vî rengî, çî rola azadkir û gorankir hebe, wê jî jî dest bide.

Bêşik e ku înternetê qadên nû vekirine bo berhemhênan û mezaxtina alavên çandî. Lê belê, çendî îmkanan jî bo tevgerêke muxalîf a heyî durust bike ku di çalakvaniya xwe de karîgerî be jî, Tor û Înternet bi xwe hişyarî û şûreke siyasî çênake. Dibe ku bibe alavê jî bo bihêztirîkirin û berbelavkirina çalakvaniyêke, weke ku li Misrê qewimî, lê belê ew bi tu awayî cihê wê xebata meydana ya sebirêş nagire ku ji bo birêxistina têkoşînekê şert e.

Li aliyê din, cihadger jî bi rexê xwe ve înternetê [bikarhênerê înternetê] ecêb dahêner in; lewre di propagandayên wan yên înternetê de jî qerfê bigire heta bi îlahî û sirûdan gelek rêbaz hene. Baweriyên wan yên olî digel nûkariyên teknolojîk sazgar dibin, reng e jî ber wê cudakariya hanê be ku dixîne navbera şexsiyeta kesê “ramyar“ (yê rêzdar) (“mûtafakîr“) û yê “rewşenbîr“ (şermezar) (“mûthaqqaf“).

Înternet wekî din, digel faktorên din, dibe binasê xwecudakirina kesan û parçebûna civakê. Bikarhênerên înternetê bi pirranî dîrî çavan -gellek caran bi awayê nihênî- di ekranên kompîturên xwe re danûstendinan dikin. Nihênîbûn rê dide acizan ku tundrewiya xwe derbibirin bêyî ku bi tu awayî rîska rûbirûbûna bi dijîminê xwe re hilgîrin û bikevin ber xetereyên encamên ku ihtimal e ji rûbirûbûneke wisa derbên. Lê ew dikarin li ser înternetê hem tinazên xwe bi desthilatê bikin û hem jî xwe ji cihana rastîn rizgar bikin.

Hunermend û rewşenbîrên ku terka wê rola xwe ya ku berê pêk dianî (û ku hêj jî carinan li welatên musulman ên wek Îran û Turkiyeyê pêk tînin) kiriye, êdî nema pêşeng û serkêşên tevgerêke civakî, siyasî û çandî ne. Zumreya wan êdî her bêtir ji wan elîtan pêk tê ku li ber sî û starên dewletê lûsiyane an jî xwe dane bin çengên parastina

çend dewlemend û hêzdar. Îmaja hunermendê berhelîstkar û muxalîf, ku berê di şexsê nivîskarê misrî So-nallah İbrahim an jî koma muzîka fasî Nass El Ghiwan de berceste bûbû, êdî şûn jî lê nemane. Bo nimûne, li Misrê, wênesazê avangard Faruk Hosni niha wezîrê çandê ye. Li Sûriyê, wergêra berhemên Jena Genet, Hanan Kessab Hassan, di sala 2008'an de wek serperîşkara giştî ya “Şam, paytextê erebî yê çandî“ hate tayînkirin ku bernameyêke bi pişkariya Unesco'yê ye. Çendî balkêş jî bin fikrên wan yên di derbarê çand û civakê de, hunermendên mîna Wael Chawki (ku berhemên wî li bienala İskenderiyeyê hatine numayîşkirin) an jî Hala El Koussi (xelatgira xelata Abraaj Capital Art ku li Dubayê bi rê ve diçe) xwe ji her çî helwêst û dozkarîyêke polîtîk diparêzin.

Modernîzebûna bizavên çandî yên cihana erebî dibe ku pêvajoyêke berdardîgel xwe bîne. Hunermendên ku xwe di nava wan bizavan de dibînin, dibin xwedanê sermiyanêke sembolîk an jî awayekî prestîjê ku dikarin jî bo handan û pêşxistina guherînan li welatên xwe bi kar bînin. Teqez e ku rewş û rêveçûna heyî nabe çare ji bo kêşeyên heyî, lewma kişîkirina meydana nû yên azadî [otonomî] û hewl û ceribandinan dikare rê bide ku li hember desthilatdarên zordest, ku hikumê li para mezîni a cihana erebî dikin, muxalefetek pêk were.

Tiştê heye ku divê şika kesî tê de nebe: ji bo ku karê hunerî û rewşenbîrî rêyê li ber demokratîzîkirina siyasî û civakî veke, şert e ku li dijî qaîdeyên salafîst her li ser erdê wê têkoşîn were kirin, bi rêya danana alternatîfêke pêbawer. Aşkere ye ku modeleke hazîr û çêkirî bi kêr nayê; girîng e ku ji kaniya adetên erebî û musulman vexwe ku, bi sedan salan, meydana azadiya çandî her bi wan firehtir bûne. Ew qaîde û modela ku li cihan û nîrx û adetên me tê, divê bibe yek jî stûnên hemû projeyên rasteqîn yên demokratîzekirinê. Diyar e ku ew qaîdeya nû nikare li ser înkara kêşe û karesata salafîst ava bibe. Û ne jî bi rêya serşorkirina li ber şert û dasepandinên wê ve.

* Endamê lîjneya birêveberîya Freeman Spogli Institute for International Studies (Freeman Spogli Institute bo Lêkolînên Navneteweyî), û lêkolîner di Center on Democracy, Development and Rule of Law de (Navend ji bo Demokrasî, Geşepêdan û Hukmê Qanûnê) li Zanîngeha Stanfordê (Kalîfornî); serokê lîjneya rêveberîya Center on Climate Change and the Challenge to Human Security (Navenda ji bo Guherîna Klîmayî û Metîrsiyên li ber Ewlehiya Mirovahiyê), Zanîngeha Kalîfornî; endamê lîjneya şewirdariya Human Rights Watch (Çavdêriya Mafên Mirovan).

Wergera ji fransî:
Ergîn Opengin

Ber bi koka qeyrana taylandî ve

DAVID CAMROUX Û PHILIP GOLUB *

Xwepêşandanên protestoyên girseyî yên ku bi qasî 9 hefteyan Tayland da ber xwe, bûn sedema mirina 88 kesan û birîndarbûna 1185 kesan. Gelo ew jî yek ji wan pêlên şiddetê yên bêdawî bû ku ev welat bi awayekî bi rêk û pêk di wan re derbas dibe? Ji dawîya monarşîya mutleq ya di 1932'an de û vir ve ye ku li Taylandê yanzdeh darbeyên leşkerî bi ser ketine (tew em behsa yên ku bi ser neketine nakin), hijdeh destûrên bîngêhî çêbûne û bîst û heft serokwezîr hatine ser hikum. Van dehsalên dawiyê weha xuya ye ku Taylandê daye ser rêya bihêzbûneke demokratîk, tevî ku sala 1973'an û sala 1992'an jî bo aramkirina atmosfera civakî ya ku ji ber sedema tûndrewiya artêşê êdî hatibû ber teqînê, navbênkariya melîk Bhumibol Adulyadej (Ramayê IX'an.) pêwîst bûbû jî.

Di vê navberê de, heger mirov bûyerên vê dawiyê weke şokeke bihurî ya di rabûna “pencemîn pilingê asyayî” a ku kes nikare rêyê li ber bigire şîrove bike, mirov dê bikeve nava xeletiyê. Berevajî yên beriya xwe, ev turbulans ji şerrên desthilatdariyê yên berê jî û herweha ji hatîniyên wê yên di nava elîta herêma Bangkokê jî (ku % 50'ê dewlemendiya neteweyî lê kom bûye) bi durtir diçe. Ev bûyer bi awayekî nişana wan dijberîyan e ku reh û rişên wan kûr in û nerazîbûnên civakî yên ku ji gelek dehsalan û vir ve tên xwedîkirin aşkere dîke. Vê carê gilî û gazînen xelkê xizan yê gundan û bajaran xwe bi carekê bi ser elîteke entegrekirî de ferz kir; ev elît “ji wekhevîyê hez nake” û desthilatdarî û çavkaniyên aborî yên neteweyî jî kirine bin destê xwe.

Ev aliyê çîmî, aloziya niha ji yên dîroka modern ên Taylandê cihê dîke. Ew erozyona sistema melîkiyê zêdetir dîke, lewra monarşîya li gorî destûra bîngêhî êdî weke çareserîya nerazîbûnên civakî nayê dîtin, heta weke yek ji çavkaniyên wan tê dîtin. Ji “welatê girmîjînê” re parfuma dawîya desthilatdariyê: Kî wê şûna melîkê niha bigire – niha temenê wî 82 ye û jî îlona 2009'an ve ye ku li nexweşxaneyê tê dermankirin –, ev mijar di nava gel de dibe sedema fikara herî mezîni.

Di pêvajoya dirêj a derbasbûnê ya rejîma feodal de di nivê sedesala 19'an de bi awayekî wêrek serdemeke nû dest pê kir. Hêzên neteweperwer peyxam ji şoreşa Meiji ya li Japonyayê girtin û di bin serokatiya melîk Mongkut (Ramayê IV'an, 1851-1868) û melîk Chulalongkorn (Ramayê V'an, 1868

– 1910) jî bo modernkirina destûra bîngêhî û aborîyê, bûn yek. Dema ku ev kirin jî, ketina nava welêt a ji rojavayê sînordar kirin. Di destpêka sedesala 20'an de ev hewldan bi “şoreşa” 1932'an a li dijî rejîma berê ku dawî li monarşîya mutleq anî, bi dawî bûn. Şoreşê soza rakirina çînen civakî û bidawîkirina civaka nîzama hiyerarşîk û di eslê xwe de aristokrat dabû, lê belê ev soza xwe bi cih neanî. Ji hingê ve welat di navbera rejîmên leşkerî û sîvilî de diçe û tê.

Li gorî tiştê darî çav, têkoşîna siyasî ya heyî, “kirassoran” (aligirên serokwezîrê berê Thaksin Shinawatra ku darbeyeke leşkerî îlona 2006'an di dema erka wî ya duyemîn de dawî li wezîfeya wî anî û jî hingê ve li derveyî welatê xwe dimîne) û “kiraszeran” (aligirên hukûmeta nuha ya nehilbîjartî ya Abhisit Vejjajiva ku rengên monarşiyê li xwe dîke) tîne hemberî hev. Di civakeke weha de ku hê jî nîrxên aristokratîk bi awayekî xurt rengê xwe didiyê, yên kirassor para bêtir ji herêmên gund ên bakur û bakurrojhilatê welêt tên, bi navlêkirina “ga” û gundiyan baş perwerdenekirî yên ku Thaksin û hevalbendên wî ew manipule kirine, tenê piçûkxistin. Ev şîrovekirineke seresere ya qeyranê ye.

Statuyêke *deus ex machina* (di drama kevin a yewnan de, dema ku xwedayek ji bo pîrsîgîrê çareser bike bi rêya mekîneyêkê dadîket ser dîka tiyatroyê) didin serokwezîrê bi darbeya leşkerî hatiye xistin, him bi nepixandina girîngiya wî ya bi rastî û him jî piçûkdîtina girîngiya wî ya sembolîk. Herçend rast e ku wî tevger qîsmî finansê kir jî, tevger xwe beriya hertîştî dispîre alîkarî û bêşa ji malbat û tevnên civakî yên ji bakur û herêmên karkeran ên ku li Bangkokê komkirî ne. Bi ser de jî bi qasî ku tevger di dilê paytextê yê bazîrganî de bi pêş ket, ewqas jî hevgirtina li dora kesayetiya Thaksin jî li ber derketina daxwaza wekhevîya civakî û beşdariya siyasî, kêmx bû.

Giraniya sembolîk a serokwezîrê berê, li gorî lêkolîner Pasuk Phongpaichit xwe dispîre rastiya ku di bin birêveberîya wî ya hikumetê de ew “tevi ku ew bi xwe jî li ber asteng bû, veguherî liderê tevgerêke hêzdar a ku li ser kokên civakê peyde dibû”.⁴ Thaksin bi pirranîyê mezîni sala 2001'ê hat hilbijartin, wî jî nû ve lîderekî gel “vedît” ku li dijî elîteke kal a bi desthilatdarî û îmtiyazên xwe ve girêdayî, têdîkare. Hikumeta wî bernameyên finansîkirina mikro li gundan dan destpêkirin, alîkariyên ji

1- Bi destê mirê suudî Al-Walîd ben Talal hatiye avakirin. Bixwînin :Yves Gonzalez-Quijano, «Le clip vidéo, fenêtre sur la modernité arabe», «Culture, mauvais genres», Manière de voir, n° 111, hezîran-tîrmeh 2010

2- Weke ku li Misrê «serhildana Facebookê» ya li dijî serokdewlet Mubarak di bihara 2008'an de nişan da

SERHAD BAPIR, *Operasyonên Enfal*, Grafîka li ser bleksiglass û dar

bo pişekarên piçûk ên herêmî û plane-ke sîgorteya tendirustiyê, da ku xizan jî ji xizmeta tendirustiyê sîdê wergerin, ji projeyên hikumeta wî bûn.

Ev cara pêşî bû, kesên mexdûr serokwezîrek dît ku ne bi tenê weke ku bi pirsgrîkên wan re eleqedar bibe xwe nişan dide, lê herweha xwediyê navgînên dewamkirina guhertinê bû⁵. Ev jî rave dîke bê ka çima nav û dengê Thaksin ne bi gunehkariyên nepotîzm (aboriya girêdayî komekê yan jî malbatê) û bertilxwariyê ku li dijî wî hatin kirin û ne jî bi pêkanînen xwe yê otorîter xêra nebû (3 hezar kuştinên bêpîrs û îfade yê li dijî bazirganên narkotîkê yê muhtemel dixin stuyê wî û ew jî zordariyê heşka a li Başûrê Welêt herêma misilman jî berpirsiyar e ku bi awayekî mafdar komeleyên mafê mirovan pêkanînen wî eşkere kirin).

Serokwezîrê berê hêrsa derdorên nêzî malbata melîkî rakir, lewra projeyên wî yê pêxistina herêmên gundan,

weke mînak ji bo îmtiyazên melîkiyê yê ku ev 50 sal in dewam dikin, xetere bûn. Ew bi zirardayîna melîkî (ev gunehbarî dikare bibe sedema vekirina dozên giran) hat sîdarkerin û guman jê dihat kirin ku niyeteke wî ya komarxwariyê ya veşartî heye – ev tawanbarî di dema bûyerên vî dawiyê de hatin dugêsînkirin. Darbekarên ku sala 2006'an dawî li serokwezîrtiya wî anîn, îddîa kiribûn ku wan jî bo parastina monarşiyê darbeya leşkerî kiriye. General Prem Tinsulanond, serokwezîrê berê û serokê Konseya Saltenatê, bi awayekî çalak cesaret daye wan.

Di heman demê de tu armancên darbeya leşkerî yê girîng nebûn. Di sala 2007'an de hilbijartinên nû di bin navekî din de, partiya Thaksin jî nû ve kir desthilatdar. Vê yekê kir ku li bakur, bakurrojhilat û li kevîyên bajêr ên ji Bangkokê hatî qutkirin gel dak-eve qadan û kêfxweşiya xwe nişan bide. Bi xêra manovrayên meclîsê yê di encama xwepêşandanên “ki-

raszeran”⁶ de, çiriya paşîna 2008'an Dadgeha Destûra Bingehîn hilbijartin betal kirin da ku Abhisit bibe desthilatdar. Koalîsyoneke di nava elîtan de ya ji monarşîparêz û endamên çîna navîn û jor yê Bangkokê pêk dihat, destek dida Abhisit. “Kiraszeran” doza guhertinên destûra bingehîn dikir. Li gorî van guhertinan wê destûr bihata dayîn ku beşekî parlamentoyê yê girîng bi fermanê bihataya destnîşankirin û hikumeteke ji teknokratên pêk bihataya.

Ev şerê siyasî nişan dide ku di nava civakeke bi awayekî hişk hiyerarşik de, di navbera herêm û çînên civakî de qelşên kûr hene. Artêşa ku “kirassor” tepisandin, bi dilê xwe dengê xwe jî xwepêşandanên “kiraszeran” re dernexist. Xwepêşandanên “kiraszeran” welat gelek mehan tevizandibû. Qesra melîkî bi awayekî çalak cesaret da wan. Rastiya antagonîzma (dijberiya dubendî) çînên civakî di jiyana rojane ya Taylandê de xwe dida der.

Ew tu carî zêde bi dîr neketibûn. Weke piştrastkirina vê, em behsa tevgerên cotkarên bêerd ên salên 1970'î bikin, hingê ji bo belavkirina erdên cotkariyê û mafên xwe yê bingehîn, ev gundî tédikoşiyên. Lê belê ji hingê ve aşkere ne. Erê, veguherîna aborî ya 50 salên dawiyê ji bo herkesî yan jî hema hema herkesî bi xêr bû (rêjeya kesên ku rojê bi kêmtirê du dolaran debara xwe dikin, di wekhevîya hêza kiriyayê de % 57'ên destpêka salên 1960'î daketiye % 11.5'ên îro), ew herweha bû sedema pêkhatina newekhevîyê mezîna⁷. Li gorî pîvana newekhevîya belavkirina dewlemendiye di nava civakê de ya Gini (Coefficient Gini) rêjeya Taylandê 42.5 e û bi vî rêjeyê Tayland yek ji welatên herî newekhevîyê başûrê Asyayê ye, ji Çînê dibihure (41.5) û hema di bin Filîpînê re ye (44). Li gorî daneyên bankeya navendî ji sedî 20'ê Taylandiyên herî dewlemend xwediyê jî sedî 69'ê dewlemendiya welêt in, ji sedî 20'ê herî xizan jî bi tenê xwediyê jî sedî 1'ê dewlemendiya welêt in⁸.

“Mûcîzeyay” aborî ya Taylandê weke gelek welatên herêmê ku bi pêş dikevin, xwe disîpêre du motoran. Pêşî hêzeke kar a seyar û erzani jî bo febrîqê û sektorên xizmetê yê bajêr e ku ji herêmên gundî tê. Ya din jî serjîmareke gundan ku zad û qûtê ji bo bajarên buhayê herî erzani hil-dîberîne. Gund di heman demê de bi rola toreke civakî jî rabûn; di demên depresyona aborî de bêkariya bajarên di hewînî. Weke mînak di dema krîza 1997-1998'an de vî mekanîzmayê teqîneke civakî ku herkes li bendê bû, asteng kir. Vê modela aborî newekhevîya herêmî û parçebûna welêt a li gorî cih, derxist pêş. Bi vî rengî şênîyên Bangkoka mezîna kêfa dewlemendiyeke heşt caran li ya şênîyên bakur û pênc caran jî li ya şênîyên bakurrojhilat derdixin⁹.

Li welatên din ên herêmê jî newekhevîyên bi vî rengî hene, lê heta niha qet teqînên civakî yê bi vî rengî li wan pêk nehatine ku bêguman sedema wan ketina nav hev a pirsgrîka civakî û rewşa siyasî ya li Taylandê ye. Thaksin bû serokê komeke nû ya siyasî ku bingeha wê li derveyî Bangkokê ye. Ew jî bo xizanan qehremaneke e lewra wî dengê û hesta ku ew dikarin çarenûsa xwe bi xwe diyar bikin, da wan. Hilbijartina wî ya sala 2001'ê û çar salan pişt re jî nû ve hilbijartina wî, weke ku nişan bide ku rêya pêşketina civakî dikare di hilbijartinan re derbas bibe. Yê bêpar hiştî destûr dan xwe ku hevî bikin, ew ê rojekê karibin ji eşyayên li navendên kargehan tînen nişandan îstîfade bikin û ne ku rêyan paqij bikin, firaxên dewlemendan bişon yan jî ji bo ku xwe ji germa û hêwîbûnê biparêzin li taxên luks biçin û bîn... Jixwe jêsta xwepêşandêran ya dawîn, xirabkirina sembola berxwariya Bangkokê bû; Central World'a navenda kargehan a herî mezîna a paytextê.

Bi awirêkî sosyolojîk, şerrên 1973 û 1992'an ên jî bo demokratîkbûnê dijberiyên di nava elîtê de didan der. Çînên navîn ên pêş diketin doza roleke siyasî ya girîngtir dikir. Sistemê jî bo ku wan jî bixe nav xwe, xwe sererast kir. Dema ev yek kir jî bi komên din ên civakî jî da bawer kirin ku daxwazên wan dikarin bi rêya demokratîkê ve pêk werin yan jî qet nebe bi guhnedaneke sîvil a ne bi şiddet. Di vî navberê de berevajî demokrasîyên din ên asyayî yê ku beriya wê û, bi awayekî reh û rîş berdayî, modernîze bûne, mîna Japonya, Koreya Başûr yan jî Taywanê, sistema Taylandê ne-

karî yan jî nexwest bersivê bide daxwazên çînên gel.

Ji 1992'an û vir ve, demokratîkbûnê jî cewherî bêtir fermî (formel) bû. Li piştî rûyê ber bi derve yê demokratîk, sê sazîyên kilît welat bi rê ve dibir: burokrasiya sîvil û leşkerî, *sangha* (mezînen dînî yê bûdîst) û monarkekî bavkanî ku bi awayekî belloko xwe di ser vî lodî de bi cih dîke¹⁰. Monarşiya ku weke tevneke bandor û patrontiyê ya hêzdar tê zanîn avahiya cewherî ya sistemê bû – û hê jî wisa ye. Lê êdî jî hev de dikeve.

Dema dirêj a desthilatdariya melîk Bhumibol digihêje dawîya xwe û guman hene derbarê yekîtiya xanedaniyê û dewama kapasîteya wê ku karibe di paşerojê de jî ne yekser jî be desthilatdariya xwe dewam bike. Di şanoya li ser rîyê ya xwînî de ku li Bangkokê pêk hat, monarşî jî aliyê “kirassoran” ve weke hêzeke partîzan hat dîtin ku nişan da ku jê nayê/yan jî meyla wê ya lihevanîne nîne. Di xwepêşandanê de posterên melîkî jî binî ve nebûn. Di çarçoveya herêmî de rewş hê xirabtir e. “Kirassoran” rol û sîberoya monarşiyê kiriye mijîra nîqaşan (red kiriye), lê herweha intelktuelên ku li çareseriyê digerînin jî ev kiriye. Artêş û polis bi xwe di dema krîzê de bûne dubeş.

Aramî dîsa li Bangkokê vegeerîya. Birêvebirên xwepêşandêran yan xwe radest kir yan jî reviyan. Xwepêşandêrên herî dawiyê ku xwe sipartibûn perestgeheke bûdîst, hikumetê ew vegeerandin gundên wan ên li bakur û mesrefa vî yekê jî girt ser xwe. Hikumeta Abhisit pêşniyara xwe ya hilbijartinên pêşwext bi şûn ve kişand, ew hemû jî bi şîretên lihevhatinê kirin. Ya xuya dîke ew e ku hikumet û artêş bi alîkariya burokrasiyê ve desthilatdar in. Lê belê nerazîbûna civakî di bin re dewam dîke û dikare jî nû ve xwe bide der. Vê carê, ew ê monarşiyê jî bide ber xwe bibe.

* Li Zanîngeha Sciences Po (CERI) lêkolîner e; li Zanîngeha Paris 8, li American University of Paris û li Enstîtuya Lêkolînên Ewropî profesorê tekîliyên navneteweyî ye.

Wergera ji fransî:
Luqman Guldivê

Adi 74 salan de hijdeh darbeyên leşkerî

-1932

Darbeyeke leşkerî bîyê rişandina xwînê monarşiya destûra bingehîn damezirand.

-1939

Siamê navê Taylandê li xwe kir.

-1941

Japonyayê Taylanda ku hevîtin dikirin, dagir kir.

-1946

Melîkê niha Bhumibol Adulyadej ji mişextiyê vegeerîya û bû welihtê Melîkiya Taylandê.

-1947

Darbeyeke leşkerî dîktatoriyeke leşkerî ya 26 salan dewam bike anî holê.

-1950

Bhumibol Adulyadej taca melîkiyê da serê xwe.

-1954

Thayland endamê damezirîner yê Rêxistina Peymana Asyaya Başûrrojhilat (SEATO) e, peymaneke leşkerî ya alîgirê rojavayê ye.

-1965

Di dema şerê Vietnamê de Thailand dibû baregeheke leşkerî ya amerîkî.

-1973

Damezirandina rejîmeke parlamenteriyê ku dê ji aliyê cuntaya leşkerî ya sala 1976'an ve jî holê bihataya rakirin. Generalan heta 1982'an welat bi rê ve bir.

-1992

Partiya Demokrat di hilbijartinên parlamentoyê de bi ser ket.

-2001

Di encama hilbijartinan de ku partiya wî bi ser ket, karsaz Thaksin Shinawatra bû serokwezîr.

-2006

Darbeyeke nû ya leşkerî. Piştî hilbijartinên 2007'an hikumeteke alîgirê Thaksin kete şûna wî.

-2008

“Kiraszerên” dijberî hikumeta nû, herdu balefirgehên navneteweyî yê Bangkokê dagir kirin. Partiya desthilatdar hat qedexekirin. Abhisit Veijajiva bû serokwezîr.

-2010

Piştî gelek hefteyan dagirkirina beşekî paytextê, hêzên leşkerî û polisên dewletê dor li “kirassoran” girt. 88 kes hatin kuştin.

- 1- Robert Muscat, *The Fifth Tiger: A Study of Thai Development Policy (Pîlîngê pêncemîn: Lêkolîneke li ser siyaseta pêşketinê ya taylandî)*, United Nations University Press, New York, 1994
- 2- Hevpeyvîna Pasuk Phongpaichit, *New Mandala (Mandelayê nû)*, 4'ê Îlona 2007'an, <http://asiapacific.anu.edu.au/newmandala/2007/09/04/interview-with-professor-pasuk-phongpaichit/>
- 3- Chris Baker û Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand (dîrokeke Taylandê)*, çapa duyemîn, Cambridge, Cambridge University Press, 2009
- 4- Pasuk Phongpaichit, *New Mandala*, li jor behsa vî hevpeyvînê hate kirin
- 5- Pasuk Phongpaichit & Chris Baker, *Thaksin, çapa duyemîn*, Silksworm Books, Chiang Mai, 2009
- 6- Bixwîne; Xavier Montheard, Thaîlande, au coeur de la “revolution jaune” (Di dilê “şoreşa zer” de Tayland), Planète Asie, *Le Monde diplomatique*, 15'ê Îlona 2008'an
- 7- Daneyên bankeya pêşketinê ya asyewî. Bixwîne; Zhuang Juzhong (dir), *Poverty, Inequality and Inclusive Growth in Asia (xizani, newekhevî û mezînbûna pêre li Asyayê)*, Anthem Press, London, 2010, r. 3
- 8- *Bangkok Post* a 22'ê Adara 2010'an cih dabû van statîstîkan
- 9- Heman çavkaniya di jêrenota beriya vî de
- 10- Maurizio Peleggi, *Thailand: The Worldly Kingdom (Tayland: Melîkiya dinyewî)*, Reaktion Books, London, 2007

Exlaq û aborî

Kapîtalîzm nayê ser rêyê

YVON QUINIOU*

Gelo dema wê nehatiye ku kapîtalîzm biexlaq bibe? Di dema herî dijwar a qeyranê de, ev pirs ji aliyêbirêvebirên me ve hate bilêvkirin, Nicolas Sarkozy di serî de, angoy ji aliyê kesên din ve hate rojevê ku berî dabûn parastîneke liberalîzmê ya çavgiştî ku weke temsila “dawiya (bextewar) a dîrokê” di hate qebûlkirin. Pirsê ku bi vî awayî hate zimên tev li hev e: ger bivê, mirov wê biexlaq bike, wateya wê ew e ku kapîtalîzm bêexlaq e; ku mirov karibe wê biexlaq bike, tê wê wateyê ku *di eslé xwe de* weke sazûman ne bêexlaq e. Bi tenê biexlaqkirina aliyên wê yê tûj mewzûbahs e. Lê belê, berevajîya têgihîştina kesên ku di aboriyê de rastîyeke derexlaqî dibînin, bêexlaqî di haveynê kapîtalîzmê de heye.

Ekonomîstê ultra-liberal Fricriche Hayek, hîn di destpêka sedsala XX'ê de îtiraza xwe ya di vî warî de diyar kiribû¹: bitenê tevgerê kesayetî ya bi zanebûn dikare yê biheq an neheq ji hev derxe – belkî sistemeke civatî ya bi vî rengî nabe ku ji aliyê herkesî ve bê qebûlkirin. Ev yek Hayek heta ber bi redda têgeha “edaleta civatî” ve jî dibê ku Hayek wê tewş dihesibîne, ji ber ku ew tiştê ku nayê pirsîyarkirin jî dide ber pirsan û weke mînak wiha dinivîse: «*Pîvaneke ku mirov pê karibe tiştê “ji alî civakî ve neheq e” derxe holê tuneye, lewra kirdeya ku ji aliyê wê ve ev “neheqîya civakî” karibe hatibe kirin tuneye*»². Ew tê de heta bi şopeke antropomorfîzmê (mîrovteşetiyê) dibîne, ku li ser rastîyeke bêmirov (bi maneya bêkesayetiyê) projeya xwe ya niyetên mîrovî pêk tîne; ev antropomorfîzm dê ceyrana sosyalîst û îddiaya wê, ji nû ve parvekirina bi awayekî adil a dewlemendiyê û navgînên berhênanan wê zindî bike. Têgihîştina Hayek, di warê rêxistina aborî ya civakê de xwe digihîne exlaqîtiyeke temam, heta bi awayekî biryardayî, berî her tiştî, derfetên serpûşkirina xirabiya ku maka wê ye ji xwe ra peyde dike û bo vî awayî bîngehê wê yê ramanî ji navê dibê û wê inkar dike³.

Vê têzê bi saya André Comte-Sponville û pirtûka wî ya bi navê *Kapîtalîzm exlaqî ye gelo?*⁴, ji xwe re ciwanine nû û bi saya wan jî serkevtîneke medyatîk peyda kir, herçend ku naveroka wê ne li gora qeyranê be jî, ev yek nîşan dide ku îdeolojiya liberal dîsa jî belav dibe. Gava ku di nava jiyana civakî de pergala zanyarî û teknîkî, ya hiqûqî û siyasî, ya exlaqî û etîkî (rewîştînasî) jî hev cihê dike jî (bi evîni salix dide), ew aboriyê dixê nav rêza yekem û wiha dibêje: «*Exlaq ji bo wê ne girîng e û ne xema wê ye jî; ew bi tenê ji bo wê ye ku ji wan çend*

Wêne: LMD

pêvajoyan têbigihê yan wan rave bike ka kîjan dê di rêza pêşîn de cîyê xwe bigire. Ev yek bi taybetî ji bo aboriyê jî wiha ye ku ew jî beşek ji (wan) e»⁵. Wê gavê exlaq li derveyî dimîne, kapîtalîzm xwe li derveyî meydanê dibîne: ne biexlaq ne jî bêexlaq, lê li derveyî herduyan. Ev nayê wê wateyê ku exlaq nikare mudaxele yê wê bike – êdî kes zêde piştigiriya helwêsteke wiha tûndrew nake. Lê, bi tenê dikare li der û dora wê, bêyî ku karibe, ne jî pêwîst be ku sedemên wê jî holê rake, ji bo ku ziyana wê kêmtir bike, di nav siyasî û hiqûqî de biçê û bê. Ji aliyê din ve, mirov nikare li ser navê pîvanên heyî ku bi tenê li ser kiryarên subjektîf pêk tên, di pêvajoyên aborî de, di derbarê neliserkarbûna tu kirdeyan de, hikum bide: ji nû ve derketina

fikra ku, li gora wê, herçend bersiva pîvanên edaletê nede jî, dê wateyeke exlaqî ya adîl bûn an neadîl bûna civakî, û vatîniyeke guhertina aboriyê hebe. Kapîtalîzm dikare neheq be, ew wê yekê qebûl dike, weke çawa ku xweza di parvekirina şîyanê di nava mirovan de ne adil e, helbet ev yek qet jî ne bêexlaqî ye û wê gavê nayê wê wateyê ku gerek ev jî binî ve bê guhertin⁶.

Axavtînen weha ne bi tenê bi kêrî bêgûnêkirina kapîtalîzmê tînin ku zirarê û ziyana wê ya mezî hê jî li pêş çavên me ye – ji aliyê din ve, bi kêrî piştastkirina wê ya îdeolojîk ve jî tînin – herweha bi jî wê jêbirina bitemamî ya azweriya exlaqî jî, li dijî siyasî, aciziyêke giştîbûyî xurt di-

kin. Piştastkirina wê li ser bîngeha çewtiyeke mezî e, ku pîrî aşkere li cem Comte-Sponville û niha li bal hemî partîzanên kapîtalîzmê xuya dibê: entegrekirina aboriyê ya warê zanyarî û teknîkî, bi rastî jî ji aliyê exlaqî ve tiştê naguhere. Wateya wê ew e ku tiştê ku wan bi awayekî bîngehî jî hev cuda dike were jîbîrkirin.

Zanyarî û teknîk (ku aborî bi awayekî vekirî bi wan ve girêdayî ye) ji navgînan pê ve ne tiştêkî din in û bi tenê bikaranîna wan a civakî dikare bê muhakeme kirin. Bi vî awayî, teknîkeke nû ya berhênanê ku berhênanîya karî zêde dike, ew bi xwe ne sedema bêkariyê ye û ne jî ne baş e; ew, berevajiyê wê, derfeta kêmkirina dema karî dide, ku ev jî dibê sedema

hindîkbûna êş û derdê mirovan: mirov dikare di demeke pîr hindîk de, bi heman karkiran ewqas berheman biafirîne ku ew jî ewçend derfeta başkirina mehaneya karkiran bi saya qezence afirandinê dide. Buhayê wê yekê jî wê gavê di çawanîya bikaranîna wê bi xwe de ye.

Dijberê wê - û ev doktrîna Marx ya mezî e, jîbîrkirina van teoriyên aborî yê fermî heta qeyrana nû-aboriyê jî *pratikên* ku bi saya wan *hinek* (kapîtalîst) li hemberî kesên din (karkir an kesên din ên bi mehaneyê dixebitin) bi cure awayekî tev digerrin ku – bi xwarina keda wan, bi xistina wan ya nava sistemeke dojhê, bi jikardexistina wan ya bi mahneya reqabetê, yan jî bi saya çandêke rikeberiyê

ku yekî dike dijminê yê din an jî bi qaideyên birêvebiriya nû ku dizane heta kijan radeyê êş û azara li karê di halê hazir de nayê tehemul kirin, xwe geştir dike. Ev hemû ne ji zanyarî û teknîkê tîn, lê ji tedbiqkirina wan a civakî ku karî organîze dike tîn, ku weke tê xwestin li ser bingeha armancên berjewendiyê be û ji ber vê jî ravekirina wê pêşkêşî hukmên exlaqî tê kirin: pratîka mirovane yan nemirovane, pratîka exlaqî yan a bêexlaqî. Marx jê bi awayekî zelal têgihîştîye û ji bo wê jî wiha dibêje «*aboriya siyasî ne teknolojî ye*».

Bi awayekî giştî, —ji ber ku li vir hêza siyasîyê mewzûbahs e— ev cûre rastiyeke e ku bi awayekî giştî bi deyn di-din aboriyê ku divê mirov bi mîrxasî li dij rabe: rastiyeke hergîz û objektîf, ku ji derveyî mirovan hatiye îlankirin (tevî ku ew wê dikin) û girêdayî qanûnên bêperwa, weke yên xwezayê, ku diyar e ku mirov nikare li wan hikum bike: mirov qanûna ketina tiştan rexne nake... ku carinan dikare mirov biêşîne jî! Navekî wê tevgera ramanî heye: *ekonomîzm*. Ev ekonomîzm, ne bi tenê ji bihêzkirina çalakiyên aborî yên sereke û giranbuha ku beriya her tiştî tîn û yên mayî di bin siya wan de dimînin pêk tê, lê ew di eslê xwe de weke ku ji pêvajoyên ji bin berpirsiyariya politikayê derketibin pêk hatibe tê hesabandin.

Tevî vê jî, divê mirov baş têbigihê ku, heger bi rastî jî qanûnên aboriya kapitalîst hebin, ew teqez yên sistemeke berhênanê yên navxweyî ne ku ji aliyê milkiyeta taybetî ve tîn birêvebirin; ew dikarin tîn nekin û heta, weke prensîb heger mirov sistema wan biguhere, dikarin xera bibin ango bi kêr neyên. Wê gavê divê mirov di wan de *qaideyên likarbûna* cûre aboriyeke diyar (helbet ne dawîya dunyayê ye) û organîzekirina cûre raporeke pratîk di navbera mirovan de bibîne ku statuyeye wan ya pratîk bi xwe heye. Ew (niha di mistewaya cihanî de) hatin qebûlkirin û bi çîh bûn, ji bo wê jî dikarin bîn guhertin. Wateya wê ew e ku «qanûnên aborî» yên navborî, weke hemû tiştên ku tekiliya wan bi pratîkê ve heye yekser dikevin nav mewzûata exlaqî. Ji ber wê ye ku «zanyariya aborî» bi xwe nikare bibe zanyariyeke xwerû û ji darizandina nixî jî nayê şuştin: weke çawa ku zanyariyên civakî bi awayekî giştî û weke pêdiviya xwezaya mijarê —kes jî tev li wê dibin—, nixan, bi kêmanî nerastarast teahut dikin; ew çalakiya mirov digire û, em bixwazin an nexwazin jî, şiroveya rastiyeke bi wî aliyê û wî aliyê de rast dike, dişîne.

Aborînasê amerîkî Albert Otto Hirschman tevliheviya di wî warî de baş diyar dike û destnîşan dike ku, gelek caran mirov bêyî hişê xwe, zanyariya aborî û ya exlaqî tevlihev dike. Ew diyar dike ku «*bi şertê ku exlaqê lêkolînerên zanista civakî zindî be, cihekî exlaqê (...) ê taybetî di navenda karê mirovî de heye*»¹; ew dide zanîn ku divê wê gavê metirsiyên exlaqî bi awayekî pirr vekirî ji aliyê zanyariya civakî ve bîn misogerkirin — di vir de xwe digihîne Marx ku di *Destinivîsên 1844'an de* piştrast dike û dibêje ku aborî «*zanyariyeke exlaqî ya rasteqîn, him jî di nava zanyariyan de, zanyariya herî bi exlaq e*»¹⁰.

Li me dimîne ku em zanibin bê gelo ev exlaqê ku ji me dixwaze ku em metirsiyên aboriyê di ser guhê xwe re navêjin û wê weke rastiyeke weha ku divê siyasîyê bi awayekî sersar serê xwe li ber bitewîne nebînin, ka çî ye. Beriya hertiştî, divê peywendiya mirov bi dîmena bi ser dunyaya tîkiliyên

nav kesan a bi dilpakî de xwarbûyî û kêmasiyên şexsî re nemîne. Berevajîya vê, divê mirov qebûl bike ku, ev exlaqê ji rewîştasiyê cuda û di encamê de bandorê li tîkiliyên bi kesên din re jî dike¹¹, divê li van hemûyan, bi awayekî giştî li *tîkiliyên civakî*, yanî li jiyana siyasî (bi wateyeke teng, li saziyan), civakî (dîsa bi wateya peyvê ya teng, li mafên civakî) û aborî bê tedbiqkirin. Wê gavê, heger bi rastî jî wê ji Danezana mafên mirovî û hemwelatîtiyê ya 1789'an heta ya 1948'an dest pê kiribe û li herdu qadên sereke şopên xwe hiştibin, mirov dê bixwaze ku ew li ber deriyê aboriyê raweste. Divê mirov siyaseteke exlaqî ku divê di heman demê de bibe aboriyeke exlaqî jî bide ber çavên xwe û vê qedexeyê rake, yanî siyaseteke weha hebe ku nixê exlaqî heta bi qada aborî pêk tîne.

Lê wê demê pîrsa kijan siyasîyê û kijan nixî tî rojevê? Bersiva vê pîrsê dikare di nav tarîfa ku Kant kiriye de bê dîtin, ku xwe digihîne wateya exlaqê giştî: ev pîvana Gerdûnî ye, ku dixwaze ku mirov rêza kesên din bigire û fersendê nediyê, ku firehkirina sînorên otonomiya xwe li ser mirov ferz bike. Şuştina xwe ya ji hemû paşmaweyê metafîzîkî û dînî, mirov mecbûr dike ku serdestiya siyasîyê (ku bi awayekî nîvco be jî ji alî saziyên demokratîk ve pêk hatiye), çewsandina civakî (ku bi awayekî qîsmî bi xêra qanûnên ku bi saya tevgera karkiran ji sedsal XIX'an û vir de hatine bidestxistin pêk hatiye), û herweha, *kedxwariya aborî* jî holê rake: di wî warî de, hîn pirr karên ku bîn kirin hene; di tenê heger mirov di wî warî de bi ser bikeve, dikare bi alîkariya siyasîyê û destkevtiyên exlaqî yên di warên din de wî biparêze û hîn pêştir bike.

Bi rastî jî, derdikeve holê ku biexlaqkirina kapitalîzmê, hergîz ne mimkun e, ji ber ku di xwezaya wê bi xwe de bêexlaqî heye, ji ber ku xwe dixê xizmeta hinekan, karkiran weke navgîn dibîne û otonomiya wan inkar dike. Ji aliyê kapitalîzmê ve ferzkirin exlaqekî, dê bi rastî jî wê bigihîne ferzkirina rakirina wê bixwe ya ji holê, herçend ev kar gellekî dijwar be jî.

*Fîlozof. Pirtûka wî ya bi navê *Azweriya siyasîyê ya exlaqî. Mirov guhertin?*, di nav weşanên *L'Harmattan*, koleksiyona *Raison mondialisée* de derketiye.

Wergera ji franîsî: Yakûb Karademîr

- 1- Bi taybetî li pirtûka F. Hayek, «*Droit, législation et liberté / Qanûn, mevzûat û azadî*» binêrin, Presse universitaire de France (PUF) c. 3, 1980-1983
- 2- Berhema navborî (Bnb), c. 2, r. 94
- 3- Li ser pîrsa encamên lîberalîzmê yên li ser mirovî jî, Hayek bi rehetî weha dibêje, heger di rêyê de qurbanî hebin jî, «hema de bila ewçend jî hebe!»
- 4- Albin Michel, Paris, 2004, çapa nû 2009
- 5- Bnb, çapa 2 em, r. 78
- 6- Bnb, r. 238-239
- 7- Bi taybetî li xebatên Christophe Dejourn an Jean-Pierre Durand «*Nouvelles aliénation*» binêrin, Actuel Marx PUF, Paris, n° 39, Gulan, 2006
- 8- *Contribution à la critique de l'économie politique / Beşdariya rexneya aboriya siyasî*, Editions sociales, r. 151
- 9- Albert O. Hirschman, di *L'économie comme science moral et politique / Aborî weke zanyariya exlaqî û siyasî de*, Gallimard / Seuil, r. 109
- 10- Marx, *passée la période de jeunesse / dema naşitiyê derbaskirin*, ev beş nehatiye teorîzekirin: ev kêmasiyeke berhema wî ye
- 11- Ji bo min rewîştasiyê tenê jiyana takekesî eleqedar dike û dikare xwe weke forma hişmendiyekê jî nîşan bide, û heger mirov bixwaze wê hîn bibe, dikare bê pêşniyarkirin

Erebistana Suûdî, Dewlet li hember berhelistiyan

PASCAL MÉNORET

Vaye dewletek ku % 77'ê karsazên wê radigihînin ku ji bo başbirêvebirina karê xwe mecbûr in ku qanûnan binpê bikin. Ev hejmar û rêje zêde jî ne hevaheng e digel îmajê Erebestana Suûdî a monarşiya petrolê ya bi navûbangeke mutleq. Steffen Hertog, di berhemeke nû û asofîreh de çerxên ekonomî-polîtîkaya Suûdî Erebestanê keşf dike û yek bi yek îlûzyonên derbarê teoriya «*Dewleta rantîye*» de dadîşîkîne. Yekem qurbanîyê tûrneya wî ya li sofayên [salonên bendemanê] qraliyetê: fikra dewleteke qadirî mutleq ku xelkê xwe bi dewlemendiya xwe dipelçiqîne. Nivîskarê ku çend salan di wezaretê Suûdî ya plansaziye de xebitiye, nîşan dide ku dewlet ji Saturna ku kurên xwe dadîqurtîne bêtir dişibe Gulliverê beramber Lilliputê: ev filê qurbanê qelewiya xwe, ji ber hezar xet û tîkiliyên hûrik şehitiye. Dewlet hindî hazir û nazir e ku li her derê hindî jî sabît û bêtevger e; çend zêdetir dahat û qezencan belav bike, bi wê nisbetê jî zêdetir dibe bende û girtiyê muşterî û torên xwe.

Heta niha her gav wisa nebû: salên 1950 û 1960'î, hejmareke mîrzayan rêveberiyek ji tunebûnê ava kir. Tenya xem û armanca wan tesdîqkirin û sabîtîkirina hêza xwe û dewlemendiye bû. Lê berhema wan [rêveberiya bêrêzik û bêpergal] bere bere şiklê xwe wergirt; ji kontrolê derket, her ku çû mezintir lêhat bêyî ku şiklê wê bê guhertin. Bi taybetî piştî zêdebûna petrolê bêhed a salên 1970'î, îroj encam û halê heya pirr xirab û tirsnak e: Suûdî Erebestana ku bêhed dewlemend û hindî ku bibêji bêserûber û belawela ye, ne xwedanê wê şîyanê ye ku reformekê bide sistema xwe û civaka xwe veguherîne. Ne ewqas hêsan e ku mirov tawanbarekî destnîşan bike. Ev dewlet dahata xwe ji çavkaniyeke derveyî ekonomîya neteweyî bi dest dixê, ku navê wê yê dewleta rantîye jî wir tê. Ji bo wê, ne hewce ye ku xwe li ser xelkê xwe ferz bike, ji ber ku dahatên wê ji petrolê tîn û li gor prensîba «bac nebe, temsîl jî nabe» dixêbite: xelk qebûl dike ku rayan [deng] nede û, beramberî vê, dewlet jî bacê jî xelkê nastîne. Digel vê hindê jî, mesele ne bi tenê li dora rantê dizivire, lewre Hertog bi hostatî nîşan dide ku ji bilî berdana zerfêkê

di nava sindoqeke dangan, rêyên din jî hene ku xelk ji dewletê re bibêjin «na». Nezelalî, gendelî, torpîl, îro-nasibe, rê û mekanîzmayên xwehilaskirin û reaksiyonê ne; ew rêbaz derfetê didine memûr û karsazan ku bibîne xwedangotî û li pêş polîtîkayên ji jor ve tîne ferzkirin li ber xwe bidin. Heke xelk hemû bi dewletê ve girêdayî bin, dewlet jî bi rexê xwe ve girêdayî hemû xelkê ye, û her yek bi awayekî çalak li dû bidestxistin û ragirtina berjewendiyên xwe ye.

Bi vî rengî, sistem ne bi tenê otorîter e, herweha parpar e jî. Mîr û mîrzayên li ser barên zêran rûniştî ji xwe re bere û zeametîna çêkirine ku heke hewce be beramberî hev bêdeng jî dibin. Berevajî Japonya an jî Koreya Başûr, wezaretê endustriyê û wezaretê plansaziye qet nekariya wîzyona xwe bi birêveberiyê bidaya qebûlkirin. Bi ya Hertog, ev e seba rastîna ku Erebestan, digel ku bêhed û bêhesab dewlemend e, di warê aboriyê de serkeftî nîne.

Berhema Thomas Hegghammer ji rexekî din ve meseleya cîhadê ya li Erebestana Suûdî vedikole. Nivîskarê ku lêkolîner e di wezaretê norwecî ya parastinê de, li dû ye ku bersivekê peyda bike ka çima êrişên yên El-Qaideyê yên li nivêgirava erebî di navbera salên 2003 û 2006'ê de zêde bûne. Bersiva wî di du rîstan de ronî dibe: sala 2002'ê, gelek şerrvanên suûdî ku ji dagîrkirina Afganistanê ya ji layê leşkerên hevpeymanîya amerîkanî direviyan, vegeyriyane welatî û li dijî aramiya rojavayê dest bi

tevger û çalakvaniyeke nû kirin. Istîfade ji bêserûberiya hêzên asayîşê kirin û toreke çekdaran danîn û dest bi birêvebirina êrişên xwe kirin berî ku ji layê îstixbaratên suûdî, amerîkanî û bîtanî ve bêne derdestkirin û bêtesîrkirin.

Nivîskar bala xwe bi zêdeyî dide ser El-Qaideyê û lewma çarçoveya siyasî û dîrokî ya Erebestanê di tariyê de dihêle, bi taybetî jî çerxên kontrol û tepeseriyê ku bi ya wî «*ji aliyê mafên mirovî ve hêjayî pesindayîne ne*» (r. 237). Diyar e ku gellek bikêrhatî ye ji bo ronîkirina teoriya tevgerên civakî, lê belê boçûn û perspektîfa wî analîzeke pirr klasîk e derheqê gotar û profilên cîhadîstan de. Rûpelên hişk ên wekî fişên polîsan, El-Qaideyê şexs bi şexs, beyan bi beyan, êriş bi êriş pêşkêş dikin. Beramber berfirehî û zêdeyiya belgeyan, mirov bi tenê dikare hêvîşkesî bibe: ya ku karîbû di warê dîrok û zanîstên siyasî de bibûya pirtûkeke berketî, di eslê xwe de, bi tenê raporteke din e li ser «*terorîzma îslamî*».

Wergera ji franîsî: Ergin Opengin

- 1- Steffen Hertog, *Princes, Brokers, and Bureaucrats: Oil and the State in Saudi Arabia*, Cornell University Press, Ithaca, 2010
- 2- Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*, Cambridge University Press, 2010

ILTER REZAN, *Beristan*
Teknîka tevlihev ya ser tûwalê

LE MONDE diplomatique kurdi

NAVEROK

TÎRMEH-TEBAX 2010

Civata rêzdar,
Împeratoriya bêrûmet
SERGE HALIMI
► R. 1

Ji Hewldana Çareseriyê
ber bi Şerrê Navxweyî ve
PROF. MİTHAT SANCAR
► R. 1

EDÎTORYAL
► R. 1

“Rûyên Reş û Maskeyên Spî”
SHARO İBRAHİM GARİP
► R. 3

Îran û Rûsya, di navbera
hevkarî û xirecîrê de
JACQUES LÉVESQUE
► R. 4

HEVPEYVÎN
Diyalokeke banal di navbera
Chomsky û guhdarên wî de
► R. 6

Li Amerîkayê, peywendîya
parêzerî û siyasethedariyê
ALAIN AUDI
► R. 8

Destana şerrê Îspanyayê
HÉLÈNE ANGER
► R. 9

Fatoreya salên
Margaret Thatcher
J. B.
► R. 9

Nasyonalîzma flamanî ku
ji motifên nasnameyî bêtir
xwedî bîngehekî civakî ye
SERGE GOVAERT
► R. 10

Li gorî Mandela Incil
ALAN GRESH
► R. 12

Gelo Afrîka bêyom e?
JEAN MICHEL DJIAN
► R. 13

Jiyana dewlemendan
li bajarekî xizanan
JULIEN BRYGO
► R. 14

Deryaya reş
JEAN-ARNAULT DÉRENS
Û LAURENT GESLIN
► R. 16

Di nava Ereban
de dînamîkên çandî
HICHAM BEN ABDALLAH
EL ALAOUİ
► R. 19

Ber bi koka qeyrana taylandî ve
DAVID CAMROUX
Û PHILIP GOLUB
► R. 20

Exlaq û aborî
Kapîtalîzm nayê ser rêyê
YVON QUINIOU
► R. 22

Erebîstana Suûdî, Dewlet
li hember berhelîstiyên
PASCAL MÉNORET
► R. 23

Forma Abonetiyê

Nav
Name

Navnîşan
Address

Koda Postayê
Postcode

Bajar
City

Telefon

E-Mail

Abonetiya salane (12 hejmar!)

- Almanyayê (50 €)
 Derveyî Almanyayê (60 €)
 Abonetî ya dijîtal (20 €)

Independent Kurdish Media Group GmbH (IKMG)
Post Bank

Account/Konto: 371219609 - BLZ: 50010060

IBAN: DE84 5001 0060 0371 2196 09

BIC: PBNKDEFF